

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Michal Kurz

**Architektonické proměny center českých měst
v letech 1945 - 1989**

**Architectural Transformation of Urban
Centers. Czech Towns 1945 - 1989**

Praha 2012

Vedoucí práce:
prof. PhDr. Luďa Klusáková, CSc.

Za metodické vedení, připomínky a všestrannou pomoc při zpracování bakalářské práce děkuji paní prof. PhDr. Ludě Klusákové, CSc. Za nevšední ochotu a pomoc v pátrání po materiálech ke kauze jihlavského Prioru děkuji pracovníkům Státního okresního archivu v Jihlavě. Za poskytnutí upřesňujících informací a části obrazových materiálů děkuji Radce Behenské a Radimu Košnerovi.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23.5. 2012

.....

ABSTRAKT

Tématem práce jsou architektonické proměny (přestavby a novostavby) historických center českých měst v letech 1945-1989. Autor se snaží zařadit tyto procesy do kontextu dobové architektury a památkové péče a hledá odpovědi na některé základní otázky. Jak se vyvíjely představy o optimální podobě nových objektů určených do historického prostředí? Jakými faktory byly tyto představy ovlivňovány? Proč byly nové objekty tak často situovány právě do těchto cenných částí měst a kdo se na jejich vzniku podílel? Práce je rozdělena do pěti časově navazujících kapitol a autor klade důraz na kontinuitu tématu s předválečným obdobím, neboť střet tradicionalismu a modernismu, stejně jako výhody a limity obou těchto přístupů, můžeme sledovat už ve 30. letech. Jednotlivé příklady jsou vybírány ze vzorku 71 okresních měst České republiky s vynecháním Prahy.

Klíčová slova:

Modernizace center historických měst, urbanismus, architektura, památková péče, 1945-1989

ABSTRACT

The topic of this thesis is the architectural transformation (i.e. redevelopment and new buildings) of historical centers in Czech towns in the years 1945-1989. The author tries to put this process into context of the period architecture and heritage conservation and to answer some basic questions. How were the conceptions of an optimal form of new buildings intended for historical surroundings being generated and developed? What factors did these conceptions influence? Why were new buildings so often being located just to these valuable town parts and who did in the process of their formation participate? The thesis is divided into five parts which are connected in time and the author emphasizes the topic continuity with the pre-war period, because we can observe the conflict between traditionalism and modernism as well as the advantages and the limits both of these methods as far back as the 1930s. The examples are chosen within the set of 71 Czech district towns except the capital city Prague.

Keywords:

Modernisation of historical city-centers, urbanism, architecture, heritage, 1945-1989

OBSAH:

1.	ÚVOD	7
2.	Nástin vývojových trendů do r. 1945.....	11
2.1.	Role 19. století.....	12
2.2.	Role funkcionalismu.....	13
2.3.	Památková péče a novostavby: analytická a syntetická metoda.....	15
3.	1945 – 1948: doba naděje a převratných změn	18
3.1.	Ideové základy poválečné architektury.....	18
3.2.	Poválečná situace městských center: válečné škody a vztah k německému dědictví.....	20
3.3.	Odsun Němců a jeho důsledky pro historická jádra měst	23
3.4.	Opava: klopotné znovuzrození Bezručova města	26
3.5.	Únor 1948 a jeho důsledky v architektuře a stavebnictví	32
4.	1948 – 1958: doba tradicionalismu a památkářské dominance.....	34
4.1.	Sorela: nové předpoklady pro architektonickou tvorbu	34
4.2.	Vyhlášení městských památkových rezervací.....	36
4.3.	Vznik a role SÚRPMO	38
4.4.	Postavení architekta v památkových rezervacích a „památkářská architektura“.....	39
4.5.	Litoměřice: město pod ochranou památkové péče	43
4.6.	Cheb: přínosy, limity a stinné stránky památkových rezervací.....	46
4.7.	Situace v nerezervačních městech	52
5.	1958 – 1968: doba technooptimismu a záměrných kontrastů.....	55
5.1.	Ústup sorely a kritika dosavadní praxe.....	55
5.2.	Význam památkového zákona z r. 1958.....	57
5.3.	Nový přístup k historickým jádrům: urbanistická koncepce ochrany.....	58
5.4.	Návrat požadavku „pravdivé“ architektury, proměna vztahu architekt – památkář	60
5.5.	Novostavby 60. let: kontrasty, experimenty a víra v moc techniky.....	63
5.6.	Domažlice: hvězda zvaná Dubina	68
5.7.	Přestavby měst: rostoucí vliv typizace a nový fenomén výškových staveb	72
5.8.	Jaromír Štván: historická města jako brzda pokroku	74
5.9.	Mladá Boleslav a ti druzí: od fantazie ke skutečnosti ... za každou cenu	76
6.	1968 – 1989: doba skepse a prohlubovaných rozporů	85
6.1.	Význam zákona o ochraně zemědělské půdy, vzdalování teorie a praxe	86
6.2.	Plošné přestavby historických jader v 70. - 80. letech.....	89

6.3.	Muž na radnici: staré město jako nepřítel	92
6.4.	Ústí nad Labem: historické jádro ve víru „usilovného rozkladu“	98
6.5.	Úspěchy a prohry normalizační památkové péče	105
6.6.	Solitérní novostavby 70. a 80. let	108
6.7.	„Priorizace“ měst – negativní fenomén normalizace?	115
6.8.	Jihlava: smutná cesta od Kreclu k Prioru	121
6.9.	Josef Štulc: kritika neudržitelnosti urbanistické koncepce	128
7.	ZÁVĚR	132
	Seznam použitých pramenů a literatury	138
	Seznam příloh	142

1. ÚVOD

Historická města českých zemí náleží právem k nejfrekventovanějším tématům odborného zájmu. Jejich historický vývoj, stavební památky, hospodářské poměry či každodenní život byly a jsou zkoumány řadou oborů. Tato práce obrací svou pozornost do let relativně nedávných a snaží se rámcově zmapovat a v souvislostech posoudit stavební zásahy, které v období socialistického Československa často výraznou měrou ovlivnily podobu center řady měst. Zvolené téma úzce souvisí především s oblastmi architektonické tvorby a památkové péče a jejich postupně se měnícími trendy a vývojovými proudy. Vedle podrobnější faktografie konkrétních staveb je autorovým cílem především sledování cesty, po níž se ubíralo hledání „receptu“ na optimální začlenění nových staveb do historického prostředí, a dále zachycení motivací, argumentů a atmosféry, které příslušné realizace v historických centrech provázely, způsobů jejich prezentace, odborného hodnocení a případně i vnímání veřejností. Metody, jimiž bylo do staletími utvářených struktur měst zasahováno, jsou součástí širší výpovědi o době, která je používala. Nová výstavba v dochovaném prostředí byla a je svou podobou vždy odrazem aktuálních hodnot, které daná společnost hodlá, ať už z jakýchkoli důvodů, veřejně manifestovat právě v tomto významově specifickém prostoru. Přístup ke zděděným památkovým či obecněji symbolickým kvalitám (spoluutvářejícím neopakovatelný *genius loci*) je ovlivňován proměňujícím se vnímáním toho, co a proč vlastně takovou kvalitou může být. Na druhé straně jsou dostavby a přestavby sídel součástí zcela přirozeného procesu jejich proměny v čase, závislého na měnících se potřebách společnosti.

Metodika práce tedy spočívá v co nejkomplexnějším teoretickém poznání daného tématu, rozboru dostupné literatury, zhodnocení jednotlivých vybraných příkladů a jejich začlenění do dobového kontextu architektury, památkové péče, příp. dalších oborů. Na tomto základě je provedeno posouzení jednotlivých tvůrčích přístupů k historickému prostředí.

Časově je práce vymezena léty 1945 – 1989, tedy obdobím od konce 2. světové války do zhroucení komunistického režimu v Československu. Tato základní chronologická osa je dále rozčleněna do čtyř kapitol, vzájemně oddělených roky, jejichž události dle autorova mínění ve svých důsledcích výrazně ovlivnily (nejen) oblast architektury a památkové péče: 1948 (komunistický převrat), 1958 (československá účast na bruselském EXPO a vydání zákona o památkové péči) a 1968 (invaze vojsk Varšavské smlouvy). Výsledné dělení na 40., 50., 60., a 70.-80. léta má sice nevyhnutelně pouze orientační charakter, není ale ani zcela samoučelné. Práce nezastírá, že naprostá většina sledovaných procesů má hlubší kořeny, dlouhodobější

průběh a přesah a nesnaží se je tedy za každou cenu umístit do jedné z připravených časových „škatulek“; kapitoly jsou spolu v maximální možné míře propojeny. Na druhé straně lze pro každé z takto vymezených období nalézt určitou sumu charakteristických znaků a fenoménů a právě jejich porovnání a rozbor umožňují alespoň v základních rysech rekonstruovat vývoj teoretických i praktických přístupů k ústřední zkoumané otázce, tedy způsobu začleňování novostaveb do historického prostředí. Čtyřem hlavním kapitolám je předřazen oddíl reflektující ve zkratce vývoj sledované problematiky do roku 1945, z něhož autor vyzdvihuje dílčí skutečnosti se zásadním významem pro pozdější dobu a zároveň zdůrazňuje vývojovou kontinuitu, neboť razantní zásahy v jádrech měst můžeme pozorovat již ve 2. polovině 19. století a v meziválečném období a rozhodně tedy nejsou novinkou poválečné doby.

Vzhledem k délce zvoleného období a pestrosti zpracovávaného tématu má práce jasně stanovené limity, zčásti vyplývající už z jejího názvu:

1) Pozornost v rámci vybraných měst je soustředěna pouze na jejich **historická jádra**, tedy nejstarší části, které nejlépe odrážejí nepřerušenost vývoje a tradici daného města a jejichž případné proměny jsou obyvateli i návštěvníky nejcitlivěji vnímány. Stranou zájmu zůstávají plochy předměstí, stavebně v rozhodující míře utvářené až během 19. a 1. poloviny 20. století (často ale ve své osnově ukrývající i pozůstatky staršího osídlení). I když i jejich zástavba procházela po r. 1945 překotným vývojem a v krajních případech (Žatecké předměstí v Lounech) byla novou dobou drsně negována, jeví se jejich problematika ve srovnání s jádry přece jen odlišně. Plní jiné, zpravidla méně zásadní funkce, jsou jinak nazírána samotnými obyvateli a také docenování jejich architektonické hodnoty je mnohem pomalejší a méně jednoznačné. Historická jádra jsou pro výše naznačený cíl práce vhodnější především proto, že soužití starého s novým v nich nabývá mnohem větší naléhavosti a vyhraněnosti.

Přestože v rozloze města zaujímá jádro zpravidla jen menší část, je téměř vždy určující pro charakter celku, neboť právě jeho zástavba, dominanty a památkové objekty „*svou dispozicí, estetickou kvalitou a specifickým výrazem vytvářejí tradiční a nezaměnitelné hodnoty, nabývající významu obecně platného symbolu celého sídla*“¹ (také proto jsou právě tyto části měst mezi návštěvníky i místními obyvateli nejvyhledávanější). Z hlediska sledovaného tématu jde o partie jednoznačně nejcitlivější na jakékoli změny, úkol projektantů zde vyžadoval a vyžaduje nejpropracovanější přístup a výsledná řešení příznačně reprezentují dobový náhled na otázku nových objektů v tradičním, staletími utvářeném prostředí. Právě

¹ D. RIEDL: Rekonstrukce historických jader měst, Brno 1987, s. 3.

svou dlouhodobou (byť spíše zdánlivou) neměnností se jádro města v očích obyvatel pojí s pocitem jistoty, vycházejícím z vědomí tradice a kontinuity. Každý výraznější zásah zde pak logicky vyvolává spektrum emocí a na různé úrovni vedené diskuze.

Pro přesnější vymezení historického jádra v rámci města může posloužit definice R. E. Dickinsona, kterou použil ve své knize *West European Cities* z r. 1950. Na základě podrobného výzkumu zobecnil strukturu evropských měst do modelu tří koncentrických pásem, z nichž nejvnitřnější je „centrální zóna“ zahrnující „stará města“ a vyznačující se čtyřmi charakteristickými znaky: „*Je ohraničena jednou nebo více okružními třídami na místě stržených hradeb, je zastavěna více než kterákoli jiná část města, má typický půdorys s úzkými ulicemi a malými náměstími a na jejím území je nejvíce historických budov.*“² Hlavním rysem jádra je dodnes především jistá uzavřenost souboru, vymezeného hradbami nebo jejich někdejší linií sledující okružní komunikací (často doprovázenou pásem parkové zeleně), popř. také vodním tokem či terénem. Základ půdorysné struktury a prostorové kompozice vytváří jedno nebo větší počet náměstí, do nichž se sbíhá síť hlavních ulic. Na základě těchto kritérií bylo možné pro potřeby práce jádro u naprosté většiny měst bezpečně vymezit. Výběr konkrétních příkladů novostaveb se tedy u každého sídla omezuje na takto ohraničený prostor, případně partie k němu bezprostředně přiléhající. Je na místě konstatovat, že pojem „centrum“ nemusí být vždy totožný s pojmem „jádro“ a zvláště ve větších rychle rostoucích městech může zahrnovat širší, někdejší hradby přesahující území. I v méně jednoznačných případech (průmyslová střediska rozvinutá z někdejších vesnic, lázeňská města bez hradeb) se pozornost zaměřuje jen na prostorově nejvnitřnější část sídla.

2) V rámci širší problematiky historických jader (rekonstrukce památek, pěší zóny, doprava, zeleň ad.) se práce zaměřuje na jejich „**architektonické proměny**“. Pod tento pojem jsou zahrnuty **novostavby**, případně razantní **přestavby** a **demolice**, tedy plánovité a z rozmanitých důvodů uskutečňované aktivity, jejichž výsledkem je jasně viditelná (ať už kvalitativně jakákoli) proměna stávajícího historického prostředí.

3) Jako reprezentativní vzorek pro komparaci a výběr konkrétních příkladů k doložení formulovaných tezí byla zvolena množina současných okresních měst ČR s výjimkou Prahy, která byla jako zcela specifický případ ponechána stranou.³ Celkem se tedy jedná o **71 sídel**,

² Cit. dle J. MUSIL: Sociologie soudobého města, Praha 1967, s. 171.

³ Vzhledem k tomu, že hlavní město nabízí velké množství často uváděných, doslova „ikonických“ příkladů (dostavba Emauz, obchodní dům Kotva, Nová scéna Národního divadla ad.) a celá práce by bez větších problémů mohla stát jen na Praze samotné, upřednostnil autor při výběru méně známé realizace z menších měst.

spojených (s výjimkou Jeseníku) od r. 1960 obdobným administrativním vývojem, jinak ovšem velmi pestrých svým stářím, způsobem založení i stavební a urbanistickou strukturou. Z hlediska rozsahu stavebních proměn, jejichž teoretická východiska a dobové pozadí budou v práci sledována, můžeme tuto množinu předběžně rozdělit do tří skupin. Jedná se o městská jádra s intaktně dochovanou původní zástavbou (skupina A), jádra se solitérními novostavbami (skupina B) a jádra plošně přestavěná (skupina C). V práci se pokusíme tuto klasifikaci, s níž v obecné rovině operuje většina teoretických prací, zabývajících se modernizací měst, zpřesnit a podložit údaji z jednotlivých sídel. Z tohoto důvodu je ústřední metoda makroanalýzy doplněna o sondy, pomocí nichž jsou teoretické závěry ověřovány na konkrétních příkladech měst ze zvoleného vzorku. Skupinu A zastupují Litoměřice, skupinu B Domažlice a Jihlava, skupinu C Opava, Cheb, Mladá Boleslav a Ústí nad Labem. Příklady z dalších měst jsou zmiňovány spíše heslovitě; práce si neklade za cíl zpracovat faktografický výčet změn ve všech vybraných městech ani dosáhnout jejich „rovnoměrného“ zastoupení.

V dosavadní české, resp. československé literatuře je téma přestavby měst hojně zastoupeno především z pohledu památkové péče, resp. historie umění, architektů a urbanistů, čemuž odpovídá i pramenná základna této práce. Její těžiště tvoří články z dobových odborných periodik (zvl. *Architektura ČS(S)R* a *Československý architekt*, *Zprávy památkové péče* a *Památky a příroda*), sborníky z tematických konferencí a monografie architektů a teoretiků (E. Hruška, J. Hruža, O. Nový, dobově příznačný zvl. J. Štván).⁴ Tématem novostaveb v historických městech se soustavně zabýval K. Kibic. Nezastupitelnou roli plní argumentačně bohatá a pramenně podložená monografie I. Hlobila (1985). Historický vývoj měst (zvl. památkových rezervací) sumarizují reprezentativní obrazové publikace D. Líbala (1970) a autorských kolektivů O. Dostála (1974) a A. Vošahlíka (1. vyd. 1975; 2. vyd. 1981), cenným obrazovým materiálem jsou letecké snímky E. Vasiliaka (1972; s texty V. Mencla 1970). Proměny měst a regionů v průběhu 19. a 20. století mapují od r. 2004 edice *Zmizelé Čechy* a *Zmizelá Morava a Slezsko* nakladatelství Paseka. Sociologické aspekty (urbanizace, asanace ad.) dlouhodobě zkoumal J. MUSIL. Podrobnosti ke konkrétním realizacím obsahují dobové propagační publikace, články v regionálním tisku a archivní fondy orgánů městské správy a památkové péče. Ideologicky zatížený pokus o bilanci poválečné architektonické tvorby v ČSR nabízí zejména J. Pechar (1979), podrobně je v poslední době zpracovávána architektura 60. let (P. Urlich 2006; O. Ševčík – O. Beneš 2009).

⁴ Bibliografické údaje všech titulů jsou uvedeny v Seznamu použitých pramenů a literatury.

2. Nástin vývojových trendů do r. 1945

Výrazné přestavby měst a nové objekty vkládané do jejich historického organismu rozhodně nepředstavují otázku, která by se odkudsi vynořila až po skončení 2. světové války. Právě naopak: od chvíle založení každého města se zcela normálním a nezbytným procesem stávala jeho průběžná proměna, ať už v důsledku válek a živelných pohrom, hospodářské konjunktury, nevyhovujícího stavebního fondu či velkorysých záměrů mocných jednotlivců. V každé vývojové fázi se v již existujícím prostředí objevovalo něco dobově „moderního“, likvidujícího původní hodnoty ve prospěch odlišného slohového a funkčního cítění. Soužití starého s novým je tedy odvěkým problémem, jehož palčivost a nutnost pečlivějšího řešení nicméně nebyla až do 19. století výrazněji pocítována.

Převážná část českých měst je středověkého původu. Pomineme-li velkomoravská sídla 9. století a jen náznakově dochované románské struktury, přichází hlavní vlna jejich zakládání (alespoň po právní stránce) s dobou 13. a 14. století.⁵ Závaznou normou stavební činnosti následujících staletí se proto ve většině měst stal středověký půdorys se systémem uzavřených bloků a úzkých domovních parcel. V těchto mantinelech se pohybovali investoři i tvůrci a jen ti nejbohatší (šlechta, církev) se z nich dokázali vymanit.⁶ Na měšťanských domech se nový sloh zpravidla projevil spíše novou fasádou než zásadní změnou objemu či dispozice, k čemuž přispíval ekonomický způsob stavění, velcí využít při případných přestavbách ze stávajícího objektu co nejvíc. I když středověk postupně mizel pod nánosy mladších stylových vrstev, v tom nejpodstatnějším – urbanistické osnově – zůstával zachován. Když se historik umění Zdeněk Wirth roku 1909 ve statí *Stavební rytmus malého města* pokusil postihnout podstatu českých měst, zahrnul oprávněně mezi jejich hlavní znaky právě „*resistentnost jádra středověkého*“, „*malý počet velkých článků, z něhož se obraz městský skládá a tím i kompaktnost...celku*“ (právě z půdorysu a poměrů hmot a výšek vyplývá ona nenapodobitelná „*malebnost*“, kterou oceňujeme dodnes).⁷ Vývoj měst se tedy dlouho opíral o víceméně neměnný základ; starobylá kompoziční struktura byla spíše rozvíjena než narušována, měnily se detaily, nikoli vyznění celku. Až 19. století začalo v tomto ohledu mnohé měnit.

⁵ Vznik města se ne vždy překrývá s rokem udělení městských práv; naprostá většina českých měst vznikla v návaznosti na starší sídelní útvary – vsi, tržní osady, podhradí atd. – buď jejich přestavbou vlivem stoupajícího ekonomického rozvoje nebo ve výhodnější poloze v jejich těsné blízkosti.

⁶ Příkladem může být pražský Valdštejnský palác nebo areály jezuitských kolejí (Praha, Chomutov, Český Krumlov ad.).

⁷ Z. WIRTH: *Stavební rytmus malého města. Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*, 1908-1909, roč. I., s. 335.

2.1. Role 19. století

Jestliže do 19. století nepanovaly o tom, jakým způsobem a v jakém slohu stavět i v nejtěsnější blízkosti starších objektů, žádné pochybnosti, začala éra průmyslové revoluce zvýrazňovat tento problém s dosud nebývalou intenzitou. Vývoj měst se zrychlil nevídaným tempem: až nyní lze hovořit o „jádrech“ jako takových, když se z původních měst (často během krátké doby) stávají pouze části větších sídelních celků, zastíňované rozpínajícími se předměstskými čtvrtěmi. Migrační proudy z venkova vytvářely už od konce 18. století silnou poptávku po bydlení, takže starou zástavbu v prostoru sevřeném donedávna pevnými, nyní však překotně odstraňovanými hradbami stále více zahušťovaly přístavby v zadních částech parcel. Nárůst bytových jednotek probíhal ovšem často na úkor kvality a za cenu násobení nejrůznějších nedostatků (špatné osvětlení a cirkulace vzduchu, vlhkost, primitivní technické vybavení). Klasicismus ukončil staletou jednotu bydlení a výroby v rámci jediného objektu tím, že ustálený typ měšťanského domu nahradil domem nájemním. Drobnější výroba a hospodářský provoz se začaly přesouvat do dílen a skladišť, které zmenšily už tak dost těsné dvorky vnitrobloků a dále zhoršily hygienické podmínky centra (dlouhodobě neřešené důsledky těchto trendů odkryla v řadě měst naplno až situace po 2. světové válce).

Důsledky ekonomických a sociálních procesů 19. století jsou jednoznačné: všestranné změny potřeb společnosti byly tak velké a tak rychlé, že městská jádra je zpravidla nebyla schopna uspokojit bez výrazné transformace své dosavadní struktury. Nové technologie a materiály umožnily zkrácení doby výstavby a její zefektivnění, takže už nebylo nutné omezovat se staršími konstrukcemi, které navíc formou ani měřítky neodpovídaly zvyšujícím se obytným standardům. Namísto přestaveb tak v mnohem větší míře nastoupily demolice a projekty zcela nových, plně vyhovujících objektů. A právě ty přinesly do center měst vlastně poprvé v opravdu velké míře zvýraznění rozdílu mezi „starým“ a „novým“. Drobnou historickou parcelaci nahrazovaly bloky činžáků, radnice, divadla, banky a spolkové domy, splňující svým palácovým vzhledem nároky na reprezentaci stavebníka nebo uživatele. Dravá podnikatelská činnost stupňovala tlak na co nejefektivnější využití každé parcely (jejíž hodnotu zvyšovala právě poloha v centru) a směr gründersky pokrokového optimismu, touhy „jít s dobou“ i ryze zištných pohnutek vytvářela často až bizarní sousedství vzhledově velkolepých objektů, zpravidla prostorově rozkročených na několika sloučených parcelách, a starší, vesměs zanedbávané zástavby drobnějšího měřítka.

Nastíněný model vývoje městských jader v průběhu 19. století nelze zcela zobecňovat; v důsledku nerovnoměrného rozložení surovinových zdrojů a průmyslové výroby probíhal pochopitelně regionálně různou měrou a některým sídlům se téměř vyhnul. Na druhé straně i ve městech s bouřlivým rozvojem zůstalo zachováno mnohé z předchozího vývoje; hlavním limitem velkolepých plánů se staly (ne poprvé a ne naposledy) finanční možnosti iniciátorů. Známa asanace pražského Josefova byla v českých zemích zopakována vlastně jen v případě Brna; jinde zůstaly novostavby spíše solitéry a těžiště aktivit se přeneslo na předměstí.

Ještě v jednom ohledu je období 19. století přelomové: jeho horečná aktivita odstraňovala náhle staré objekty v takovém množství a takovou rychlostí, že si mnozí začali lépe uvědomovat jejich nenahraditelnou hodnotu a nutnost jistého způsobu ochrany. Právě rodící se památková péče se pak stala nejpřísnějším posuzovatelem nové tvorby v historickém prostředí a právě ona nastolila optimální soužití nové výstavby s dochovaným dědictvím minulosti jako aktuální problém, který je třeba citlivě řešit tak, aby tlaku pokroku nebyly obětovány veškeré kvality, které minulost v městských organismech nashromáždila.

2.2. Role funkcionalismu

Navzdory všem často ostrým odsudkům, kterých se historizující architektura za své vstupy do staršího kontextu dočkala už od svých současníků, můžeme za nejvýznamnější milník sledovaného tématu v době před rokem 1945 označit až 20. léta 20. století a nástup funkcionalismu, jehož odkaz je v české architektuře dodnes živý a více než výrazně se uplatňoval i v poválečném období.⁸ Tento sloh přinesl nejen nový výraz jednotlivým stavbám, ale zásadně odlišné nazírání na město jako takové, vycházející ze snahy rázně se odtrhnout od dosavadní (nejen architektonické) tradice.

Urbanisticky se funkcionalismus postavil proti samotné koncepci města jako obestavěného prostoru a nastolil požadavek jeho kompletního přetvoření.⁹ Silnou inspiraci vyzařovaly především průkopnické teze Le Corbusiera. Už jeho návrh Soudobého města pro 3 miliony obyvatel z r. 1922 nepočítal (mj. tváří v tvář rostoucímu fenoménu automobilismu) s dosud tradiční strukturou ulic a náměstí a zcela rušil blokové schéma zástavby, která zároveň

⁸ Zevrubné a ve své době objevené hodnocení novostaveb v historickém prostředí v 1. pol. 20. st. (od secese po funkcionalismus) viz O. DOSTÁL – E. KONEČNÁ: Česká architektura 20. století a historické prostředí. I. (1900-1920). *Architektura ČSR*, 1965, č. 9, s. 638-648; II. (1920-1945). *Architektura ČSSR*, 1966, č. 6, s. 385-392.

⁹ Pro urbanistické studie funkcionalismu je charakteristické, že historická jádra buď navrhuji ke kompletní přestavbě nebo ignorují, tedy tak či onak se jejich problematikou podrobněji nezabývají.

pronikavě narůstala do výšky. Tvůrci meziválečné avantgardy pak v tomto duchu ze svých koncepcí zcela vyloučili prvek ulice, která se Le Corbusierovi jevila jako „*reziduum staletí, neúčinný zastaralý orgán*“, neboť „*nic nám v ní nemůže poskytnout potěšení z architektury, ani potěšení, které dává řád*“. Jednotlivé prvky zástavby se měly vymanit ze sevření bloků, účelně osamostatnit a usadit do velkých zelených ploch; ideálem se stal dům-solitér. Cílem těchto snah bylo vytvoření zdravého a moderního prostředí, k němuž by člověk našel funkční a harmonický vztah. Struktura starých měst se touto optikou nutně jevila jako nepotřebný chaos, od něhož je žádoucí se co nejdůrazněji odpoutat. Jestliže výstavba měst až dosud (19. století nevyjímaje) spočívala v určitém doplňování a rozvíjení starší osnovy, postavil nyní funkcionalismus proti tomuto organicky rostlému prostoru prostor plánovitě a jednorázově řešený. Při důsledném uplatňování v praxi by takové myšlenky byly pro historická jádra skutečně smrtící, neboť jejich urbanistická podstata vždy spočívala právě v určité uzavřenosti a jasné vymezenosti; pozdější zkušenosti přesvědčivě prokázaly nenahraditelnost jejich kompaktního půdorysu jakoukoli formou rozvolněné, byť výrazově a funkčně sebekvalitnější zástavby. Funkcionalisté ve svém zaujetí solitérními objekty přestali vnímat prostor jako místo definované stavbami, jež ho obklopují, zneutralizovali jej do podoby nediferencované výplně a právě tím mu vzali podstatný rys oné „městotvornosti“, která činí každou partii města neopakovatelnou. Zásadní problém, kdy se z prostoru stává jen jakési vakuum „mezi domy“, znovu intenzivně vyvstal v souvislosti s typizovanou sídlištní výstavbou socialismu a jejím pronikáním do center měst. V této souvislosti mu ještě bude věnována pozornost.

Radikální změnu přinesl funkcionalismus rovněž v tektonickém a tvaroslovném výrazu jednotlivých staveb. Historizující slohy se dosavadnímu charakteru zástavby v jádrech měst vzdálily především zvětšením měřítka, nicméně si s okolím udržely alespoň minimální pouta skrze své z minulosti čerpané (byť často neinvenčně uplatňované) tvarosloví a převážně tradiční stavební materiály. Ve chvíli, kdy kámen, dřevo a cihlu naplno vystřídaly ocel, sklo a železobeton, získaly výrazové možnosti architektury zcela novou dimenzi. Funkcionalisté ve své tvorbě rozhodně neopomíjeli estetické aspekty, novou jednoduchou krásu měly ale zajistit především přísná geometrie, vytříbená kompozice a precizní detail. Reakcí na přetvářku historismu byla uplatňovaná zásada pravdivosti: vnější forma budovy musí věrně odrážet její vnitřní strukturu a účel, nesmí být jakkoli dána předem; otázka souladu s okolím tím byla odsunuta jako méně podstatný problém, o jehož řešení se funkcionalismus víceméně nesnažil.

Odhodlání architektonické avantgardy tvořit moderně bez ohledu na konvence byly často stejně silné jako touha místních samospráv demonstrovat ve svých městech pokrok, nové

módní trendy nebo sílící kapitál (svou roli hrálo i národnostní soupeření Čechů a Němců). Obchodní domy, hotely a záložny se staly nejobvyklejším typem staveb, které za první republiky jako zvěstovatelé modernity vstupovaly do historického prostředí. Navzdory programovému pohrdání historickým dědictvím a ostrým výpadům některých funkcionalistů vůči památkové péči¹⁰ se ovšem nová architektura nakonec ve většině případů musela tak či onak přizpůsobit stávajícím podmínkám, neboť komplexní přestavba měst v duchu rázných proklamací (tj. asanace a nové zastavění) byla v praxi nerealizovatelná. Urbanisticky tedy v meziválečném období platí totéž, co v 19. století: i přes velké plány nebyla stará struktura městských jader ve větším měřítku rozrušena, ale spíše jen doplněna svébytnými solitery, jež se pod tlakem regulačních předpisů zařadily do stávajících uličních front. Zásadní změnu ovšem představovalo tvarosloví těchto jednotlivých objektů, jejichž diametrální odlišnost od dosavadní architektury (ploché střechy, vysoké hranolové hmoty, přísně geometrické tvary) vytvářela v jádrech měst zcela nové a ne vždy pozitivně vnímané kontrastní situace. Tvůrčí názor funkcionalistů byl jednoznačný: „*po stránce stavební se má užití dnešních konstrukčních možností a po stránce tvarové vyjádřit vše nové novou formou*“.¹¹ Prostředí, do něhož byl objekt projektován, nemělo zásadněji ovlivňovat jeho podobu a odklánět ji k jakékoli formě historismu. Pochybnosti tak spíše než na straně tvůrčích architektů vznikaly mezi památkáři, jejichž vztah k historickému dědictví byl z podstaty profese silně odlišný.

2.3. Památková péče a novostavby: analytická a syntetická metoda

Ačkoli zvláště v 50. letech 20. století to tak prezentováno nebylo, zájem o historická města a jejich ochranu má v českém prostředí tradici sahající daleko před 2. světovou válku. Totéž platí pro postoj památkové péče k otázce novostaveb v jádrech měst, který ve sledovaném období (1945 – 1989) vycházel ze starších zkušeností. Do roku 1945 vykristalizovaly v tomto směru dva základní, dodnes uplatňované přístupy. Jde o tzv. analytickou a syntetickou metodu a hledání jejich optimálního vzájemného vztahu.

Analytická metoda se u nás začala uplatňovat bezprostředně po 1. světové válce na základě rozpracování a aplikace názorů profesora vídeňské univerzity Aloise Riegla. Jeho pro další

¹⁰ V roce 1923 varoval architekt Jaromír Krejcar před „*terorem, který ve jménu zachování starobylého rázu provádí na obyvatelích hrstka sentimentálních uměleckých historiků*“ (cit. dle: J. T. KOTALÍK: *Moderní architektura v historickém prostředí*. In: *Historická jádra ve struktuře měst a problémy s jejich modernizací a regenerací*. České Budějovice 1986, s. 105) a 10. června 1924 byl založen *Klub za novou Prahu*, bojující proti „*pověře v genia loci*“ a „*dochovanému rázu města*“.

¹¹ *Výstava Za novou architekturu: květen – září 1940*. Praha 1940, odd. V., s. 24.

vývoj oboru klíčové dílo *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung* z r. 1903 překonávalo dosavadní památkářský purismus jednoznačným příklonem ke konzervační metodě obnovy památek a evolučnímu výkladu dějin umění namísto dosavadního upřednostňování vybraných historických slohů. Jelikož každý sloh je pro Riegla autentickým projevem dobového „uměleckého chtění“ („*Kunstwollen*“), nelze je navzájem srovnávat, neboť každý z nich má vlastní nenahraditelnou hodnotu. Památka je tedy nejen připomínkou doby svého vzniku, ale především dokladem kontinuálního tvořivého procesu vývoje, jehož každá fáze je nezastupitelná a hodná respektu (puristické „očišťování“ památek do jejich nejstarší podoby za cenu likvidace mladších prvků je proto nepřijatelné). Namísto estetického hodnocení historických artefaktů (které je relativní a mění se dle vkusu současné doby) klade Riegl coby objektivně platné kritérium „cenu stáří“ („*Alterswert*“). Základní snahou musí být vždy udržení autentičnosti památky, spočívající v pietní ochraně (konzervaci) její originální konstrukce se všemi stopami dosavadního vývoje. Na puristické tendence reagoval Riegl také kategorickým odporem k jakýmkoli romantickým doplňkům a kopiím. Protože současná doba má ve shodě s evolučním výkladem dějin umění rovněž právo na vlastní „*Kunstwollen*“, tedy svobodný a svébytný umělecký projev, měly by být jakékoli přístavby nebo úpravy památek – pokud jsou nezbytné – ztvárněny v důsledně soudobém duchu.

Riegl sám ještě nevěnoval specifickou pozornost celkům historických měst, domýšlení jeho teorií ale v tomto ohledu otevíralo dvě možnosti přístupu: vnímat města jako nedotknutelné, ve svém vývoji ukončené hodnoty (a prosazovat v nich přísnou ochranu a petrifikaci dochovaných autentických celků a „*ceny stáří*“) nebo jako kontinuálně proměnlivé soubory, v nichž má každá doba přirozené právo měnit staré hodnoty za nové. Nejvíce stoupenců nakonec získal modifikovaný názor Rieglova žáka Maxe Dvořáka: město je celek, jehož vývoj rozhodně nelze zastavit, nicméně je vhodné jej v jisté míře usměrnit uchováním hodnotných určujících znaků (půdorys, tradiční dominanty atd.). Předním zastáncem na těchto základech zrozené analytické metody, spočívající v důkladném vědeckém poznání stavebního vývoje památek a jednoznačném preferování úprav a novostaveb v soudobé formě, se záhy stal historik umění Zdeněk Wirth (1878 – 1961).

Syntetická metoda se utvářela od přelomu 30. a 40. let jako odpověď na některé negativní aspekty dosavadního vývoje. Její ideový tvůrce přednosta Státního památkového ústavu Václav Wagner (1894 – 1962) reagoval především na důsledky analytické metody a funkcionalistické tvorby v historickém prostředí. Odmítl monopolní aplikaci analytického přístupu, který v touze názorně prezentovat stavební vývoj památek narušuje jejich fasády

sondážním odkrýváním starších vrstev a následně je v takto „rozpitvaném“ stavu a bez přípustnosti jakýchkoli doplňků konzervuje. Mechanická analýza tak rozbíjí jednotný výraz objektů a brání vnímat je jako celistvá umělecká díla. Proti Rieglově „*ceně stáří*“, omezující památku na doklad určitého vývoje, staví Wagner estetické kvality. Památková péče by měla chránit nejen dochovanou hmotnou konstrukci, ale i původní řád a celkové vyznění objektu. Proto je při úpravách památek možné použít i nápodoby zaniklých (ovšem stavebními průzkumy podložených) historických tvarů. Tyto teze posiloval i programový antihistorismus funkcionalistických novostaveb, jejichž integrace s historickým okolím se Wagnerovi jevila jako v podstatě nemožná. Právě proto se přikláněl k jakési subordinaci architektonické tvorby v historických městech, která se namísto soudobého stylu, přinášejícího tvrdé konfrontace, měla přizpůsobovat stávajícím strukturám a nebránit se tradičnímu tvarosloví. Ke konkrétnější charakteristice takových novostaveb nicméně Wagner nedospěl.

Protikladné názory Wirtha a Wagnera na historické město se shodují v jednom: považují jej za „*kolektivní umělecké dílo*“. Ale zatímco pro Wirtha je nejdůležitější jeho historicko-dokumentární hodnota daná dochovaným stavem, který je třeba chránit a pečlivě konzervovat, Wagner klade nejvýše umělecký souzvuk urbanistického celku a jeho estetické kvality, které jsou podstatnější než hodnota jednotlivých budov („*celek je více než součet částí*“), a které je památková péče oprávněna – tam, kde byly porušeny – restituovat a dotvářet i pomocí kopií a nápodob. Nová tvorba by staré hodnoty v rámci městského celku měla nahrazovat pouze tehdy, pokud je to nezbytně nutné. V takovém případě pak Wirthova analýza trvá na právu soudobého výrazu novostavby a nevytváření jakékoli „*nové romantiky*“, kdežto Wagnerova syntéza – po negativních zkušenostech s funkcionalismem – hájí možnost historizujícího pojetí. Tím je v podstatě dáno základní dilema památkové péče, projevující se v poválečném období, stejně jako dnes: do jaké míry se mají nové stavby v historickém městě přizpůsobovat svému okolí? A mohou si dovolit (a jakou měrou) být záměrně kontrastní? Nemůže i výrazný kontrast přinést novou hodnotu, po čase „*vrůst*“ do svého prostředí a vytvořit s ním pozitivní symbiózu? Poválečná praxe ukázala, že i jednostranné uplatňování syntetické metody přináší nemalá rizika a sporné otázky (nepodložené rekonstrukce, historizující novotvary a tzv. „*památkářská architektura*“). Poměr mezi oběma popsány metodami zůstává dodnes nedořešen: památková péče je víceméně kombinuje s ohledem na konkrétní situaci. Zásadní spor Wagner-Wirth, probíhající na počátku války v odborném tisku, nebyl do r. 1945 jednoznačně rozhodnut a svou roli měl sehrát i v prostředí osvobozené republiky.

3. 1945 – 1948: doba naděje a převratných změn

Vytoužený konec 2. světové války přinesl československé architektuře množství nových podnětů a plánů. Ve vztahu k městům na ni čekalo především odstranění přímých válečných škod a řešení bytové krize, tedy dva problémy ohromných rozměrů. Přestože jako celek nebyla sídelní síť Československa (zvláště v celoevropském kontextu) poškozena nijak závažně, v případě několika konkrétních měst znamenalo bombardování nebo přímý postup fronty razatní zásah do jejich původní struktury. Nenápadnější, ale z dlouhodobějšího hlediska podobně nebezpečné se ukázaly být důsledky stavební uzávěry, vyhlášené pro území Protektorátu v létě 1941. Zákaz veškeré stavební činnosti na civilních objektech zmrazil jakoukoli aktivitu v oblasti bytové výstavby a přinesl nejen palčivý nedostatek bytů, ale také zanedbávání údržby staršího stavebního fondu. V poválečných letech na sebe opakovaně narážely nutnost všestranné hospodářské obnovy státu a omezené množství prostředků a materiálních a lidských kapacit pro účinné naplnění tohoto cíle. Prioritami dvouletého hospodářského plánu, vyhlášeného 28.10. 1946, byly obnova průmyslu, zemědělství a infrastruktury, jakákoli plánovitá výstavba zůstávala v pozadí a omezovala se na odstraňování bezprostředních škod. Obcím postiženým válkou a okupací vyšel stát vstříc v dubnu 1946 vydáním zákona o stavební obnově, umožňujícího za pomoci státních záruk a příspěvků na roční splátky urychlenou opravu poškozených objektů. Českoslovenští architekti hleděli navzdory všem těžkostem do budoucnosti s optimismem a pevnou vírou, že za pomoci radikálních změn ve svém oboru dokážou odstranit i ty nejtěžší překážky.

3.1. Ideové základy poválečné architektury

Jak tedy měla v představách tvůrců vypadat nová architektura v novém lidově demokratickém státě? Se značnou mírou oprávněnosti ji můžeme označit za „staronovou“, neboť navazovala na odkaz meziválečné funkcionalistické avantgardy, jejíž členové se po válce intenzivně zapojili do veřejného života. Výrazný celospolečenský příklon doleva umožnil nicméně oproti prvorepublikovým poměrům řadu modifikací. Všeobecně se nepochybovalo o tom, že změny hospodářsko-politické situace konečně umožní naplnění zásad, o nichž mladí, v převážné většině levicově orientovaní tvůrci už před válkou snili. Jednou z hlavních byl určitý „kolektivismus“, který se měl odrazit na straně tvůrců (sjednocení architektonické obce a organizace práce do týmů) i uživatelů (architekti budou namísto individuálních zadavatelů sloužit nejširším vrstvám národa). Vůli podílet se na

obnově a budování republiky vyjádřilo programové prohlášení *O spolupráci architektů na výstavbě státu*, vydané v červenci 1945. Jeho základními požadavky bylo sloučení všech českých a slovenských architektonických spolků do jednotného svazu (naplněné r. 1947 založením federální Unie architektů), zprůmyslnění stavebnictví a řešení bytové otázky. Předválečné programy funkcionalismu se nyní nabízely jako nejefektivnější řešení pro zvládnutí náročných úkolů obnovy státu, byly domýšleny a uváděny do praxe v rozsahu překonávajícím dosavadní zkušenosti. Slova jako racionalizace, zprůmyslnění nebo plánování patřila k nejfrekventovanějším. Ve vztahu k historickému dědictví můžeme u nemalé části architektů bezprostředně po válce vystopovat tendenci, odrážející se např. ve výroci S. Semráda: „*A tak naším cílem bude architektura humanistická, vyšší stupeň racionalistické, funkcionální architektury, architektura zbavená všech znečištění, která jsou hlavně dílem nacismu a která si ani dnes jasně neuvědomujeme. Sem náleží např. neúměrné zdůrazňování nutnosti „přizpůsobení se“ prostředí.*“¹² Funkcionalistická linie československé architektury byla ve 2. pol. 40. let silná mimo jiné proto, že historismus nebo obecněji tradicionalismus byl během šesti válečných let do značné míry zdiskreditován oficiálně uplatňovaným diktátem nacistické architektury. Veškerou avantgardní tvorbu, jež byla odsouzena jako úpadková a kosmopolitní, nahradil v rámci Třetí říše monumentální neoklasicismus a z regionální tradice německých oblastí čerpající tzv. *Heimatstil* (*Styl domoviny*).¹³ V českém prostředí tím jakékoli historizující tvarosloví získalo pachůť čehosi národu cizího a navíc zpátečnického, neboť progresivní domácí tvorba byla násilím udušena ve prospěch „konvenčních“ realizací cizí moci (byť jich vlivem války vzniklo na našem území jen málo). Řada funkcionalistů mohla pak při oprašování své tradiční polemiky s ochránci dochované podoby měst použít i tento argument. Architekt Josef Havlíček, který se za války zabýval studiemi přestavby centrální části Prahy, nepochyboval, že „*harmonisace obrazu města v celku, dílčích vedutách, v tvaru i velikosti jednotlivých staveb se musí oprostí od některých ryze negativistických představ, v nichž utkvěl dosavadní vývoj, zejména představy o neměnnosti t. zv. tváře měst, u kteréhožto pojmu lze sledovat ostatně souvislost s pojmy ryze germánského původu, např. Heimatschutz a jiné, které byly nikoli nevýznamnou součástí oné směsi nadutosti a kvitesence maloměšťáctví, jak jsme ji dostatečně poznali v německém fašismu.*“¹⁴ Své úvahy uzavřel Havlíček v tom smyslu, že stará tvář Prahy je už natolik poničena výstavbou 19. století, že

¹² S. SEMRÁD: K současnému stavu architektury a urbanismu. *Architekt SIA: časopis československých architektů SIA*, 1946, s. 2.

¹³ V tomto případě nacistické hnutí pouze účelově využilo pro svou potřebu starší fenomén: regionální „*hnutí na ochranu domoviny*“ (*Heimatschutz*) vznikala už koncem 19. století a zabývala se mj. i ochranou památek.

¹⁴ J. HAVLÍČEK: Studie universitního města na širším albertovském území a námět přestavby pražské City. *Architekt SIA*, 1946, s. 9.

není třeba se bát radikálně změnit její dosavadní měřítka (třeba i skupinou mrakodrapů, které umisťoval do prostoru Starého a Nového Města). Touhu rehabilitovat odkaz funkcionalismu a obnovit jeho válkou přerušenu kontinuitu (včetně odhodlání nenechat se svazovat staršími strukturami) shrnul Stanislav Semrád: „*Celkem bych řekl, že geometrický princip v architektuře a v urbanismu byl v poslední době neprávem zasunut. Souvisí s tím také otázka t.zv. přizpůsobení, t.j. včlenění architektonického díla do krajiny a do daného prostředí. Tato metoda přizpůsobení, zejména pak – částečně snad nepřímým – vlivem německé nacistické teorie, kvetla zvláště silně v posledním desetiletí a bude nutno ji vykázat do přijatelných mezí a uvědomit si, že je třeba se nebát dobré architektonické dílo umístit v daném (...) prostředí kontrapunkticky a dát mu zpívat jeho geometrickou píseň.*”¹⁵

Navzdory rezolutním teoretickým závěrům nabírala praxe v konkrétních historických jádrech mnohem mírnější průběh. Proti vzletně formulovaným tezím o nepotřebnosti památek a nutnosti tvůrčí odvahy při vstupu do historického prostředí totiž stála neméně silná potřeba uchování tradice a kontinuity.¹⁶ Právě centra se starými náměstími, spleť uliček a tradičními dominantami představovala nově doceňovanou hodnotu, kterou naprostá většina obyvatel nebyla ochotna obětovat, zvláště při pohledu do okolních zemí, kde se tragickými ikonami ničivé síly právě skončené války staly německé Drážďany nebo polská Varšava. Tento faktor spolu se zásadním nedostatkem investičních prostředků způsobil, že bezprostředně poválečná léta pracovala v projektech i řídkých realizacích v centrech měst v naprosté většině případů s tradičním tvaroslovím a kompozičními principy a nesnažila se tyto prostory, pokud to nebylo bezprostředně nutné, výrazněji přetvářet. Léta 1945 – 1948 tak představují spíše dobu rekonstrukcí než nové výstavby, pro níž se teprve rodily předpoklady.

3.2. Poválečná situace městských center: válečné škody a vztah k německému dědictví

Historická jádra většiny měst se po skončení války nacházela vesměs v silně neuspokojivém stavu, jehož příčinou ovšem zdaleka nebyla jen válka samotná. Proces jejich degradace a chátrání započal často už během 19. století změnou sociální skladby v důsledku stěhování movitějších obyvatel do nových pohodlnějších čtvrtí; negativní důsledky mnohdy chaotické stavební činnosti ve vnitroblocích již byly zmíněny. Ani meziválečné období nebylo s to většinu nepříznivých trendů zvrátit: městské regulační plány se vzhledem ke

¹⁵ S. SEMRÁD: Komentář ke knize K. Honzíka Tvorba životního slohu. *Architekt SLA*, 1947, s. 54.

¹⁶ Extrémně vyhrocený (ve své době nicméně už šířeji nesdílený) odpor k uchovávaní jakýchkoli památek na minulost, označovaných jako nepotřebné „krámy“, formuloval v knize *Lidé a věci* (vyd. r. 1946) B. Brouk.

spletitým soukromovlastnickým vztahům dotýkaly jen prostorů veřejného zájmu, avantgardní architekti se komplexním řešením jader nezabývali a pro památkovou péči nebylo „adekvátní účelové využití památek cílem, ale jen prostředkem ochrany“ a její úsilí „směřovalo pokud jen možno ke konzervaci historické podoby objektu (celku)“ a k přenášení významných funkcí a s nimi spojených nových objektů jinam.¹⁷ Válečná stavební uzávěra s přerušením jakékoli údržby situaci jen vyhrotila a v nevyjasněných a nekonsolidovaných poválečných poměrech bylo zajištění alespoň základní péče pro objekty rovněž krajně složité. Stavební fond centra se v rámci města zpravidla stával tím nejméně vyhovujícím, a to v situaci, kdy každý jednotlivý byt představoval vzhledem k válečným ztrátám zásadní hodnotu.¹⁸

Přímé poškození válkou zasáhlo v českých zemích jen omezený počet měst. Přestože symbolem škod napáchaných na historickém dědictví se stala vyhořelá Staroměstská radnice (první soutěž na její obnovu byla vypsaná hned r. 1946), centrum Prahy bylo postiženo spíše v menší míře. Nejtěžší škody utrpěla v důsledku přímého postupu fronty severomoravská a slezská sídla Osoblaha, Krnov a Opava, spojenecké bombardování strategických cílů postihlo vedle hlavního města mj. centrum Ústí nad Labem, Brna nebo Plzně, velké škody způsobily i osvobozovací boje v ulicích. Bomby a dělostřelba tak na jaře 1945 v mnoha městech uvolnily prostor pro stavební činnost a řada proluk si (často už pro svou exponovanost) žádala nové řešení. Narozdíl od fatálně poničené Varšavy a řady německých a francouzských měst se však v Československu ve 40. letech nerozběhl žádný velkoryseji pojatý proces obnovy (přestože situace některých měst jej zasluhovala) a nová výstavba zůstala omezená na nejnutnější případy. Většina konkrétních plánů zůstávala jen na papíře, komplexnějším řešením bránily chybějící prostředky, ale i postupně prosazovaná odlišná orientace socialistické stavební výroby a státu coby hlavního investora. Důsledky války byly tak v řadě měst patrné ještě dlouho po jejím skončení. Bombardováním jen málo poškozený, přesto však následně zbořený areál hejtmanství a několika domů na severovýchodním konci náměstí v Mladé Boleslavi vedle historické radnice (mezi dnešními ulicemi Železnou a K. Militké) zůstal navzdory plánům na stavbu obchodního domu do roku 1989 nezastavěn a jeho místo zaujal provizorní park. Parcelu u znojemské radnice na severním konci Masarykova náměstí, jejíž zástavba musela být po vážném poškození bombami (20.4. 1945) stržena, zaplnil znovu až počátkem 70. let obchodní dům Dyje (viz kapitolu 6.7.). Těžce poškozený prostor východně od hlavního náměstí v Děčíně, na němž se podepsalo sovětské bombardování 8. května 1945 a

¹⁷ I. HLOBIL: *Teorie městských památkových rezervací (1900-1975)*. Praha 1985, s. 17.

¹⁸ Celkem bylo válkou v českých zemích zničeno či poškozeno přes 260 tis. bytů (na Moravě a ve Slezsku cca 20 %, v Čechách 5 %). Cit. dle: V. SIXTA: Stavební obnova. *Architekt SIA*, 1947, č. 1, s. 2.

výbuch arzenálu muničních vozidel, který v noci z 8. na 9. května zapálily oddíly SS, začal získávat novou tvář teprve v 60. a 70. letech. Ve stejné době byla zastavěna rozlehlá plocha po zástavbě někdejší čtvrti Butterscheibe v sousedství hlavního náměstí v Sokolově, zničená náletem amerických bombardérů 17.4. 1945 (viz s. 82). Proluky po jednotlivých domech v Chomutově, Litoměřicích či Olomouci čekaly na své dořešení do 50. a 60. let. K zastavění proluk v centru nemohl – narozdíl od západních zemí – přispět ani ekonomický způsob uvažování: absence tržních vztahů a státem regulovaná (tzn. v podstatě bez ohledu na polohu všude stejná) hodnota pozemků ve městech nemohly působit jakkoli motivačně. Až po rozrůznění cen pozemků v r. 1968 můžeme pozorovat novostavby snažící se zhodnotit parcely v jádrech měst, jejichž cena náhle stoupla. Pokud poněkud předběhneme časovou souslednost a pokusíme se o stručné shrnutí, dospějeme ke spíše negativnímu závěru: jen velmi zřídka se válečné škody podařilo zahladit kvalitním urbanistickým řešením, většinou zůstaly buď nedořešeny nebo je při nových, zpravidla mnohem pozdějších úpravách nevhodně zvýraznily další demolice a původní struktura lokalit se dále rozdrobila; jen málo novostaveb dokázalo alespoň částečně vyvážit předchozí ztráty.¹⁹

Typickým příkladem této rozporuplnosti je severočeské Ústí nad Labem, těžce poškozené na konci války dvěma nálety (17. a 19. dubna 1945). Protože strategická železniční trať procházela v tomto městě v těsné blízkosti centra, nebylo spojeneckých bomb ušetřeno ani historické jádro, jehož jižní část s architektonicky pestrkou zástavbou kolem arciděkanského kostela Nanebevzetí P. Marie byla téměř zcela zničena, stejně jako severozápadní kout hlavního náměstí. Ústí ztratilo pětinu bytového fondu, 373 domů (z toho 311 v centrální části) bylo zničeno přímo, většina z dalších 322 poškozených musela být kvůli narušené statické stržena v následujících letech.²⁰ Obraz zuboženého města s vyhořelými domy, krátery po bombách a hromadami sutí se navzdory prohlášením, upřímné snaze většiny zainteresovaných činitelů a bezpočtu pracovních brigád dařilo měnit k lepšímu jen pozvolna (obr. 98 v příloze). Na vině byly především chybějící finance v městském i celostátním rozpočtu.²¹ „Budování“

¹⁹ Pozitivní příklady, realizované už ve 40. letech, nalezneme především v menších sídlech, stojících mimo okruh pro tuto práci vymezeného vzorku, např. v Mirovicích nebo Moravském Krumlově.

²⁰ Údaje z hlášení stavebního úřadu pro Zemský národní výbor v Praze z května 1945. Do srpna 1946 bylo ve městě odstraněno celkem 337 domů, do r. 1951 bylo zbořeno dalších 135 domů, původně určených k obnově.

²¹ Propastný rozdíl mezi potřebami města a reálně dostupnými prostředky se odrazil např. na poradě o programu první pětiletky (1949-1953) pro město Ústí n. L. dne 25.5. 1948. Stavební úřad zde oblastnímu pozorovateli předsednictva vlády pro dvouletý plán ing. Rejlkovi předložil celkový rozpočet na přibližně 479 milionů korun. Rejlek označil takový stavební program za nerealizovatelný, „upozornil, že na celou oblast Podmokly, Ústí n. L., Teplice, Chomutov a Most připadne pravděpodobně jen částka Kčs 250, 000. 000“ a požádal o přepracování. Ani revidovaný program, mírně přesahující 300 milionů, však nemohl být uskutečněn. Archiv města Ústí n. L., fond Místní (Městský) národní výbor Ústí n. L., inv. č. 573.

Ústí tak bylo v poválečných letech spíše bouráním, přičemž na místě odstraněných domů vznikaly jen provizorní parky nebo dětská hřiště. Urbanisticky významná, ale těžce poškozená partie zástavby kolem kostela byla do léta 1946 kompletně odstraněna. Státní památkový úřad v dopise ústeckému MNV z 28.7. pouze zalitoval, že „akce nebyla prováděna v předchozí dohodě, neboť před zbořením domů by byl provedl odborný průzkum všech objektů a nejvýznačnější neb nejzajímavější z nich by byl dal detailně zaměřiti“, a dále zdůraznil: „Ježto nová výstavba města na místě části zbořené je vysoce důležitou otázkou uměleckou, zvláště s ohledem na budovu arciděkanského kostela a na klášter dominikánský, žádá se, aby všechny práce regulační i přípravné byly řešeny v stálé dohodě.“²² Paradoxním během událostí však právě tento klíčový prostor ústeckého jádra nakonec v období socialismu vůbec zastavěn nebyl (městská dominanta kostela tím zůstala na několik desetiletí pohledově obnažena) a od poloviny 50. do 80. let zde fungovalo (původně provizorní) autobusové nádraží.²³ Výraznější stavební činnost přinesla centru až 60. léta, nový stavební program se ale vyznačoval programovým přehlížením staré zástavby. O jeho negativech bude ještě pojednáno, už nyní lze ale říci, že překotná socialistická desetiletí přispěla ke ztrátě historické tváře Ústí mnohem víc než škody 2. světové války.

3.3. Odsun Němců a jeho důsledky pro historická jádra měst

Vedle přímých válečných škod se událostí s velkým dopadem na charakter městských jader stal také odsun německého obyvatelstva, probíhající v českých zemích živelně mezi květnem a srpnem 1945 (tzv. divoký odsun), organizovaně během roku 1946 a zčásti 1947. Především pro města v pohraničí znamenal tento proces zásadní zvrat v jejich dosavadní historii, neboť ztratila většinu nebo podstatnou část svého původního obyvatelstva. Zanedbané domy v centru, zbavené původních majitelů, přešly pod dočasnou národní správu, ale zdaleka ne všude se do jejich bytů podařilo získat nové nájemníky. Většina osídlenců směřovala do okrajových čtvrtí, jejichž modernější zástavba nevyžadovala zásadnější adaptace a nabízela nepoměrně větší komfort. Navíc celý proces dosídlování (zprvu spontánní, následně řízený státem) probíhal značně nerovnoměrně – chudé oblasti jihozápadních Čech nebo Jeseníků lákaly narozdíl od průmyslových center s množstvím pracovních příležitostí málokoho. Předválečného významu a počtu obyvatel mohla snáze dosáhnout města s rozvinutou výrobou

²² Archiv města Ústí n. L., fond Místní (Městský) národní výbor Ústí n. L., inv. č. 464.

²³ Návrat k původnímu stavu (alespoň urbanisticky) přinesla až výstavba rozlehlého obchodního centra Forum v letech 2005-2009 v obvodu někdejších domovních bloků. Architektonické ztvárnění i okolnosti vzniku této stavby však dodnes budí oprávněnou kontroverzi.

nebo příznivou polohou. Ohromné množství objektů a někdy i celá jádra zůstala na druhé straně i řadu let neobydlena, vydána napospas chátrání a nájezdům zlatokopů, což mělo fatální důsledky pro jejich stavebně-hygienický stav. Domy byly pak bez náhrady bourány, takže ve struktuře Tachova či Chebu přibývaly od konce 40. let namísto novostaveb spíše proluky. Jen málo objektů (vyhodnocených jako „nejcennější“) se podařilo uvést do vyhovujícího stavu, zčásti i za pomoci prostředků, poskytnutých republikou mezinárodní misí UNRRA.

V psychologické rovině se vztah nově příchozích Čechů k „německému dědictví“ projevil spíše negativně. Soužití s novým prostředím sice osídlencům v řadě případů usnadnila geografická blízkost původního bydliště, i tak ale většinou postrádali potřebná pouta k místním tradicím i architektuře. Rodiny, které po válce přicházely do Liberce, Ústí nebo Teplic, se ocitaly v prostředí s hluboce zakořeněnou lokální kulturou, vytvořenou německými starousedlíky, která se obtiskla do samotné hmotné podstaty těchto měst a spoluutvářela jejich *genia loci*. Noví osídlenci stejně jako centrální plánovači pak stáli před úkolem přivlastnit si, redefinovat nebo negovat toto německé kulturní dědictví a vytvořit novou stabilní regionální identitu. Je plně pochopitelné, že ve zjitřené poválečné atmosféře, v níž se většina obyvatel potýkala s temnou zkušeností Protektorátu a politické elity v čele s prezidentem Benešem proklamovaly nutnost „*odgermanisování republiky*“, ²⁴ stavěla tato nová identita více na negaci než kontinuitě. Po Únoru 1948 se ideologický tlak na vzájemné odcizení českého a německého prostředí dále upevnil skrze tisk, literaturu i pravidelné kulturní akce (paralela Chodové-pohraničníci v Domažlicích, slogan „*Tachov – město husitů*“ odrážející identitu města budovanou na odkazu vítězné bitvy s „německými“ křižáky).

Snahy vtisknout osídlovaným městům „český ráz“ se promítla i v architektonické rovině. Obvyklý apriorní odpor ke všemu německému se mísil s budovatelským odhodláním vybudovat vše znovu a lépe (zvl. severočeský region dlouhodobě stavěl na symbolice tvořivé práce a rozvíjející se průmyslové výroby). Vytěšňovaná německá kultura získávala výhradně negativní konotace, od českého živlu se očekávala náprava. „*Německé Teplice měly svoji kulturní tradici. Naším úkolem jest nejen ji udržeti, nýbrž na její místo postaviti hodnotnější kulturu českou,*“ prohlašoval například v r. 1947 předseda MNV Teplic-Šanova František Vencour. ²⁵ Cíleně odstraňovány byly vedle názvů ulic především nejružnější pomníky a někdy sehrály roli nenáviděného symbolu i konkrétní objekty. V centru Moravské Ostravy

²⁴ Termín použil Edvard Beneš ve svém projevu v Táboře v červnu 1945 (*Lidová demokracie*, 17.6. 1945, s. 1).

²⁵ F. VENCOUR: 2000 let lázní Teplice-Šanov. In: J. BRŮCHA a kol.: *Teplice-Šanov – Duchcov – Bílina. Tři města v Podkrušnohoří. Naše pohraničí, část V*. Brno 1947, s. 9.

(Nádražní třída čp. 951) stála do r. 1945 výstavná novorenesanční budova Německého domu, postavená v letech 1893-95 podle projektu místního architekta Felixe Neumanna (obr. 2). Stejně jako nepatrně starší český Národní dům (dnešní Divadlo J. Myrona) vyjadřovala i tato stavba jednotu a sílu jedné z dominantních národnostních skupin rozvíjejícího se města. V očích místních Čechů se ovšem vlivem politických událostí 30. a 40. let stala především symbolem nacistického hnutí a národní poroby. Americké bombardování města 29.8. 1945 zčásti poškodilo především střechu objektu; dnes již nezodpověditelnou otázkou zůstává míra dalších škod způsobených osvobozovacími boji. Hned 10. května 1945 vydal prozatímní národní výbor příkaz k demolici, přičemž oficiálním důvodem bylo nevratné poškození Německého domu a zlepšení dopravní situace v lokalitě (obr. 3). Z dobové rétoriky lze ovšem dobře vycítit i silný protiněmecký osten, který se odrazil mj. ve skutečnosti, že palác z režného zdiva museli bourat Němci internovaní v pracovních táborech na území Ostravy (pro špatný zdravotní stav většiny z nich se demolice protáhla do r. 1946 a závěrečné práce už museli obstarat najatí čeští dělníci). Architektonicky kvalitní, ale negativními konotacemi zatížená budova musela bez ohledu na svůj stav zmizet z tváře „očišťujícího se“ města. Prázdná parcela (dnes náměstí E. Beneše) již nebyla v období socialismu znovu zastavěna. Obdobnou situaci zažilo na sklonku války Moravské náměstí na severním okraji historického jádra Brna. Také zdejší Německý spolkový dům (obr. 1) představoval hodnotnou novorenesanční architekturu z režných cihel z let 1888-1891 (na projektu spolupracovali berlínská firma Hermann Ende & Wilhelm Böckmann a místní architekt Germano Wanderley). Více než bombardování se na jeho stavu podepsaly v dubnu 1945 dělostřelecké granáty a následný dvoutýdenní požár, který se (pochopitelně vzhledem k atmosféře v osvobozovaném městě a účelu, jemuž budova sloužila) nikdo ani nesnažil uhasit. Dne 25. srpna 1945 byl těžce poničený objekt odstřelen, také jeho trosky museli povinně odklízet brněnští Němci připravení k odsunu.

Je nesporné, že v revolučním kvasu ztratila řada měst (nejen ve svých jádrech) cenné dominanty a hodnotné objekty, obětované momentálnímu vzednutí nacionálních vášní (jak jsme viděli, často k takovým krokům napomohla sama válka). Unáhlenost takového jednání, jehož škody se naplno odhalují až zpětně, přesně charakterizoval arch. Emanuel Hruška: *„Práve v časoch ideologického vypätia a boja sme ľahko ochotní zatratitiť a čo najrýchlejšie odstrániť z vedomia ľudu kultúrne dedičstvo uplynulej epochy jako výrazu prekonanej ideológie. Avšak po odleve revolučnej vlny začína všeobecná ľudská i národná hodnota*

prevažovať nad časove obmedzenou hodnotou ideologickou.“²⁶ Nevyhnutelný a často samovolný proces architektonického počestění sídel měl ve 40. letech spíše destrukční povahu (vedle demolice lze nalézt i případy, kdy byly objekty záměrně ponechány chátrání), neboť na novou stavební aktivitu zbývalo jen málo sil.²⁷ Smutný doklad zbytečného násobení ztrát představuje poválečný vývoj Opavy.

3.4. Opava: klopotné znovuzrození Bezručova města

Když lichtenštejnský komisař Mikuláš z Kurhausu ve své relaci vídeňskému dvornímu kancléřství z 21. května 1614 uváděl, že Opava je „*spolu s Vratislaví nejkrásnějším městem ve Slezsku*“, čekalo tuto metropoli ještě několik staletí přirozeného vývoje a zvláště přelom 19. a 20. století výstavnost jejího centra jen umocnil. Ráznou a tragickou tečku přinesl až skloněk války a průběh tzv. ostravské operace. Dne 20. března 1945 byla Opava, za války sídlo jednoho ze tří vládních obvodů Říšské župy Sudety, prohlášena pevnostním městem, které má být hájeno do posledního muže; sovětské obléhání, které začalo 28. března, trvalo tři týdny. Až 22. dubna vstoupila do města Rudá armáda; dva dny nato se ustavil Revoluční národní výbor a ve městě pozvolna začalo sčítání ztrát.

Nejen po materiální stránce zaplatila Opava za osvobození obrovskou daň. „*Kdo v ní žil po ta dvě desetiletí mezi první a druhou světovou válkou, ten se jen velmi těžce smiřuje s tím, jaká je nyní. Opouštěli jsme ji půvabnou a svěží, lehce elegickou, a našli jsme ji v troskách, popleněnou.*“²⁸ Tváří v tvář ničivým důsledkům války vyjádřil ředitel Zemského muzea dr. Karel Černožský bezpochyby pocity většiny navrátilých se obyvatel. Škody na nemovitém

²⁶ E. HRUŠKA: *Problémy súčasného urbanizmu*, Bratislava 1966, s. 257, pozn. č. 1. Paralelu k negativnímu vztahu k většinově německým městům v českých zemích, jejichž architektura byla po válce často hodnocena nacionalistickými kritérii, lze nalézt i na Slovensku. R. 1955 prof. Hruška postihl tento trend slovy: „*bohužiaľ na Slovensku máme málo vyvinutý zmysel pre hodnotenie našej stavebnej kultúrnej tradície, nášho kultúrneho dedičstva v mestách. Oceňujeme kroje, výšivky a iné produkty ľudového umenia, oceňujeme dedinský folklór, ale k vyšším sídelným formám, k mestám vidieť chladnejší vzťah. Sídla jako Martin, Bystrica, Zvolen, Trnava sú síce považované za mestá národných tradícií, ale Bratislava, spišské mestá a mnoho iných sa často označujú za cudzie slovenskej národnej histórii, za beznárodné maďarsko-nemecké mestá, strediská obchodu cudzích záujmov, kde sa vraj neuplatňovala slovenská ľudová tvorba – Slováci tu vraj vytvárali len vykorisťovaný materiálny základ pre rozkvet mesta postaveného cudzincami...*“ Nikdo by však neměl „[o]bmezovať kultúrne tradície na pôsobnosť len určitých etnických národnostných skupín a nevidieť vplyv konkrétneho geografického prostredia na tvorbu a na rozvoj prenesených kultúrnych foriem, ktoré sa v novom prostredí asimilujú, „znárodňujú“ a obohacujú kultúrne tradície toho-ktorého spoločenstva.“ E. HRUŠKA: Úvod do problematiky prestavby historických miest. In: *Rekonštrukcia miest a ich historických jadier*. Bratislava 1955, s. 13-14.

²⁷ Zvláště pohraniční města (včetně průmyslových středisek) vykazovala v poválečných letech obecně velmi nízký přírůstek nové zástavby. V letech 1945-55 činil přírůstek bytů v Teplicích 0,2 %, v Tachově 1 %, v Ústí n. L. 1,8 % (V. MATOUŠEK: Stavíme naše města účelně a hospodárně? *Architektura ČSR*, 1960, č. 10, s. 715).

²⁸ K. ČERNOHORSKÝ: Opava a její umělecké památky. In: PEŘICH, Leopold a kol.: *Opava. Bílé město Bezručovo – zemské hlavní město. Naše osvobozené pohraničí, část II*. Brno 1946, s. 14.

majetku byly odhadnuty na 32 %, tedy třetinu reálné hodnoty celého města; postiženo bylo 90% veškeré zástavby.²⁹ Samotné historické centrum přišlo o většinu ze svých 451 domů, kterými disponovalo v r. 1938; dělostřelba a požáry vážně poškodily i městské dominanty (renesanční věž Hlásku, jezuitský kostel sv. Jiří, proboštský chrám Nanebevzetí P. Marie). Ze tří historických náměstí zůstalo relativně nedotčeno pouze nejmenší, Rybí trh. Dolní náměstí ztratilo většinu své jižní fronty a na Horním zůstalo z původní zástavby jen osm domů; zničena byla i ulice Mezi Trhy, spojující oba prostory. Po odklizení trosk vyhořelých budov v průběhu roku 1946 pozbylo Horní náměstí téměř zcela původní tvar, neboť z něj zmizela většina severní a celá jižní strana včetně novogotické radnice a navazujících uliček Radniční a Poštovní i blok domů za městským divadlem (obr. 9). V Ostrožné ulici vzal za své rodný dům básníka Petra Bezruče, Masarykova přišla mj. o výstavné hotely Slezský dvůr a Římský císař. Nejnutnější bourací práce byly v obvodu městského jádra sice v podstatě skončeny do konce r. 1946, možnost demolice však vyvstávala u řady dalších objektů torzálně dochované původní zástavby, jejichž rekonstrukce se za daných podmínek jevila jako ekonomicky nevýhodná a na jejichž uchování neměla zájem ani většina nových projektů.

Míra plošného poničení historického centra otvírala lákavou možnost nových velkorysých řešení. Velkou pozornost věnoval obnově hlavního slezského města nejen celostátní tisk a rozhlas, ale také řada předních architektů a urbanistů. Roku 1947 přišel do Opavy arch. Oldřich Liska, své projekty předložil rovněž čerstvě jmenovaný profesor architektury na Vysoké škole technické v Brně Bohuslav Fuchs. Komplexní řešení obnovy vyžadovalo především podrobný regulační plán. Práce na něm byla v r. 1946 zadána jinému profesoru brněnské techniky, odborníkovi na urbanismus Adolfu Liebscherovi. Jeho vize, dokončená a předložená městské správě o rok později, se rázně postavila proti dosavadnímu vývoji centra města a radikálně, takřka v duchu meziválečných funkcionalistických tezí, jej přetvářela. „Byla-li Opava do května 1945 krásným německým městem, jak ji vždy její původní obyvatelé nazývali, musí být příští, **naše** Opava, moderním, krásným městem **českým**, které nejen svým národní a sociálním úsilím, ale i projevem výtvarným, architektonickým, musí vyjádřit svůj nový, český charakter.“³⁰ V tomto postupu se odráží ambivalentní role historické tradice, kterou můžeme po válce sledovat i u jiných měst. Odkazy na slavnou minulost se na jedné straně stávaly duchovní posilou a zvyšovaly odhodlání místních orgánů i obyvatel odstranit co

²⁹ Ze 4615 objektů bylo zcela zničeno 879, velmi těžce poškozeno 148, těžce poškozeno 448, lehce poškozeno 3140; ze 4107 obytných domů bylo po válce jen 293 (tj. cca 1000 bytů) způsobilých obývaní bez větších oprav (menší rekonstrukce si museli občané vesměs provést sami). Dle: V. MAŘÁDEK a kol.: *Dva roky osvobozené Opavy: 1945-1947*. Opava 1947, s. 91-2.

³⁰ A. LIEBSCHER: Opava – město budoucnosti. In: PEŘICH, Leopold a kol.: c.d., s. 41-42.

nejrychleji a nejúčinněji válečné škody tak, aby město opět dosáhlo své dřívější, staletími utvořené krásy – zdůrazňovala se tedy nutnost obnovit kontinuitu, již válka násilně přerušila. Na druhé straně byla ovšem tradice mnoha (zvláště pohraničních) měst natolik důsledně a dlouhodobě spojena s do r. 1945 dominantním německým živlem, že válečná destrukce mohla vyvolávat i tendence přesně opačné, tj. neobnovovat kontinuitu, ale využít vzniklé škody k „novému začátku“. Arch. Liebscher prohlašoval: *„Tam, kde ještě německý ráz bývalé Opavy zůstal, musí být potlačen novou architektonickou koncepcí, která bude vyjadřovati úsilí českého občanstva, jak sociálně, tak kulturně.“* A dodával: *„K tomu nám částečně, paradoxně řečeno, pomohla válečná zkáza, která z velké části odstranila dokumenty městské německé kultury.“* Jakkoli bylo poškození měst jako Opava nebo Ústí strašlivé, nemálo architektů v něm spatřovalo neopakovatelnou šanci vtisknout těmto předválečným baštám německví novou podobu, ideově odrážející poválečnou *„dobu velkého dalekosáhlého přerodu“*, v níž měly český živel reprezentovat (ve shodě s již naznačenou dominantní tendencí české poválečné architektury) především racionální budovy funkcionalistického střihu. *„Jsouce si vědomi této příležitosti odstraňujeme domy, ba celé bloky ještě zachovalých starých budov. A tak mizí stará Opava – aby žila Opava nová,“* doplňoval Liebschera v podobném duchu Milo Váhavý.³¹ Ve své vizi se architekt nenechal omezovat momentální nepříznivou ekonomickou situací a záměrně nevyužíval nic ze starší zástavby, která přežila válku. *„Projektant se nebude vázati teoriemi udržování starého jádra městského, neboť je zachovati nechceme, naopak usilujeme nahradit je volným zdravým systémem zastavování, který promění bývalou německou Opavu s její germánskou kulturou v Opavu moderní, naši, českou.“* Plán počítal s vytýčením zcela nových širokých tříd, prostorných náměstí a sadů. *„Veřejná prostranství, a to hlavně ústřední náměstí, musí býti vybudována prostorná, velkorysá, tak aby se zde český člověk cítil volný a neutlačený.“* (s negativní „německou“ minulostí byl tedy spojen také nepravidelný, od středověku rostlý půdorys jádra). Ze starší struktury respektoval Liebscher jen kostely a regulovaný prostor Horního náměstí (obr. 8 a 10). *„Zde zůstává z minulé doby kostel, divadlo a dům s hláskou. Tyto tři stavby včlení se do rámce nových budov, hlavně radnice, obchodních domů, kina, hotelu a jiných.“* V nejrazantnější verzi svého návrhu počítal s několikanásobným zvětšením náměstí i demolicí divadla, které by nahradila vhodněji umístěná novostavba. Nová Opava neměla tu starou připomínat podobou ani půdorysem.

Realita se nakonec naštěstí přidržela historie a především dostupných finančních prostředků. Liebscherův směrný plán vedení města odmítlo *„pro jednostrannost a pro*

³¹ *Věstník zemského hlavního města Opavy*, listopad 1946, roč. I., č. 2, s. 3.

záporný poměr k historickým památkám města“.³² V r. 1952 rozhodl pražský Poradní sbor pro výstavbu sídlišť, že nová výstavba v centru Opavy se má omezit na vyplňování starších proluk a komplexněji bude řešena až po rozboru dochovaných památkových hodnot. Rok nato byl v opavském Stavoprojektu pod vedením ing. arch. Fr. Koudelky konečně vypracován a schválen asanační plán historického jádra. Jeho zásady, diskutované se Státním památkovým ústavem, respektovaly starou uliční síť a pro novou zástavbu stanovovaly pevné parametry. Doporučené „*vyřešení hmot tak, aby pokud možno navazovaly na výšky stávajících domů a byly v měřítku ke stávajícím objektům a šířkám ulic*“, „*zachování památek a maximální možné splnění požadavků památkové péče*“³³ měly do dalších let zajistit citlivou obnovu. Navzdory tomuto rámci přinesla poválečná léta opavskému jádru zásahy spíše negativní nebo přinejmenším diskutabilní. Pro nedostatek prostředků se nerealizoval areál nové radnice mezi Horním náměstím a Popskou ulicí (opavský magistrát tak dodnes sídlí v objektu Hlásky, původně zvoleném jako provizorium), zimní lázně v Masařské podle návrhu O. Lisky ani hotel B. Fuchse, pro jehož stavbu byla nicméně zbourána severní strana Hrnčířské a část Masarykovy ulice s cenným palácem Sedlnických z Choltic. Další příčinnivé demolice nakonec jen zvětšily válečné ztráty, přičemž vzniklé proluky byly kvůli finanční a materiální nezajištěnosti většiny projektů nezřídka zastavěny až v dalších letech a desetiletích. Ani dvě celostátní soutěže nepřinesly pro řešení centra uspokojivý výsledek, a tak jeho nová výstavba probíhala jen velmi zvolna, podle momentálních možností. 40. léta přinesla především přestavbu městského divadla (r. 1948), „*které dosud svým zevnějškem málo representovalo ,bílou Opavu*“.³⁴ Právě tato změna se záhy po svém dokončení dočkala široké kritiky, neboť arch. Jaroslav Pelan připravil novorenesanční budovu o její bohatou štukovou fasádu, kterou nahradila puristicky strohá průčelí, dekorovaná jen na vstupní straně rozměrným reliéfem Vincence Havla na téma Kultura a lid a alegorickými sousošími (Vítězství socialismu a Osvobození) po stranách hlavního vchodu (obr. 16-17). Téměř jediný realizovaný projekt 40. let v opavském centru tak paradoxně nezískal (navzdory silně tradičnímu tvarosloví) ze strany veřejnosti podporu, neboť zbytečně znehodnotil jednu z mála staveb upomínajících na dobu před osudným rokem 1945.³⁵ Ukázalo se, že vztah k městu potřebují jeho obyvatelé opřít o historický odkaz předků, ať už jakékoli národnosti.

³² A. GROBELNÝ – B. SOBOTÍK (eds.): *Opava: sborník k 10. výročí osvobození města*. Ostrava 1956, s. 15.

³³ Jiří GWUZD: Územně plánovací dokumentace města Opavy. *Památky a příroda*, 1982, č. 10, s. 595.

³⁴ *Věstník ÚNV města Opavy a ONV Opava-venkov*, prosinec 1948, roč. III., č. 12, s. 172.

³⁵ V letech 1990-92 byla divadlu za silné podpory opavské veřejnosti v rámci rekonstrukce navracena původní fasáda z 80. let 19. století (projekt arch. Ivo Klimeš).

Vzhledem k brzdě finančních obtíží, absenci směrného plánu (zpracovaného až 1956-58) a státem v první pětiletce upřednostňovanému budování průmyslu v sousední Ostravě se systematictější výstavba Opavy rozběhla až od poloviny 50. let. Město jako takové se podařilo zachránit a počet jeho obyvatel ze 7 500 v květnu 1945 utěšeně narůstal. „*Říkalo se: Opava je město smrti. Jen kouř, pach mrtvol a mršin, ssutiny a rumoviště nás charakterisovaly. Nikdo k nám nechtěl. Dnes máme hodně přes 30.000 obyvatel,*“ mohl už v r. 1947 bilancovat předseda Ústředního národního výboru Vladimír Mařádek.³⁶ Také historické jádro si udrželo svou roli jednoznačného centra se sítí celoměstských služeb a vybavenosti. Cenou za to však byly prakticky kontinuálně pokračující demolice a novostavby nahrazující válkou nedotčené zbytky zástavby. Pozitivem výstavby 50. let byl alespoň respekt k historické uliční síti, i když jednotlivé objekty (většinou bytové domy s obchody v přízemí) nevynikaly zvláštními kvalitami a jejich převážně hladké fasády se sítí trojdílných oken představovaly nemalý kontrast k honosným fasádám opavské *belle époque*. Jako ještě méně citlivé se od 60. let začaly ukazovat deskové panelové domy, tvrdě kontrastní stylem i měřítky (stará zástavba jádra byla v průměru třípodlažní, nová pěti- i vícepodlažní). Ačkoli asanační plán z r. 1953 výslovně odmítal užívat pro historické jádro typizovanou výstavbu, individuálně řešených objektů přinesla praxe jen poskrovnu. Základní koncepce vytyčená r. 1953 – tedy „*snaha o vytvoření takových hmot, které by do stávající struktury historického jádra dobře zapadaly a výškově se přizpůsobily charakteru jádra, které vždy bylo horizontální a zdůrazněno dominantami věží kostelů*“ – byla už v následujícím desetiletí opuštěna ve prospěch volnější skladby horizontálních a vertikálních hmot, často nevázaných na původní uliční síť. Horní náměstí bylo po několika nerealizovaných projektech dořešeno až na přelomu 60. a 70. let. Jeho severní stranu vymezil v letech 1964-65 vysoký panelový dům s obchody a kavárnou Opera od arch. D. Koláře, nevýrazným ztvárněním jen málo odpovídající významu centrálního městského prostoru (obr. 7). Jižní linii náměstí vytyčil na nároží s Ostrožnou ulicí třípatrový hranol obchodního střediska Jednota, přecházející směrem ke kostelu v nižší křídlo s restaurací Slezanka, doplněné vnitřním atriem. Dějinným paradoxem se autorem „nové tváře“ opavského náměstí stal Josef Krischke, jediný německý architekt, který směl po 2. světové válce ve městě zůstat a nadále zde tvořil (v letech 1969-1970 vznikl v opavském Stavoprojektu pod jeho vedením nový územní plán). I když kontrastní ztvárnění těchto budov (železobetonový skelet a velké plochy prosklených stěn) dodnes vzbuzuje spíše negativní ohlasy, svou jednopatrovou hmotou tvoří Slezanka decentní

³⁶ V. MAŘÁDEK a kol.: c.d., s. 11.

podnož dominantě historického kostela (obr. 12-15). Přesně opačný účinek má ovšem výšková administrativní budova v jejím atriovém nádvoří, poškozující svým objemem bezprostřední okolí i panorama historického jádra.³⁷ Urbanistický přínos celé úpravy, spočívající v odstranění rozlehlé proluky, táhnoucí se od konce války z náměstí až k Popské ulici (většina její nezastavěné plochy byla přeměna v park), byl touto stavbou podstatně znehodnocen a vytvořil mezi starou a novou zástavbou nepříjemnou disproporci.

Navzdory dosud uvedeným příkladům byl vztah společnosti k městům, která byla do r. 1945 většinově německá, přece jen dvojaký. Na jednu stranu lze postavit centra jako Ústí, Opava nebo Liberec, jimž měly navrhované zásadní přestavby po staletích navrátit „národní“ ráz. U jiných sídel (Český Krumlov, Prachatice, Cheb) se naopak o větších zásazích v obvodu historického jádra vůbec neuvažovalo, v 50. letech byla často prohlášena za památkové rezervace a zařazena do plánovitého programu obnovy a případné válečné škody zde měly být napravovány pod bedlivým dohledem orgánů památkové péče. Důvody rozdílného přístupu je možné hledat ve dvou souvisejících rovinách. Do první skupiny náleží města, která si dlouhodobě udržela průmyslový, příp. dopravní význam a jejich kontinuální rozvoj logicky vyžadoval nové investice a zásahy. Jejich jádra už v 19. a 1. pol. 20. st. silně ovlivnila (pozitivně i negativně) nová výstavba, vesměs spjatá s německými a židovskými stavebníky. Poválečná doba však hodnotu této zástavby nebyla schopna docenit, natož chránit, opatřila ji vesměs negativní nálepkou a při svých plánech ji nebrala za hodnou respektu. Na druhé straně jádra měst především jiho- a západočeského pohraničí, stagnující vesměs už od počátku 19.st., se dochovala v mnohem intaktnější podobě a moderní slohy se zde uplatnily jen v malém počtu solitérních objektů. Jejich historická hodnota a z ní plynoucí potřebnost ochrany byly v odborném i laickém povědomí zakotveny už dlouho před válkou a „přebíjely“ válkou posílený negativní náboj jejich „německosti“.

Obecně lze říci, že v období tzv. třetí republiky zůstávala městská jádra spíše na okraji pozornosti. Otázky jejich vhodné dostavby vystupovaly více do popředí jen v rovině budoucích (stejně velkorysých jako idealistických) plánů, jejichž uskutečnění však muselo momentálně ustoupit úkolům nejnutnější stavební obnovy, vázané většinou na jiné partie města. Rychleji se práce rozeběhly pouze tam, kde bylo jádro přímo zasaženo důsledky války; i zde ale nad novostavbami převládaly rekonstrukce nebo demolice starší zástavby (např. ve

³⁷ Na počátku r. 2012 rozhodlo město Opava o demolici této výškové budovy a zastavění většiny okolního prostoru včetně parku objekty obchodního centra. Budova restaurace Slezanka by měla zůstat zachována.

Zlíně se v rámci poválečné rekonstrukce v letech 1947-48 v akci „*Mládež bourá starý Zlín*“ dokončila likvidace bloku domů na jižní straně náměstí, které tak zvětšilo svou rozlohu a otevřelo se do hlavní zlínské ulice, dnešní třídy T. Bati). Zatímco v jiných částech měst užívala na funkcionalismus navazující architektura ve stále větší míře progresivní postupy, nové materiály a konstrukce, u novostaveb v historickém prostředí zcela převládly nenápadné objekty užívající tradiční prvky a kompoziční principy. Obdobnou situaci lze vysledovat u poškozených památek, obnovovaných v jednoznačně historických formách do podoby před destrukcí; o možnosti soudobých novotvarů se v naprosté většině případů ani neuvažovalo. V hektických poválečných letech ustupovala teorie praxi a místní samosprávy se chtě nechtě musely pohybovat v mezích možného; na odborné promýšlení otázky optimální podoby nových objektů umisťovaných do historických center nebyl prozatím čas a praxe se (spíše z jisté setrvačnosti než z pevného přesvědčení o správnosti takového postupu) při jejich ztvárnění přidržela tradičních forem.

3.5. Únor 1948 a jeho důsledky v architektuře a stavebnictví

Komunistickým převratem v únoru 1948 vyvrcholily některé dlouhodobější trendy poválečných let a jeho důsledky nastavily stavební činnosti ve městech pro následující desetiletí pevné mantinely. Zákonem č. 121 z 28. dubna 1948 bylo znárodněno dosud z 95 % soukromé stavebnictví. Monopol v dodavatelsví stavebních prací i projektování získal mamutí národní podnik Československé stavební závody. Jedním z jeho několika desítek závodů se stal také v prosinci 1948 založený Stavoprojekt, ve své době největší projektový ústav světa s 1200 zaměstnanci. Ten byl k 1.1. 1952 vyčleněn jako samostatný národní podnik a jeho krajské závody se do r. 1953 přeměnily ve Státní projektové ústavy (od r. 1958 krajské projektové ústavy, podřízené místním KNV). Do Stavoprojektu už v letech 1948-49 vplynula většina soukromých projektových kanceláří, zbylé r. 1950 úředně zlikvidovalo ministerstvo stavebního průmyslu. Ze svobodného zaměstnání architekta se těmito kroky stal na příští čtyři desetiletí pouhý zaměstnanecký poměr v rámci státního projektového ústavu. Veškeré projekty se staly kolektivním dílem, kde architekt obvykle nefiguroval jako individuální tvůrce (příznačně se tato skutečnost odráží v odborném tisku: samotní tvůrci jsou uvedeni vždy až na druhém místě za projekčním ústavem, v době normalizace často nejsou zmíněni vůbec). Idea, nesená původně dobře míněnými záměry zefektivnění a zpřehlednění organizace architektovy práce tak, aby zvládl velké úkoly, které před něj postavila první pětiletka, přinesla časem negativní plody: pokles kvality a zmechanizování tvůrčí práce, kterou až

nebepečně často nahrazovalo pouhé „plnění plánu“ a při níž se osobní zodpovědnost za projekt rozplynula ve zanonymizovaném prostředí ústavů.

Vedle reorganizace stavební výroby a nového postavení architektů se výraznou změnou stala také postupná likvidace soukromého sektoru státní mocí. Investory jednotlivých stavebních akcí (nejen) v centrech měst se proto v poúnorové ČSR staly vedle státu národní podniky, národní výbory a bytová družstva; soukromá iniciativa (pomineme-li svépomocné opravy) byla oproti dosavadnímu vývoji vyloučena. Stavebnictví bylo v rámci socialistické ekonomiky svými materiálními a finančními možnostmi plně navázáno na centrální hospodářský plán, na jehož základě probíhala i práce v projektových ústavech. Od konce války sílící názor, že bytovou krizi může efektivně řešit jen převzetí odpovědnosti za finanční a organizační stránku výstavby veřejným sektorem, byl těmito kroky uspokojen. Plošné znárodnění půdního fondu navíc otevřelo možnost racionálního územního plánování.

V poválečných letech pozvolna sílily úvahy o zprůmyslnění stavebnictví, vyloučení rukodělných metod a přesunu maxima práce ze stavenišť do paneláren, kde by se vyráběly typizované stavební díly pro „sestavení“ výsledných objektů. Ambiciózní úkoly bytové výstavby, vytýčené po Únoru stranickou direktivou, tyto úvahy jen posílily, neboť k jejich splnění se důsledná a široce uplatňovaná typizace jevila jako jediná možná cesta, od března 1949 navíc zakotvená usnesením ÚV KSČ o zprůmyslnění stavebnictví. Extrémní snaha o racionalizaci v sobě však od počátku ukrývala riziko: celý koncept totiž spočíval na silném zvlgarizování meziválečných funkcionalistických názorů, ústícím v přesvědčení, že architekt se ve svém návrhu nemusí zabývat dispozicemi domů a bytů (ty za něj vyřeší výzkumný ústav, jenž je zakotví do podoby několika obecně platných typů) a může se tím pádem plně věnovat „opravdové“ tvorbě. Jak silně může ve skutečnosti striktní uplatnění této zásady podvázat architektovu činnost, ukázala v plné míře až dvě normalizační desetiletí.

Ruku v ruce s typizačními plány šla i neutuchající diskuze o nové architektonické formě, která měla, jak už bylo řečeno, stát na odkazu funkcionalismu. Toto pojetí však stále častěji naráželo na vlivy sovětského prostředí a jeho metody socialistického realismu. Čeští tvůrci se seznámení s tvorbou bratrské země nebránili, vesměs ale poukazovali na odlišnou sociální a ekonomickou tradici obou států a potřebu svébytné československé cesty k socialistickému realismu. Ten sám o sobě zamítán nebyl, jeho vágní definice nicméně umožňovala řadu výkladů. Únor 1948 však podobné úvahy ukončil a odstartoval bezvýhradné přejímání sovětských vzorů.

4. 1948 – 1958: doba tradicionalismu a památkářské dominance

4.1. Sorela: nové předpoklady pro architektonickou tvorbu

Československou architekturu 50. let utvářel zvláště v jejich první polovině rozhodující měrou socialistický realismus, běžně označovaný posměšnou zkratkou sorela.³⁸ Umělecká doktrína, která ve stalinském Sovětském svazu 30. let nahradila dosavadní konstruktivismus, se vyznačovala (analogicky k situaci v nacistickém Německu) těžkým monumentálním historismem a zároveň nejasnou definicí a rozporupnými zásadami tvorby. Chybějící ucelený teoretický koncept suplovaly architektuře sorely snahy naroubovat na ni vládnoucí mocí posvěcené, leč velmi neurčité teze A. A. Ždanova, určené navíc autorem samým pro oblast literatury. Československé prostředí se začalo se sovětskou tvorbou důkladněji seznamovat po 2. světové válce (r. 1949 proběhla v Praze výstava *Architektura národů SSSR*). Většina architektů sice vnímala pompézní tradicionalismus jako pro domácí poměry nevhodný, brzy se však mělo ukázat, že sovětský příklad není míněn jako nabídka s možností odmítnutí.

Významný meziválečný architekt Jiří Kroha už v manifestačním projevu na první veřejné schůzi Bloku architektonických pokrokových spolků 17. 6. 1945 předpokládal budoucí vývoj takto: „*Ve svém zevním utváření tato [nová poválečná] architektura nejenže nebude vedena tezí architektury avantgardní, ale dokonce jsem přesvědčen, že vědomí sociopsychického úkolu tradice uplatní ve svém zevním vytváření na kratší či delší čas více tradiční formálnosti. Nikoliv proto, že bychom si to přáli, nýbrž že je to vývojovým zjevem.*“³⁹ Příklon k určitému typu historismu spojoval Kroha s doceňováním tradic, k nimž se společnost obrací vždy v dobách překotného vývoje. Na tento aspekt jsme už zčásti narazili. Je třeba zdůraznit, že přes zmíněnou negativní zkušenost s nacisty diktovaným Heimatstylem existovala už v meziválečné ČSR vedle funkcionalismu také výrazná tradicionalistická linie, jejíž zastánci (Antonín Engel ad.) cíleně a často invenčně pracovali s tvaroslovím minulých epoch. Sorela se ale od těchto starších směrů odlišovala silným ideologickým zabarvením, dogmatickým svázáním tvůrčích schopností a také tím, že nevystupovala jako alternativa k modernismu, ale diktát, vnucující svou formu všem architektům. V tomto ohledu se sorela odlišuje i od tradicionalistické architektury, vznikající v poválečném období v evropských zemích mimo sovětský blok (např. francouzský Le Havre); obrat k historickým jistotám po ničivé válce můžeme chápat jako celoevropský trend, na Západě ale méně ideologicky zatížený.

³⁸ Zkratku vytvořil arch. Josef Havlíček spojením počátečních slabik sousloví „socialistický realismus“ a první slabiky příjmení v 50. letech významného uměleckého teoretika Zdeňka Lakomého.

³⁹ Cit. dle: J. PECHAR – P. URLICH: *Programy české architektury*. Praha 1981, s. 251.

Po Únoru 1948 nad uměleckými otázkami rychle převládla politická hlediska. Oficiálně se české prostředí k závazné normě sorely přihlásilo Sjezdem národní kultury v dubnu 1948. Mnozí starší tvůrci nadále hledali možnost, jak naplnit frekventovaný pojem vlastním obsahem tak, aby se nezpronevěřili svému funkcionalistickému přesvědčení. „*Tvořit v duchu socialistického realismu znamená dát dílu výraz, který nemůže a nesmí být plagiátem, nápodobou minulosti,*“ tvrdil arch. Oldřich Starý.⁴⁰ Především mladá poválečná generace (Klen, Machonin, Lakomý ad.) však podrobila odkaz meziválečné avantgardy zdrcující kritice a žádala bezvýhradné následování sovětského příkladu; jakékoli pochybnosti měly být nadále vyloučeny. Důsledným obhájcem sorely se stal i J. Kroha: „*Sovětská architektura a sovětsí architekti nám musí býti vzory díla, práce a tvůrců a nikoliv jen předměty theoretických debat.*“ Mnozí tvůrci „[č]asto diskutují o věcech, které dělnické třídy jsou již nediskutovatelné buď politicky, ideologicky, nebo kulturně.“⁴¹ Nucená izolace od trendů evropského Západu a zvláště od r. 1950 stupňovaný tlak na „nepřizpůsobivé“ osoby (politické čistky) otevřely jednu z temných kapitol vývoje české architektury, provázenou patetickými slovy a lámáním charakterů.⁴² Zmíněná absence přesné definice sorely byla v praxi využívána k manipulaci s umělci a k jejich postihům za „nedodržení“ (vlastně neexistujících) zásad nové socialistické tvorby. Několik znaků lze přesto pro socrealitickou architekturu vytyčit.

Politický diktát prudce obrátil kormidlo dosavadního vývoje. Funkcionalismus byl označen za jednostranně racionalistický, příliš mechanický ve svém výrazu, „*formalistický*“, „*bezideový*“ a „*kosmopolitní*“. Nová architektura měla být jeho pravým opakem: uvědomělá, ušlechtilá a bohatě umělecky utvářená, „*socialistická obsahem a národní svou formou*“.⁴³ V nově nastolených mocenských poměrech měly být veškeré stavby především „realistické“, tj. srozumitelné širokým masám, aby na ně mohly co nejúčinněji působit. Proto museli architekti při jejich navrhování důsledně užívat konvenční („lidové“) výrazové prostředky. „*Pro uměleckou tvářnost a vývoj architektury (...) může býti upotřebitelným podkladem jen tisíciletým a staletým vývojem a zkušeností tvárněný výraz*“, neboť „*socialistická architektura nemůže býti založena na jakémkoliv vymyšlení nových tvarů, t.j. na individualisticky konstruovaných novotvarech, nýbrž na organickém rozvíjení předcházejícím vývojem*

⁴⁰ O. STARÝ: Poučení ze sjezdu národní kultury. *Architektura ČSR*, 1948, s. 124-125.

⁴¹ J. KROHA: Architektura zájmem a majetkem pracujícího lidu. *Architektura ČSR*, 1951, č. 7-8, s. 234-235.

⁴² „*Jestliže pak někteří naši architekti hledají jinou architekturu a jinou architektonickou krásu, než jak ji hledá a vidí lid, než jak ji žádá uvědomělá, vítězná a na historickém vývoji poučená a socialismus úspěšně budující dělnická třída, izolují se tyto architekti svými jednostrannými architektonickými představami od všeobecného společenského cíle. Zkušenosti ze Sovětského svazu však nám ukazují neblahou roli všech těch, kteří nedovedli ztotožnit se s cílem dělnické třídy úplně a včas.*“ J. KROHA: c.d., s. 226.

⁴³ S. SEMRÁD: Několik poznámek k teorii architektury. *Architekt SIA*, 1950, s. 174.

tvárněných forem z hlediska marxistického světového názoru”.⁴⁴ V teorii vycházel realismus ztvárnění i důraz na kulturní tradice z Leninových tezí, podle nichž se nová kultura socialismu musí opřít o kladné hodnoty starších období. *„Lenin krásně říká, že komunista cítí se dědicem všeho, co krásného a dobrého lidstvo vytvořilo, v kultuře i v životě. I socialistické umění bude proto a musí být bohatší, než bylo kterékoli předcházející, poněvadž zahrne všechno, a ne třídní jen úsek bývalých tříd. Komunismus je vyvrcholená humanita, a takové proto bude i jeho umění.*“⁴⁵ Studium dějin umění bylo ve vztahu k nové tvorbě chápáno jako ideologicky poučené hledání „zdravého jádra“ ve slozích minulosti; výběr z jejich palety byl nicméně z ideologických důvodů přísně selektivní. Jako hodné následování byly vyhodnoceny renesance (Engelsovy slovy *„největší pokrokový převrat, který do té doby lidstvo prožilo“*) a lidová architektura, ostatní slohy (především baroko) byly spíše negovány.⁴⁶

Ve sféře urbanismu vyčítali teoretici 50. let funkcionalismu jeho přílišné soustředění se na problematiku jednotlivých objektů a přehlížení nebo nedostatečné řešení jejich prostorové a historické souvislosti s širším okolím, od něhož byly často izolovány (pro tyto teze nabízela ostatně jádra měst řadu přesvědčivých argumentů z praxe) – tato necitlivost k historickému dědictví musela být nyní napravena. V duchu svého tradicionalismu se sorela zároveň vrátila k blokové struktuře zástavby, kterou respektovala v dochovaných jádrech měst a přenášela i do nové výstavby.⁴⁷ Socialistické město mělo představovat optimální symbiózu vědecko-ekonomických potřeb společnosti a nejvyšších výtvarných kvalit dosavadního vývoje. Navzdory některým megalomanským záměrům, situovaným především do hlavního města (které zůstaly z finančních důvodů převážně v rovině soutěžních návrhů), bral proto urbanismus 50. let víceméně ohled na historickou zástavbu. Tradiční jádra většiny měst měla zůstat zachována jako svérázná, vývojově ukončená umělecká díla, jen v nejnutnější míře dotvářená citlivými architekty, tvořícími v úzké spolupráci s pracovníky památkové péče.

4.2. Vyhlášení městských památkových rezervací

Poválečná situace postavila před československou památkovou péčí zcela nové úkoly mimořádného rozsahu. Konfiskačními prezidentskými dekrety (č. 12/1945 a č. 108/1945), odsunem Němců a několika vlnami poúnorového znárodňování se do rukou státu a obcí dostal

⁴⁴ J. KROHA: c.d., s. 216-217.

⁴⁵ Z. NEJEDLÝ: *O výtvarnictví, hudbě a poesii*. Praha 1952, s. 22-23.

⁴⁶ D. PEŠEK - H. PEŠKOVÁ - J. SKOKÁNEK: K otázce národní tradice v architektuře. *Architektura ČSR*, 1951, č. 10-12, s. 346.

⁴⁷ Výhody obytných celků z 50. let oproti většině pozdějších sídlišť (lidské měřítko, dostatek zeleně, jasná diferenciace veřejných a soukromých prostorů) byly později opakovaně doceněny.

ohromný nemovitý majetek. Stěžejním úkolem památkové péče se tak od r. 1945 stává údržba početného souboru zestátněných hradů, zámků a klášterů a posléze i historických jader vybraných měst. Počet cenných objektů, vyžadujících alespoň provizorní zajištění, pochopitelně přesahoval momentální možnosti, svázané nedostatkem peněz, kvalitních materiálů i personálu; nadšení a odhodlání řady odborných pracovníků bylo ovšem značné a zdálo se, že i stát bude jejich snahám příznivě nakloněn.⁴⁸

Likvidace soukromého sektoru a jeho zájmů přinesla v poválečné ČSR příležitost konečně prosadit ideu, zrozenou v prostředí Klubu za starou Prahu už krátce po r. 1900 a posléze dlouhodobě teoreticky diskutovanou, totiž možnost památkově chránit vedle jednotlivých objektů celé stavební soubory a čtvrti. Jestliže zhruba 80 % stavebního fondu městských jader vlastnil v 50. letech stát a stavebně rekonstrukční iniciativy soukromých osob či podnikatelských subjektů nepřicházely v úvahu, pak plánování komplexní péče o města jako celky se stalo víceméně nevyhnutelnou nutností; stát na sebe spolu se stovkami památek vzal i povinnost se o ně adekvátně postarat. V případě památkově cenných městských jader vyústily dílčí návrhy po Únoru 1948 ve vyhlášení souboru městských památových rezervací.

Důvody tohoto dodnes zásadního kroku vyplývají z už vesměs konstatovaných skutečností: celospolečenské docenění hodnoty historické zástavby měst tváří v tvář ničivým důsledkům války (právě skutečnost, že česká města zůstala těchto poškození vesměs ušetřena, jen posílil snahu uchovat jejich kvality i do budoucna), nutnost zabránit dalšímu chátrání, které řadě měst přinesl odsun, ekonomická snaha udržet a využít v historických jádrech obsažený a celostátně nedostatkový bytový fond. Nezanedbatelnou roli sehrálo i pozitivní ideové hodnocení starobylé městské architektury nastoupivším komunistickým režimem a umělecký monopol sorely, jejíž zásady předpokládaly u každého architekta aktivní znalost historického tvarosloví, jehož studiu měl věnovat zvýšenou pozornost. Na základě vyžádaných zpráv o stavu evidence a údržby památek v jednotlivých regionech byl Úřad předsednictva vlády ČSR nucen 6. července 1950 konstatovat „*neutěšený stavební stav našich měst, jmenovitě v pohraničí (např. Cheb, Chomutov, Znojmo)*“, kde v důsledku odsunu zůstala třetina domů zcela neobydlena. Vyvrcholením snahy zvrátit tyto negativní trendy se stalo vládní usnesení z

⁴⁸ Památková péče fungovala po válce zpočátku ve své prvorepublikové podobě, vycházející z norem někdejší rakouské monarchie. Její organizační základ tvořil v Praze sídlící Státní památkový úřad pro Čechy a samostatný úřad pro Moravu a Slezsko v Brně (zář. 1920), oba podřízené ministerstvu školství a národní osvěty; v Bratislavě pak příslušný referát pověřenectva pro školství a osvětu. Zákonem č. 137/1946 z 16.5. vznikly při pražském ministerstvu a v Bratislavě Národní kulturní komise, přebírající do správy konfiskované památkové objekty. R. 1951 byl Státní památkový úřad přeměněn na Státní památkový ústav, rok nato zanikly Národní kulturní komise a jejich agenda přešla pod ministerstvo školství (od r. 1956 školství a kultury).

11. července 1950 o výstavbě obcí, v němž bylo 30 historických jader, vybraných ministerstvem školství a národní osvěty, prohlášeno za městské památkové rezervace.⁴⁹ Přestože sám výběr odpovídal především aktuální potřebě (soustředil se zvl. na města pohraniční, tj. momentálně nejohroženější) i dobové úrovni uměleckohistorického poznání (přednost dostala historicky významná sídla středověkého založení), šlo i v evropském rámci o pozoruhodný počín. Většina z rezervačních měst (22) se nacházela na území českých zemí, především v jihozápadních Čechách: České Budějovice, Český Krumlov, Domažlice, Cheb, Jihlava, Jindřichův Hradec, Kroměříž, Litoměřice, Litomyšl, Locket, Mikulov, Nové Město nad Metují, Olomouc, Pardubice, Praha (Staré Město, Malá Strana a Hradčany), Prachatice, Slavonice, Štramberk, Tábor, Telč, Třeboň a Znojmo.⁵⁰ Celý projekt byl od počátku zamýšlen jako jednorázová akce: status památkové rezervace neměl být trvalou kategorií právní ochrany, ale pouze dočasným opatřením pro realizaci plánovité stavební obnovy, která měla být dokončena během deseti let (tedy dvou pětiletých plánů) do r. 1960. Financování převzal (bez ohledu na vlastnictví konkrétních objektů) skrze ministerstvo školství stát, provádění stavebních prací bylo svěřeno krajským národním výborům.

4.3. Vznik a role SÚRPMO

Potřebné stavební průzkumy a konkrétní projekty zadával příslušný KNV Stavoprojektu. V něm už k 1.1. 1949 vznikl tzv. Ateliér R, zaměřený na rekonstrukce historických objektů. Ten byl na základě vládního usnesení z 1.5. 1954 přeměněn ve Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO), jehož ředitelem zůstal dosavadní vedoucí Ateliéru dr. Vilém Lorenc.⁵¹ Zrodila se tak organizace, která se skrze své krajské pobočky až do r. 1990 téměř monopolně zabývala průzkumy, údržbou a rekonstrukcí nemovitých památek. Aktivita jejích pracovníků byla nesena názorem, že pro kvalitní zásahy do struktury měst je nezbytné předem důkladně poznat jejich historický vývoj, hodnoty a principy, na kterých byla utvářena. Do památkové péče proto SÚRPMO vnesl především propracovanou metodiku rekonstrukcí, opřenou o komplexní stavebně historické průzkumy a asanční plány, které (ač v mnoha ohledech později překonány) zůstávaly u řady měst často po několik desetiletí jediným územně plánovacím podkladem pro jejich historická jádra. K významu SÚRPMO

⁴⁹ Sám pojem „*městská památková rezervace*“ byl v právní normě poprvé oficiálně použit až ve výnosu ministerstva školství *Směrnice pro památkovou údržbu* z 24.3. 1952, upravující financování celé akce.

⁵⁰ Ze slovenských sídel byly vybrány Banská Štiavnica, Bardejov, Kežmarok, Kremnica, Levoča, Prešov, Spišská Sobota a Spišská Kapitula.

⁵¹ Od r. 1958 byl SÚRPMO podřízen Státnímu ústavu památkové péče a ochrany přírody.

přispělo i jeho velmi kvalitní personální složení, vytvářející plodné společenství architektů, historiků umění, ekonomů a techniků. Vedoucími pracovníky, stojícími v čele zvláštních tvůrčích útvarů (kabinetů), byli významní architekti Bohuslav Fuchs, Josef Havlíček a Jaroslav Fragner. Tito i mnozí další zde našli vítaný azyl před sorele podřízenou projektovou činností v ostatních ústavech Stavoprojektu. Pro tvorbu následujících desetiletí „vychoval“ SÚRPMO celou řadu tvůrců, z nichž mnozí se věnovali rovněž problematice novostaveb, která začala být od 50. let opět intenzivněji teoreticky diskutována i prakticky řešena (F. Flašar, J. Němec, M. Reichert, V. Pelzlbauer, K. Kunca, J. Hlavatý, J. Muk, F. Kašička, M. Pavlík, P. Kupka, J. Sedlák, B. Fanta, V. Girsá ad.).

4.4. Postavení architekta v památkových rezervacích a „památkářská architektura“

Základní myšlenkou programu památkových rezervací od počátku bylo „zachovat historická jádra u vybraných měst, a to v plné jejich umělecko-historické skladbě, a přizpůsobit jim i dodatečné, většinou nevkusné novodobé doplňky. Současně je promyšlenou asanací provzdušnit a hygienisovat tak, aby bydlení v nich splňovalo požadavky zdravého života.“⁵² Těmto cílům měla být podřízena veškerá stavební aktivita. Všeobecná shoda panovala v názoru, že rezervační jádra měst jsou i nadále s to rozvíjet potřebné centrální funkce, stačí v nich jen uskutečnit adekvátní úpravy, jejichž charakter určí památková péče. Ta se nyní znovu ocitla před nevyřešenou volbou mezi principem analýzy a syntézy.

Jak už bylo řečeno, zásadní ideový spor mezi Zdeňkem Wirthem (analýza) a Václavem Wagnerem (syntéza) nebyl do konce 2. světové války jednoznačně rozhodnut. Po roce 1945 se ve zdánlivě výhodnější pozici ocitla analytická metoda, neboť narozdíl od tragickým osudem postiženého Wagnera⁵³ získal Wirth díky přátelství s ministrem školství a národní osvěty Zdeňkem Nejedlým rozhodující postavení v památkové péči. S odkazem syntetické metody se Wirth vypořádal r. 1950, když ji zcela neprávem ztotožnil s neblahým obdobím nacistické okupace.⁵⁴ Poúnorový politický vývoj a nástup sorely ale paradoxně nahrály spíše teoretickým závěrům jeho oponenta (jehož jméno však oficiálně zmiňováno nebylo). Nově, byť direktivně prosazená historizující architektura se odvracela od Wirthova požadavku na

⁵² M. BURIAN: Památková péče – součást socialistické výstavby našeho státu. *Zprávy památkové péče*, 1955, č. 1, s. 5.

⁵³ R. 1949 byl V. Wagner zatčen za odhalenou protikomunistickou činnost a r. 1950 ve vykonstruovaném procesu odsouzen za velezradu, jeho myšlenky a dílo byly vyřazeny z oficiálních diskuzí. Koncem 50. let byl z vězení propuštěn, r. 1962 zemřel.

⁵⁴ Z. WIRTH: Vývoj ochrany památek 1845-1945. *Architektura ČSR*, 1950, s. 245-6.

soudobý výraz novostaveb a naopak dobře splňovala Wagnerovo volání po nenápadném začleňování moderních objektů do historického kontextu.

V důsledku těchto tendencí můžeme nakonec v zásadách do historických jader rezervačních měst vysledovat až do 2. pol. 50. let zcela dominantní přístup víceméně v duchu syntetické metody. Město je (vedle své historické hodnoty) vnímáno především jako výtvarný celek, svého druhu obraz a podobně jako obraz je i „restaurováno“: hlavním smyslem asanace je vedle celkového ozdravení především uchování a obnova jakési ideální podoby celku za pomoci „retuší“. Všeobecně se uznává degradující vliv „kapitalistické éry“, která v zájmu co největšího zhodnocení parcel zastavovala dvorky, zazdívala podloubí, zvyšovala počty pater a umisťovala do center předimenzované novostavby. Vývoj v posledních více než sto letech byl charakterizován jako překotný a bezohledný chaos a teprve lidově demokratická současnost měla do takto narostlých celků vnést řád a „výtvarnou kázeň“. *„Stojíme nyní před jejich velkolepou rehabilitací v duchu naznačených současných zásad, které navrátí postupně všem našim městům výtvarný charakter a přemění je opět v živoucí celistvě domyšlená díla, jakými byla po tolik staletí.“*⁵⁵ Hovoří se o „výtvarné rehabilitaci“ v půdorysu, hmotách i siluetě, spočívající v odstranění veškerých přístaveb a nevhodných adaptací 19. a 1. poloviny 20. st., případně i odbourání vyšších pater moderních budov tak, aby se lépe začlenily do svého okolí (je samozřejmé, že tvorbě historismu nebo první republiky nebyla v této době příznávána – už z ideologických důvodů – žádná hodnota). Takový přístup sice umožňoval citlivě obnovit zašlou krásu starých fasád, na druhé straně snadno sklouzával k samoučelnému estetizování, neboť u každého města předpokládal jakýsi ideální výchozí stav, do něhož je potřeba celek navrátit nebo se mu alespoň v maximální možné míře přiblížit. Mnozí památkáři a historici umění však při tom přehlédli, že pokud nechceme strukturu měst zmrazit a umrtvit, musí jejich vývoj být kontinuálním procesem přizpůsobování a proměn. Slovy J. Hrůzy: *„Nelze si opravdu představit, že existuje nějaký ideální neměnný obraz historického jádra každého města, který je nutno dosáhnout, a pak již vše bude v naprostém pořádku.“*⁵⁶

Jaký prostor byl v městských rezervacích 50. let vyhrazen architektům? Obnova historických jader byla oprávněně (i když často skrze dobově příznačný patos) prezentována jako nesmírně zodpovědný úkol, v němž architekti „přejímají a zhodnocují tento umělecký

⁵⁵ V. LORENC - R. JEČNÝ - D. LÍBAL: Několik slov k metodě regenerace našich měst. *Architektura ČSR*, 1955, č. 8, s. 304.

⁵⁶ J. HRŮZA: *Hledání soudobého města*. Praha 1973, s. 89.

odkaz minulosti pro společnost současnou i budoucí“.⁵⁷ Architekt zde mohl rekonstruovat cenné památkově chráněné objekty, upravovat a odstraňovat nevhodné mladší zásahy a stavby (ne vždy oprávněně vnímané jako bezcenné a neharmonické) nebo doplňovat proluky. Každá z těchto činností měla být spoluprací architekta (pokud možno s umělecko-historickým vzděláním), památkáře a prováděcího řemeslníka (nespornou výhodou oproti následujícím desetiletím byl důraz na kvalitní rukodělnou práci: v rekonstrukcích i novostavbách se neměla uplatňovat strojová typizace, protože jde o prvek historickým městům cizí; v praxi tento postup bohužel brzy narazil na ekonomické faktory). Jako nejcitlivější se pochopitelně jevila otázka principů, podle nichž by se měla v rezervacích řídit případná nová výstavba.

Přívlastek „případná“ je na místě zdůraznit: architekt měl totiž v jádrech měst především poučeně a zodpovědně rehabilitovat umělecká díla a koncepce **minulosti**, zatímco **soudobá** tvorba neměla do těchto dokončených celků už pokud možno vůbec vstupovat. V nezbytných případech (zaplňování proluk nebo nahrazování nevhodných mladších objektů) pak musela ctít základní zásadu, stanovenou v duchu syntetické metody, totiž významové nadřazení celku (města, náměstí, ulice) a jeho estetického vyznění jednotlivostem: „*Je nutno, aby architekti se dívali na dílo s hlediska výtvarného výrazu celku a podřídili mu detail*“.⁵⁸ Už tím byly postaveny jasné mantinely pro přípustnost a podobu jakéhokoli vstupu do historické struktury. Vzhledem k převážně památkovému charakteru zástavby zůstávala možnost novostavby v městských rezervacích omezena na jednotlivé volné parcely, jakékoli demolice přicházely v úvahu až po důkladném odborném vyhodnocení („*Bez odpovědně provedeného průzkumu nemá se nikdy rozhodnout o zboření nějakého objektu, ať se třeba zjevně nejví jako historická památka*“).⁵⁹ Podoba nových objektů vycházela ze dvou předpokladů: z oficiálního diktátu socialistického realismu, který tvůrcům neumožňoval jiné než historizující tvarosloví a ze správného, ale v řadě případů absolutizovaného požadavku pracovníků památkové péče na vytvoření takového prostředí, v němž by jednotlivé památky a jejich soubory náležitě vynikly. Nejdůkladněji shrnuli památkářskou metodiku počátkem 50. let V. Lorenc, M. Reichert a Vl. Pelzlbauer.⁶⁰ Pracovníci SÚRPMO se sice distancovali od dekorativního historismu ve prospěch soudobého tvarosloví: „*U novostavby je přirozené, že nikdo se nemůže*

⁵⁷ V. LORENC – J. POŠMOURNÝ: Pět let památkových úprav československých historických měst. *Architektura ČSR*, 1955, č. 8, s. 280.

⁵⁸ V. LORENC – V. PELZBAUER – M. REICHERT: Asanace historických měst. *Zprávy památkové péče*, 1951-1952, s. 35.

⁵⁹ Tamtéž, s. 47. Omezování nových staveb na minimum ovlivnily často i ryze praktické důvody: např. v jádře Českého Krumlova nebo Prachatic byly jednotlivé, živelně rostlé domy navzájem natolik stavebně provázány, že zbouráním jednoho objektu v rámci bloku nebo uliční fronty se riskovalo narušení a zřícení sousedních.

⁶⁰ Tamtéž, s. 9-11.

vyjádřit starou formou, je jasné, že nelze prostě postavit gotický patricijský dům“, protože „[a]rchitektonický projev je výrazem života doby, není od ní odloučen“. Tento postoj byl však do značné míry ulehčen tím, že „soudobý výraz“ reprezentoval v této době tradicionalismus sorely, který do historické zástavby rozhodně nepřinášel napětí nebo nevídané kontrasty, které památková péče tolik kritizovala u funkcionalismu 30. let. „My musíme při novostavbách spoléhat na dvě věci: jednak na měřítko a poměr, a potom na poctivý materiál a práci. To znamená sžít se s organismem města, vypozerovat jeho rytmus, vztahy a vzájemný poměr. Pak vidíme, že dobré stavitelské dílo, výraz jedné doby, snese se znamenitě s dobrou stavbou, která je projevem jiného dějinného období. A není to ani množstvím detailů a plastiky, ale jednoduchým zákonem měřítka a rovnováhy, materiálové jednoty a rozumného se podřízení jednotlivce celku.“ „Vlastní objekt potom musí mít správný poměr stěny, okna, střechy i detailů, musí mít onu zdrženlivost a disciplinované podřízení se celku.“ Bezproblémové začlenění mezi historické sousedy měla tedy novostavbám zajistit lapidárnost, tradiční materiály, neutrální výraz a potažmo tedy i jisté upozadění samotného architekta, který by měl odsunout své tvůrčí ambice a pouze s citem a pokorou doplnit hodnotný celek bloku či ulice nenápadnou „plombou“. Právě na těchto zásadách, prohloubením syntetické metody i vlivem doktríny socialistického realismu postupně vzniká model tzv. „památkářské architektury“, usilující o maximální možné souznění se svým okolím. Ačkoli se tento způsob tvorby konstituoval během 50. let, nebyl důsledně propojen s architekturou sorely (málokdy sklouzával k její nabubřelé zdobnosti) a udržel se i po jejím odeznění. V pozdějších letech se stal dominantním způsobem řešení nových objektů v jádrech měst ze strany pracovníků SÚRPMO (odtud alternativní označení „architektura SÚRPMO“).

Na konkrétní novostavby, vzniklé v 50. letech na území památkových rezervací, můžeme v různé míře vztáhnout přílehavou charakteristiku M. Mertové: „Holé fasády s izolovanými okny vertikálního členění a tvaru, obehnány šambránami, strohá korunní římsa, minimálními prostředky zvýrazněný parter s oblíbeným motivem segmentových záklenků portálů či podloubí, případně umělecké dílo a kámen jako materiál naznačující nadstandartní řešení.“⁶¹ Honosná sorela s budovatelskými reliéfy a bizarními sgrafity zůstala v převážné míře vyhrazena nové bytové výstavbě⁶² a mezi fasádami historických měst zakotvila pod dohledem památkové péče její střídmější podoba. „Slohově budou prosté stavby drobného měřítka asi nejvhodnějším a nenápadným sousedem staré zástavby,“ soudil arch. Karel

⁶¹ M. MERTOVIÁ: O polovičatosti památkářské architektury. *Zprávy památkové péče*, 2011, č. 3, s. 158.

⁶² Typické příklady představují obytný komplex Ostrava-Poruba a centrum nového města Havířov, z nebytových objektů pražský hotel International nebo kulturní dům v Ostrově nad Ohří.

Kuthan.⁶³ Takové zásady naplnily např. tři domy v Ostružnické ulici v Olomouci, navržené r. 1954 arch. Václavem Capouškem (vedoucím asanační skupiny Stavoprojektu, pověřené obnovou této rezervace): svému okolí se důsledně přizpůsobují hmotou, výškou i tvaroslovím (užití atik a sedlových střech jim propůjčuje „historický“ charakter) a veškerá jejich výzdoba se omezuje na jednoduché okenní šambrány (obr. 18-19). Paletu „památkářských“ řešení nabízí i další městská památková rezervace, severočeské Litoměřice.

4.5. Litoměřice: město pod ochranou památkové péče

Jedno z nejstarších českých měst na soutoku Labe a Ohře se v r. 1950 stalo jedinou městskou rezervací na území Ústeckého kraje. Vzhledem k tomu, že funkci průmyslového centra regionu převzaly už během 19. století blízké Lovosice, zůstalo historické jádro Litoměřic ušetřeno výraznějších stavebních zásahů a svou zachovalostí vzbuzovalo už v meziválečném období zájem historiků umění. V důsledku sovětského bombardování 8. května 1945 se však v jeho ucelené středověké osnově nakonec po válce našlo poměrně dost prostoru i pro nové objekty. Kromě zničení nebo statického narušení několika desítek domů náletem musela být v 50. letech zbořena ještě řada dalších, opuštěných v důsledku odsunu německých obyvatel (ten zde naštěstí neměl tak fatální následky jako jinde, protože díky příznivé poloze města uprostřed úrodné nížiny došlo k poměrně úspěšnému dosídlení). Obnově cenného města byla od počátku věnována mimořádná pozornost; Litoměřice se staly po Praze a Chebu třetí rezervací co do počtu rekonstrukčních akcí a nové výstavby a jednou z prvních, kde se program komplexní obnovy v duchu záměru z r. 1950 důsledně rozeběhl.

Aby stavební činnost na území historického jádra získala potřebné usměrnění v podobě asanačního plánu, proběhl v letech 1953-1955 podrobný průzkum všech objektů a jejich vyhodnocení z hlediska technického stavu a památkové hodnoty. Celou akci dostal na starost tým SÚRPMO pod vedením architektů Ireny Štíplové a Miloše Reicherta. R. 1957 pak titíž autoři zpracovali i směrný územní plán pro město jako celek. Oba plány stanovovaly jasné zásady pro všechny stavební akce, podmíněné vždy vyjádřením orgánů Státní památkové správy a odboru kultury ústeckého KNV. V obecné rovině byl definován vztah starého centra a okrajové zástavby: „*V poměru okolního zastavění a nové výstavby k historickému jádru je třeba udržet zásadu, aby dominanty historického zastavění byly i nadále dominantami celé nové městské hmoty a aby ji ovládaly prostorově i hmotně.*“ V samotném centru byla

⁶³ K. KUTHAN: Úvaha o plánování rekonstrukcí jader historických měst. *Architektura ČSR*, 1957, č. 4-5, s. 209.

vymezena základní kritéria pro nové objekty: „*Výstavba uvnitř hradeb bude převážně jednopatrová, jen kolem náměstí, Dlouhé třídy a v některých širších ulicích bude dvoupatrová.*“⁶⁴ Veškeré novostavby na území městského jádra Litoměřic (vzniklé vesměs v 50. a 60. letech) jsou v duchu těchto směrnic charakteristické tím, že většina jejich parametrů byla přesně stanovena předem. Novostavba musela dodržet původní uliční čáru, výškově se přizpůsobit svému okolí, mít sedlovou nebo valbovou střechu s taškovou krytinou. Ztvárnění fasády, klonící se k lapidárnosti bez výraznější výzdoby, vystihovala v rozborech se opakující formulace: „*V zásadě by svým architektonickým výrazem neměla rušit v okolním zastavění, aniž by byla historisující.*“ V takto nastavených mantinelech byla sice dostatečně zajištěna nerušivost nových domů (mnohých si běžný návštěvník při prohlídce města vlastně ani nevšimne), nicméně pro tvůrčí uplatnění architekta nezůstávalo příliš mnoho prostoru, jak dokládají konkrétní realizace. Náletem poškozenou a r. 1947 zbořenou budovu bývalého latinského gymnázia v Jezuitské ulici (čp. 2) vystřídal do r. 1966 strohý bytový dům s hladkým průčelím a čtvercovými okny. Na sousední, rovněž poškozený objekt čp. 3 vydalo technické oddělení Městského národního výboru v prosinci 1949 demoliční výměr, Státní památkový úřad ale hned v lednu následujícího roku bourání zastavil a část původní konstrukce byla nakonec pojata do vzhledově málo výrazné novostavby (obr. 21-22). Celkem vznikly v uliční frontě tři dvoupatrové domy (mezi oběma zmíněnými ještě čp. 286), k jejichž realizaci přispěli svými projekty F. Flašar, S. Halašta, M. Reichert a I. Štíplová. Prostými fasádami s římsou odděleným přízemím (jen na pohledově neexponované dvorní straně jsou umístěny malé balkony) i respektováním původní lehce zalomené stavební čáry se snaží být co nejdecentnějšími sousedy blízkého barokního kostela Zvěstování P. Marie. Do kontextu okolní zástavby se svými štíty s polovalbovými střechami a tradičním rozmístěním oken snaží zařadit také domy čp. 89 a 90 v Klášterní ulici (obr. 23). Patrně nejexponovanější litoměřickou proluku na hlavním náměstí vedle renesanční radnice, vzniklou už v červenci 1938 demolicí dvou zchátralých tzv. Husníkovských domů (čp. 169-170), vyplnil arch. F. Flašar v 1. pol. 50. let střídou podélnou budovou se sedlovou střechou, jejíž hladké průčelí člení pouze okna se šambránami a v přízemí obloukové obchodní výlohy (obr. 20). Právě na tomto příkladu je možné dobře demonstrovat přínosy i limity tradiční architektury v historickém prostředí. Konvenční tvarosloví a materiály sice umožnily nenápadně doplnit citlivý prostor mezi dvěma chráněnými památkami, na druhé straně je nový objekt dílem, které samo o sobě jen těžko obstojí. Slovy M. Mertové: „*Památkářská architektura ctí zájem*

⁶⁴ Státní okresní archiv Litoměřice/Lovosice, fond MNV Litoměřice, kart. 72, Technicko-hospodářské směrnice pro směrný plán města Litoměřic, s. 9-10.

*celku, ale nezbyvá jí už prostor pro sebe samu. (...) Její polovičatost jí umožňuje celek chránit, ale nikoliv obohacovat.*⁶⁵ Právě z těchto důvodů (jak ještě uvidíme) byl takový způsob vstupů do historického prostředí od konce 50. let kritizován zastánci soudobého výrazu; jednoznačně zavrhnout ho však nemůžeme. I novostavba-plomba může mít svůj význam, její úspěšnost ale vždy závisí na invenci konkrétního architekta (tak, aby nešlo jen o mechanické uplatňování tradičních postupů) i na tom, nakolik daná lokalita nekompromisně soudobou stavbu „snese“ (objekt vedle litoměřické radnice jistě doceníme při představě, že by totéž místo později zaplnil například „moderní“ panelový dům).

Obnova Litoměřic ukazuje nesporné klady, které akce městských památkových rezervací přinesla: obnovu desítek cenných objektů, jejich podrobné studium a dokumentaci i zdůraznění hodnoty historických měst a zakotvení potřeby ochrany jejich ochrany v obecném povědomí. Oproti dobovým hodnocením je dnes možné říci, že akce měla od počátku silné ideologické pozadí. Byla vsazena do rámce budovatelského úsilí nové lidově demokratické republiky, jejíž vláda si narozdíl od předchozího kapitalistického období dokáže vážit svého kulturního dědictví a přistupuje k němu se vší ohleduplností a péčí. V duchu zmiňovaných slov Z. Nejedlého, představujícího komunisty jako dědice nejlepších národních tradic, bylo vládní gesto všestranně propagačně využito.⁶⁶ Bez ohledu na toto pozadí přinesly práce v rezervacích své plody a načas se zdálo, že tu byl nalezen i klíč k optimálnímu spojení staré a nové architektonické tvorby. Problémy se primárně začaly objevovat jinde. Teoretické zásady památkové péče sice vycházely z bohaté přípravy předchozích desetiletí (i když to nebylo z ideologických důvodů oficiálně zmiňováno), byly však v důsledku nové poválečné situace uplatněny v rozsahu, s nímž dosud nikdo neměl zkušenosti. Achillovou patou akce se tak stala především nedomyšlenost ryze praktických aspektů. Běžící léta ukazovala stále jasněji, že poúnorový stát na sebe naložil břímě, které není schopen zvládnout. Proklamovaná kompletní obnova jader třiceti měst během jediného desetiletí zůstala nereálně velikášským gestem a rostoucí problémy (především v případě Chebu) odhalily, že na její důsledné realizaci nemají politické orgány ve skutečnosti ani příliš velký zájem.

⁶⁵ M. MERTOŮVÁ: c.d., s. 160.

⁶⁶ Vedle dobově příznačné rétoriky („*Tento velkolepý čin je nutno zhodnotit, neboť usnesení vlády bylo učiněno v téže době, kdy vlády kapitalistických států rovněž uvolňují ze svých rozpočtů veliké částky – ne však na kulturu – nýbrž na zbrojení.*“ J. POŠMOURNÝ: Péče lidové republiky o ochranu kulturních památek. *Architektura ČSR*, 1950, č. 9-10, s. 233) stojí za zmínku především řada výpravných publikací a monumentální výstavní projekt Svazu čsl. výtvarných umělců z r. 1952 *Architektura v českém a slovenském národním dědictví*.

4.6. Cheb: přínosy, limity a stinné stránky památkových rezervací

Osud historického jádra Chebu během 40. – 60. let názorně odráží proměnu v přístupu k řešení nové výstavby v takto citlivých lokalitách a zároveň pozitiva i negativa celého projektu městských památkových rezervací.

„*Cheb je malý Norimberk v českých zemích, kousek středověku,*“ napsal v r. 1894 Alois John ve své knize *Eger* a vystihl tak přesně specifikum tohoto západočeského pohraničního města, které od 14. do 18. st. disponovalo v rámci Českého království zvláštním státoprávním postavením jako dědičná říšská zástava. Staleté těsné vazby na německé prostředí se otiskly do půdorysu, v němž srostlo podhradí románské císařské falce s lokačním raně gotickým městem, i do architektury chebských domů s vysokými střechami, vikýři a převládající hrázděnou konstrukcí. Od 60. let 19. st. se Cheb stal z hlediska zahraničního obchodu významným železničním uzlem a jeho centrum se začalo přesouvat jihovýchodním směrem k nádraží, kolem něhož pozvolna vyrůstalo nové předměstí. Díky tomuto vývoji zůstalo staré jádro města (pouze zbavené středověkých hradeb) prakticky nedotčeno novou výstavbou, což se nezměnilo ani v meziválečném období; v rámci českých zemí zůstávalo zcela specifickým celkem. Stinnou stránkou jeho trvalí historické autentičnosti bylo dlouhodobé zhoršování stavebních a hygienických poměrů. Když byl r. 1934 v Praze uspořádán Mezinárodním svazem pro bytové otázky kongres, zabývající se možnostmi zlepšení nekvalitních bytových lokalit, byly za ČSR předloženy k jednání ukázky ze čtyř měst: Prahy, Bratislavy, Brna a právě Chebu s tím, že jeho historické jádro nezbytně vyžaduje radikální sanaci a rekonstrukci.

Tři spojenecké nálety na město, v němž byla za války umístěna strategická letecká továrna, v březnu a dubnu 1945 nenapáchaly v obvodu jádra kromě požáru věží kostela sv. Mikuláše a zničení budovy kasáren na přilehlém náměstí (odstraněné r. 1947) výraznější škody. Zcela zásadní význam pro další vývoj měl ale odsun Němců v r. 1946. Vzhledem k tomu, že z 31 406 obyvatel města v r. 1930 se pouze 11 % (3 493) hlásilo k české národnosti, město (ale i celý přilehlý region) se odsunem prakticky vylidnilo. Na počátku r. 1946 zde zůstalo zhruba 10 tisíc lidí, do r. 1947 vzrostl tento počet příchodem nových osídlenců na 14 533 (předválečných čísel se podařilo dosáhnout až během 90. let). Dopady těchto skutečností na starou zástavbu byly katastrofální. Naprostá většina osídlenců směřovala do rodinných a nájemních domů na předměstích, zatímco polovina z bezmála 600 domů v centru zůstávala ještě r. 1949 neobydlena a městská správa neměla ke změně tohoto trendu reálné nástroje. Chátrání dosáhlo během několika málo let hrozivých rozměrů. Se ztrátou původních majitelů

přišly už dlouho před válkou zanedbávané domy i o nejzákladnější údržbu: poškození střech snížilo jejich odolnost proti povětrnostním vlivům, ty pak narušily statiku hrázdných a hliněných stěn, dřevěné prvky rychle podléhaly plísním. Mnoho budov dále devastovali i noví, často problémoví osídlenci (zvláště využíváním dřevěných konstrukcí jako paliva).

Nedlouho po válce se zdálo, že starobylý Cheb pomalu, ale jistě propadá zkáze. Zvláště západoněmečtí novináři nešetřili ve svých článcích kritikou na adresu československé vlády. V r. 1950 se Cheb ocitl v souboru 30ti památkových rezervací a dva roky nato byl ing. arch. M. Vodičkou z pražského Stavoprojektu vypracován první asanační plán. Z 537 domů ve vymezeném památkovém území se jich ale do r. 1955 podařilo opravit jen 59, zatímco 67 dalších muselo být vesměs pro havarijní stav strženo, což byla vzhledem ke stupni poškození a rychlosti chátrání jen málo povzbudivá bilance. Z dlouhodobého hlediska se pro původní zástavbu nabízela víceméně dvě řešení: plošná likvidace nebo finančně nákladná záchrana. Tlak ze zahraničí i ideologie doby nakonec napomohly druhé z možností. Dne 7. března 1956 přijala vláda usnesení č. 576 o provedení celkové rekonstrukce historického jádra Chebu. Jeho záměrem bylo „zachovat historickou, kulturní a uměleckou památku světového významu, jakou je historické jádro města Chebu a získat rekonstrukcí co největší počet kancelářských místností a bytových jednotek“.⁶⁷ Město získalo mezi ostatními rezervacemi výsadní postavení, právě zde se měl poprvé uplatnit už r. 1950 deklarovaný způsob rekonstrukce: komplexní obnova veškeré historické zástavby, postupující systematicky po jednotlivých blocích (chebské jádro bylo rozděleno na 41 bloků), jejichž dvory budou zbaveny mladších přístaveb, doplněny zelení, modernizovaným domům se navrátí původní dispozice a obnoví se jejich historické prvky, proluky budou citlivě doplněny novými objekty.⁶⁸ Celá akce měla být dokončena do r. 1961; k jejímu financování se spojila čtyři ministerstva: školství a kultury, stavebnictví, financí a národní obrany. Odborný dozor nad akcí převzala samozřejmě Státní památková správa; generálním projektantem byl určen pražský SÚRPMO, jehož chebské detašované pracoviště začalo hned na jaře 1956 pod vedením arch. J. Čiháka provádět podrobný průzkum jednotlivých objektů a zpracovávat první projekty rekonstrukcí i nutných novostaveb. Nový asanační plán arch. Václava Slavíka z r. 1958 počítal s obnovou 580 objektů (z toho 225 památkových) s 1644 bytovými jednotkami pro celkem 5567 obyvatel. Cheb se stal pionýrským projektem, rozsahem překonávajícím ostatní rezervace.

⁶⁷ Cit. dle J. POŠMOURNÝ – R. MURAT: *Rekonstrukce města Chebu*. Cheb 1956, s. 3.

⁶⁸ Už r. 1949 se na jednom z domovních bloků zčásti realizoval pokus arch. Jana Mannsbartha o uplatnění metody komplexní blokové asanace. J. MANNSBARTH: Pokus o asanaci domovního bloku v historickém jádru města Chebu. *Město*, 1949, roč. 3, s. 113.

Tempo, které v evropských poměrech unikátní, odborně sledovaná a politicky velkolepě propagovaná akce nabrala koncem 50. let, ovšem nevydrželo dlouho. Podobný vývoj můžeme ostatně sledovat v celostátním měřítku. Velkorysé projekty památkových asanací začaly už po r. 1953 váznout (v Chebu akce běžela déle, k problémům došlo až na sklonku 50. let) na nepřekonatelných finančních, organizačních a výrobních potížích. Naplnění vytčeného programu a jeho hrazení téměř výhradně z centrálního rozpočtu se ukázalo být nad síly socialistického státu. Rezervační projekt postupně ztrácel ospravedlňující argumenty, jak ideologické (zčásti už po Stalinově úmrtí r. 1953 a zcela v letech 1956-58 ustupuje vlna socialistického realismu, architektura se pomalu zbavuje historismu i dominantního zájmu o památky), tak především ekonomické. Pozitiva, s nimiž bylo počátkem 50. let operováno (rekonstrukcemi památkových objektů se rychle a levně získají nové zdravé byty s výhodnou polohou v centru a estetickou hodnotou, není nutné zabírat volnou půdu na okraji měst), stále více zpochybňovala zprůmyslněná stavební výroba. Pokud se rekonstrukcemi historických jader získávalo zhruba 150-200 nových bytů ročně,⁶⁹ byl přínos pro řešení bytové krize, vyžadující řádově statisíce jednotek, zanedbatelný. Zřetelně se ukázalo, že při práci s historickými objekty není možné měřit efektivnost běžnými ekonomickými ukazateli, a že památkové rekonstrukce rozhodně neotevírají možnost rychlého a levného zisku velkého počtu bytů. Nutnost uchování památkové podstaty, vyžadující pokud možno kvalitní, pečlivé, a individuální řešení, znamenala z hrubě ekonomického hlediska prodloužení a prodražení (finančně představovala kompletní obnova městských rezervací ohromnou zátěž pro státní rozpočet: usnesení o rekonstrukci Chebu z r. 1956 počítalo s rozpočtem 209 mil., asanační plán z r. 1958 vyčíslil náklady na 227,6 mil., které vláda snížila na konečných 216,5 mil.).⁷⁰ Tváří v tvář ekonomické nerentabilitě a po odhození ideologické berličky sorely ztrácel stát na chebské akci i jejím možném zopakování v dalších rezervacích zájem a jednoznačně se přiklonil k proudové typizované výstavbě mimo obvod historických jader, která se tím znovu ocitla mimo veřejnou pozornost. Stále více preferovaná výstavba na okrajích měst znamenala zásadní nedostatek stavebních kapacit a kvalitních pracovních sil pro obnovu jader (chebskou akci výrobně zabezpečovaly Pozemní stavby Karlovy Vary a České Budějovice a stavební podnik města Chebu) a tím i další prodlužování prací a zhoršování stavu jednotlivých domů.

⁶⁹ J. HOBZEK: Státní památková péče v roce 1952. *Zprávy památkové péče*, 1953, č. 1, s. 7. Kniha J. KOSTKY a F. PETRA *Městské památkové rezervace v Čechách a na Moravě* uvádí, že od započetí rezervační akce (1950) do doby jejího vydání (1955) bylo rekonstrukcemi a výstavbou v jádrech získáno celkem 700 bytů.

⁷⁰ V případě Chebu zvyšovala náklady vedle památkových zájmů i zcela mimořádná míra zdevastování původní zástavby. Celková obnova Českého Krumlova byla předběžně vyčíslena na 120 mil. (dle cen z r. 1950), Prachatic na 35 mil., Znojma na 145 mil. (podle V. MENCL: *Městské rezervace. Časopis Společnosti přátel starožitností*, 1951, s. 131).

Slabinou metody blokové rekonstrukce se (vedle nedostatku zkušeností) stal nedostatek náhradních bytů pro vystěhováváné obyvatele; nová bytová výstavba opět vyžadovala zajištění investora a výrobních kapacit (v Chebu situaci ulehčil alespoň fakt, že jádro města zůstalo po válce téměř neobydleno, takže tato nutnost ve větší míře odpadla).

Všechna zmíněná negativa měla zásadní vliv na podobu obnovované zástavby chebského jádra. Původní časový harmonogram se nepodařilo naplnit a celá akce musela být prodloužena do r. 1964; zároveň stát pronikavě zkrátil její finanční prostředky (na 186 mil.) a SÚRPMO dostal r. 1961 zadání na další revizi asanačního plánu s novým ekonomickým vyhodnocením (vypracoval jej arch. Miloš Sádek). Ekonomická stránka věci se dostávala do stále většího konfliktu s původní ideou projektu, což vedlo k problematickým zásahům stavební výroby na úkor památkové a urbanistické hodnoty města.

Rekonstrukční práce dosáhly v Chebu nesporných úspěchů (např. záchrana Špalíčku na hlavním náměstí), na druhé straně u řady domů byly z důvodů fatálního poškození (ale i rostoucího tlaku stavební výroby na úsporu a unifikaci) uplatněny drastické metody obnovy, rušící zejména původní dispoziční řešení (obr. 28-29). Mnoho dalších cenných objektů podlehl demolicí. Velkou chybou se ukázala být jedna z hlavních zásad původního projektu, a to důsledné vybourávání veškerých dvorních křídel, přístavků a dělicích zdí jednotlivých dvorků v zájmu vyčištění a ozdravení vnitrobloků (obr. 26-27). Vedle vlastního bourání (zdaleka ne vždy omluvitelného hygienickými důvody), při němž šly často stranou navenek tolik deklarované zásady pečlivého průzkumu (zlikvidovány byly i v jádře gotické struktury), byly hlavním záporom ahistorické indiferentní prostory uvnitř domovních bloků, vzniklé scelováním gotických parcel, které (jak podotkla historička umění Eva Šamánková) „*vůbec neodpovídají měřítku starých individuálních průčelí a navíc nezaručují ani udržení minimálního pořádku*“.⁷¹ Ostřeji (ovšem v mnohem delším časovém odstupu) se vyjádřil J. Boháč: „*z nadšeně projektovaných vnitroblokových ploch ozdravné zeleně a hřišť pro mládež a pracující se staly nevábné skládky popelnic a parkujících autovraků*“.⁷² Ve struktuře historického jádra vznikly dodnes nepříznivě působící plochy takřka sídlištního charakteru. Přes nesporná negativa vytváření tohoto „urbanistického vakua“ přetrval podobný přístup v asanačních plánech SÚRPMO až do 70.-80. let (v menším rozsahu uplatněn např. v Českých Budějovicích nebo Jihlavě).

⁷¹ E. ŠAMÁNKOVÁ: *Cheb*. Praha 1974, s. 166.

⁷² J. BOHÁČ: *Cheb* (edice Zmizelé Čechy). Praha-Litomyšl 2008, s. 33.

„Při dalším zastavování narušených částí tohoto města vznikne příležitost ukázat pohotovost naší urbanistické školy při dostavbě města takové historické ceny,“ napsal v r. 1956 arch. Bohuslav Fuchs.⁷³ Je obtížné říci, nakolik se nové chebské výstavbě podařilo do stávajícího prostředí vnést novou výraznější hodnotu. Na první novostavby, zvolna zaplňující početné proluky v zanikající historické zástavbě, můžeme plně vztáhnout už zmíněnou charakteristiku „památkářské architektury“. Tyto převážně bytové domy projektovali architekti SÚRPMO (V. Fojtl, K. Firbas, F. Flašar, S. Halašta, K. Kunca ad.) ve snaze maximálně se přizpůsobit charakteru původní zástavby. Zachovávají proto dvou- až třípatrovou výšku, staré uliční čáry a jsou opatřeny vysokými sedlovými nebo mansardovými střechami s vikýři, typickým prvkem starých chebských měšťanských domů. Jejich fasády jsou vesměs hladké, jen s okenními šambránami a římsou oddělující přízemí od vyšších pater; na některých domech lze najít obloukové portály a bosáž (Dlouhá čp. 28 na místě dvou domů zbořených r. 1960, atypický dvojdům Hradební čp. 47-48, viz obr. 32 a 34). Snahu tvůrců napodobit v rámci možností rytmus historického města dobře dokumentuje blok domů při vyústění Růžové ulice do Jánského náměstí: původní zástavba těchto míst byla r. 1961 zbořena a v následujícím roce ji nahradilo několik bytových objektů, z nichž každý disponuje mírně odlišnou fasádou, výškou i šířkou průčelí (obr. 31). Řídkou výjimku představuje svým modernějším tvaroslovím dům čp. 405 v Židovské ulici od arch. Vladislava Fojtla (obr. 33).

Pronikavou změnu znamenal pro další výstavbu chebského jádra rok 1962. Rozhodnutí 152. schůze ÚV KSČ z 24. ledna o zkrácení finančních prostředků pro další stavební práce (resp. jejich přesun do oblasti nové výstavby) signalizovalo, že rekonstrukční akce už není pro stát prioritou, ale spíše ekonomickým břemenem, jehož se hodlá co nejdříve zbavit. Bez ohledu na „brzdu“ památkových hledisek se hlavním cílem stalo co nejrychlejší dokončení všech prací, naplnění stanovených kvót a uzavření celého projektu. Těmto snahám napomáhaly od konce 50. let rozvíjené možnosti stavební typizace i silící kritika dosavadního historismu a prosazující se snahy o důsledně soudobý výraz novostaveb. Právě v r. 1962 arch. Z. Kostka na stránkách časopisu *Československý architekt* ostře kritizoval dosavadní praxi „památkářské architektury“ a jako příklad města, kde jako výsledek „netvůrčího dogmatismu“ vznikají „pseudohistorické fasády“, uvedl právě Cheb.⁷⁴ Převedení této jistě ne zcela neoprávněné kritiky do praxe a vyloučení jakéhokoli tradicionalismu nabylo však v Chebu velmi neblahé podoby. V zájmu urychlení prací bylo rozhodnuto o upuštění památkové ochrany u několika

⁷³ B. FUCHS: Aspekty tvůrčího urbanisty na přestavbu památkových měst. In: *Rekonštrukcia miest a ich historických jadier*, s. 83.

⁷⁴ Z. KOSTKA: Dvě architektury – anebo jedna? *Československý architekt*, 1962, č. 5, s. 4.

desítek budov a počet demolic začal (s přispěním svévolných akcí místních orgánů) rychle narůstat. Zvláště bolestné byly výsledky plošných demolic (od r. 1951 do poč. 60. let) starobylé zástavby chebského podhradí, odkazující nejen půdorysem na někdejší románskou osadu – jejich výsledkem byla nepřirozená izolace hradu a vznik dodnes nezaplněných proluk. Na většině dalších míst sice nové objekty vznikly, jejich kvalitu ale nepříznivě ovlivnila jak důsledná typizace, tak naprostý nezájem projektantů o citlivější začlenění do historického kontextu. Výraz bloku domů v Růžové a Jakubské ulici z r. 1962 (který zlikvidoval stavební pozůstatky chebského židovského ghetta) s opakujícími se schematickými fasádami alespoň zčásti tlumí odlišná barevnost jednotlivých průčelí a užití sedlových střech, i když výšku okolní zástavby ani starou uliční čáru už tyto domy striktně nedodržují (obr. 37-38). Třípatrový panelový hranol školní družiny s plochou střechou, postavený r. 1965 do svahu v místě předtím zcela zbořené zástavby Mlýnské ulice poblíž chebského hradu, už je ke svému okolí naprosto lhostejný. Nejtvrdší urbanistický zásah způsobila jádru Chebu demolice Školní ulice v těsném sousedství hlavního náměstí, jejíž sevřená zástavba v letech 1962-1965 zcela zmizela. Její východní frontu nahradily solitérní bloky typizovaných bytovek, protilehlá strana doplněna nebyla a ulice se zde dodnes velmi nepříznivě otevírá do někdejšího vnitrobloku s odhalenými zadními fasádami domů lemujících náměstí (obr. 35-36). Do takto neuzavřeného prostoru byla v r. 1967 zcela neorganicky vsazena nízká budova školní jídelny. Bezohledným zásahem byla i výstavba panelových domů na východní straně Kasárního náměstí, jimž musela v letech 1965-1966 ustoupit fronta staré zástavby včetně rodného domu barokního architekta Balthasara Neumanna (obr. 39-42). V očích mnohých tyto realizace jistě zdiskreditovaly moderní architekturu jako neschopnou soužití s historickým prostředím; ve skutečnosti ale podaly spíše důkaz o jiných skutečnostech: o tom, že pouhé užití moderních technologií a materiálů nezajistí stavbě výslednou kvalitu, a že plošně uplatňovaná typizace do historických jader (vizuálně založených na specifičnosti a neopakovatelnosti) nepatří.

Rekonstrukce historického jádra Chebu byla oficiálně ukončena v r. 1969 pod vedením F. Soukupa.⁷⁵ Většina prací byla ukončena do r. 1964, některé veřejné budovy (zvl. radnice) byly obnoveny až v 70. letech. Suchou mluvou čísel bylo v rekonstruovaných a nově

⁷⁵ Černou kapitolou chebské akce, z dobové literatury pochopitelně jen letmo vysledovatelnou, je její soudní dohra. V důsledku udání na neuspokojivé tempo a údajné nelegální prodražování stavebních prací byla v r. 1960 na zásah politických orgánů zatčena a po vykonstruovaném procesu uvězněna řada lidí z pracovního týmu, mj. vládní pověřenec pro rekonstrukci Chebu ing. arch. Jos. Pošmourný, ředitel SÚRPMO V. Lorenc nebo arch. O. Stefan. Není třeba zdůrazňovat, že šlo o těžkou ránu v jejich dosavadním profesním i osobním životě. Jádro Chebu přineslo politické vyhocení a účelové urychlení akce znehodnocení řady původních záměrů.

postavených objektech na ploše historického jádra získáno 1106 nových bytů (z toho 461 v novostavbách), doplněna občanská vybavenost a získány prostory pro řadu institucí (galerie, okresní archiv, městské muzeum, Lidová škola umění ad.). Význam celé akce zůstává dodnes ohromný. Během několika let se podařilo opravit a využít několik desítek objektů a pro oblast památkové péče byla získána řada cenných zkušeností. Stejně nesporná jsou však i negativa: ponechání stavebního fondu „kolektivní zodpovědnosti“ a neschopnost státu navzdory halasným prohlášením ekonomicky a organizačně akci zajistit. Některé chyby vyplynuly z nedostatku zkušeností a z chybných předpokladů na straně architektů i památkářů, jiné z postupné ztráty zájmu státu na celé věci. Navzdory všem neuváženým zásahům a zbytečným ztrátám se nicméně podařilo uchovat to nejpodstatnější – identitu města, jeho *genius loci*. Fakt, že jádro Chebu, po válce téměř odsouzené k zániku, zůstalo dodnes ve svých základních znacích zachováno, je největším a nezpochybnitelným pozitivem. Do určité míry musíme ale bohužel akceptovat i názor J. Boháče, že „[z]působ rekonstrukce změnil staré historické jádro města v pouhou dekorativní kulisu“.⁷⁶ Cenou za fyzickou záchranu města jako takového bylo zničení velké části jeho původního fondu, který nová výstavba nebyla schopna po stránce kvality nahradit. Kladem většiny novostaveb z 50. a poč. 60. let je jejich vhodné začlenění do staré zástavby, i když v naprosté většině případů na úkor vlastní nápaditosti. Objekty z 60. let pak ilustrují (v celorepublikovém měřítku sledovatelný) odklon od tradicionalismu k modernímu výrazu; ten se ale v Chebu bohužel uplatnil pouze ve spojení s jednostranným ekonomismem, postrádal schopné tvůrce a přinesl tak jen sérii velmi necitlivých vstupů do původní urbanistické struktury. Dilema, provázející nové objekty v historickém prostředí, tedy „modernismus vs. tradicionalismus“, tím v případě chebského centra vyznívá spíše ve prospěch druhého z nich.

4.7. Situace v nerezervačních městech

Při posuzování vstupů nové výstavby do historických center měst během 50. let je potřeba vnímat diferencovaný přístup k sídlům prohlášeným za městské památkové rezervace a k sídlům mimo tuto početně omezenou kategorii.⁷⁷ Zatímco v Prachaticích nebo Českém Krumlově byl víceméně každý zásah diskutován s orgány památkové péče a nové objekty se podřizovaly historickému celku, ve většině ostatních měst panovala odlišná situace. Zvláště

⁷⁶ J. BOHÁČ: c.d., s. 33.

⁷⁷ Počet rezervací se od r. 1950 dále zvyšoval; už r. 1952 přibýlo dalších šest: Horní Slavkov, Horšovský Týn, Kadaň, Kutná Hora, Moravská Třebová a Planá u Mariánských Lázní, do r. 1975 Františkovy Lázně, Jičín, Josefov, Nový Jičín, Pelhřimov, Terezín a Ústě. R. 1971 se součástí pražské rezervace stalo i Nové Město.

významná průmyslová střediska, jejichž památkový fond nebyl vzhledem k často bouřlivému stavebnímu rozvoji tak velký, mohou reprezentovat pravý opak rezervačních měst, v nichž bylo odkazu minulosti dbáno (přinejmenším v rovině proklamací) s až přehnanou úzkostlivostí, neboť zde naopak nebylo ze staré zástavby kromě nepočetných solitérů (zvl. kostelů) respektováno a oceňováno prakticky nic. Příčina je nasnadě. Velká část měst, na něž se během první pětiletky soustředila pozornost jako na centra státem protěžované výstavby těžkého průmyslu, neměla příliš dlouhou historii. Ostrava, Kladno nebo Karviná vznikly během 19. století v důsledku rozvoje těžby a průmyslu takřka jednorázově z menších vesnic a jejich administrativní vývoj se završil až po 2. světové válce. V jejich „jádrech“ proto nenajdeme náměstí lemovaná měšťanskými domy a síť středověkých uliček, ale soubory veřejných budov z doby historismu, secese a moderny, tedy slohů doceněných až mnohem později. Taková zástavba (ideologicky spojovaná s érou „kapitalistických vykořisťovatelů“) mohla být snadno a (přinejmenším v 50. letech) bez námitek ze strany památkové péče obětována „vyšším zájmům“. Příznačně se překotné budovatelské úsilí odrazilo v centru Ostravy, kde během 50. let začal své ambiciózní plány rozvíjet první poválečný předseda Jednotného národního výboru Josef Kotas. Jeho plánu na kompletní likvidaci historické zástavby sice zabránily výsledky geologických průzkumů, dokazující, že pod městem se nachází jen zanedbatelné množství vytěžitelného černého uhlí, Kotasovo vedení nicméně dál vehementně prosazovalo nutnost kompletní přestavby. Zamýšlený velkolepý bulvár, vybíhající z dnešního Smetanova náměstí napříč bloky původních domů směrem k Jurečkově ulici, a nové společenské a obchodní budovy si měly vyžádat demolici většiny „bezcné“ staré zástavby. Centrální část Moravské Ostravy, o níž hlavní městský architekt ještě koncem 60. let tvrdil, že narozdíl od Prahy, Brna nebo Olomouce neobsahuje významnější historické objekty, měla být přemodelována se stejnou velkorysostí, s jakou tým arch. Vladimíra Meduny rýsoval od r. 1950 na terasách za řekou Odrou „*první socialistické město republiky*“, obytný komplex Nová Ostrava (dnešní Poruba). I když megalomanie politických činitelů z větší části uvázla na nedostatku peněz, na jejich negativním vztahu k původní zástavbě „černého města“ se bohužel ani v dalších desetiletích mnoho nezměnilo.

Jiná města měla ještě méně štěstí: rozvoj těžby černého uhlí začal během 50. let pomalu likvidovat jádro staré Karviné, jehož objekty přestaly být už koncem 40. let udržovány a v důsledku poddolování je čekala postupná demolice. Z původního města (dnešní městská část Karviná-Doly) tak zůstal stát pouze bizarně nakloněný kostel sv. Petra z Alkantary a

funkci centra převzalo někdejší středověké městečko Fryštát, jedno ze sídel, s nimiž se Karviná r. 1946 úředně spojila (obr. 43-44).

Ve městech stojících mimo obě zmíněné skupiny (rezervace / průmyslová centra) zůstávala historická jádra většinou stranou zájmu a tedy vydána napospas různému stupni chátrání. Prioritou státu bylo udržení co nejrychlejšího tempa industrializace a k jakýmkoli investicím do starého domovního fondu scházely výraznější podněty (i vzhledem k neexistujícímu trhu s pozemky, v důsledku čehož nebyla poloha v centru ekonomicky relevantním faktorem). Tento trend se začal pozvolna měnit až koncem 50. let pod vlivem široké kritiky ze strany samotných architektů. Dosavadní praxe výstavby obytných komplexů na okraji měst, neplánovitých řešení plynoucích z převažující absence územních plánů a odtrženost nových sídlišť od centra se ukazovaly jako ne hospodárné i neestetické. „*Všichni známe ty holé, dvou- až třípatrové domy, které bezútěšně trčí někde za městem, zatímco v centrech měst nesvědčí ani jedna stavba o úspěších naší výstavby,*“ kritizoval nevyhovující situaci Jiří Hruža.⁷⁸ Nový přístup konkretizoval profesor bratislavské Vysoké školy technické E. Hruška: „*Dnes nám už nejde len o to, aby sme akoukoľvek cestou – formou postavili plánovaný počet bytov bez ohľadu na estetickú pôsobivosť novostavieb na obvode alebo v organizme existujúceho mesta, ale ide nám o urbanisticky ,logické’ zapojenie novostavieb do pôdorysu a siluety miest a sídiel.*“⁷⁹ Ve 2. pol. 50. let zvolna končilo období, kdy teorie ustupovala naléhavým a finančně náročným otázkám praxe (odstraňování válečných škod, výstavba průmyslu) a kdy jádra měst, pokud nebyla zařazena do úzké kategorie rezervací, zůstávala víceméně netknutá. Budoucnost měla patřit „*stavění měst*“, nikoli „*přistavování sídlišť*“. Zástavbu historických jader čekaly v důsledku tohoto rozhodnutí nemalé změny.

⁷⁸ J. HRUŽA: Územní plány našich měst. *Architektura ČSR*, 1954, č. 1, s. 14.

⁷⁹ E. HRUŠKA: Úvod do problematiky prestavby historických miest. In: *Rekonštrukcia miest*, s. 12-13.

5. 1958 – 1968: doba technooptimismu a záměrných kontrastů

5.1. Ústup sorely a kritika dosavadní praxe

Architektura socialistického realismu v sobě od počátku nesla výrazný protiklad: potřebu monumentality a bohaté umělecké výzdoby (podmíněnou ideologicky) a zároveň racionálního a úsporného stavění (podmíněnou prakticky). Oba tyto požadavky byly dlouhodobě obtížně sladitelné a po odhalení Stalinova kultu začal pozvolna převažovat druhý z nich. Kritiku sorely zapříčinily především ekonomické aspekty a změna politického klimatu v SSSR. Na podzim 1954 kritizoval Nikita Chruščov ve svém referátu na Všesvazové poradě stavitelů, architektů a pracovníků průmyslu stavebních hmot v Moskvě zdobnost dosavadní architektury jako brzdu technického pokroku a mrhání prostředky i pracovními silami (za viníky byli ale příznačně označeni sami architekti). Neutuchající problémy s nedostatkem bytů velely stavět rychle a levně a sorela s klasickými metodami zdění a přemírou dekorace tyto požadavky splnit nemohla. Názor vůdce se odrazil v usnesení ÚVKSSS a Rady ministrů SSSR z 10.11. 1954 *O odstranění zbytečností při projektování a provádění staveb*, záhy tlumočeném i do sovětských satelitů. I když k reálným změnám v praxi vedla ještě dlouhá cesta, byl Chruščovův projev pro další vývoj zásadní. „*Nebylo to teoreticky nikterak fundované vystoupení. (...) Jelikož postrádal analýzu příčin vývoje, a tudíž i nástin perspektiv, byly jeho robustní kritické názory praktického politika uváděny do praxe také s pravou inženýrskou robustností. (...) Chruščovův projev byl pochopen v náležitém zjednodušení jako nové popření architektury jako umění, jako kurz na ostrý ekonomismus,*“ hodnotil tuto událost s odstupem arch. Otakar Nový.⁸⁰ Právě zde nastává další obrat vývoje architektury, která se postupně zbavuje omezujícího historismu sorely. Tvorba 60. let dobře ilustruje nejen toto „osvobození“ tvůrců, ale také pozvolné (v normalizačních letech už naplno se projevující) vyhrocení do opačného extrému, kdy je ve prospěch tvrdě vyžadované ekonomičnosti z architektury vyloučeno takřka vše, co souvisí s jejími nemateriálními (mj. i estetickými) hodnotami a architektura sama se ze sféry umění dostává do oblasti pouhého stavebnictví.

Tajný Chruščovův referát *O kultu osobnosti a jeho důsledcích* pronesený na XX. sjezdu KSSS v r. 1956 zbavil socialistický realismus i jeho ideové opory. V Československu naznačil pomalé tání už ustavující pražský sjezd Svazu architektů v dubnu téhož roku. Když jeho předseda arch. Jaroslav Fragner v úvodním projevu řekl, že „*i my se napřimujeme a hledáme čestná a moudrá východiska z bludiště zlých omylů a chyb*“ a upozornil, že „*ideová*

⁸⁰ *Obrana architektury 48'68*. Praha 1968, úvodní slovo O. Nového (nečís.).

práce na teorii i na výstavbě musí být zaměřena k budoucnosti, že pro obdiv minulosti nemůžeme zůstat stát ani se vracet“, šlo o opatrný, ale výrazný signál, že doba vnuceného historismu končí.⁸¹ Československý pavilon na bruselském EXPO 1958 se už stal technicky i výrazově otevřeným manifestem nových možností. I když byla architektura až do pol. 60. let stále pojímána silně ideologicky (západní tvorba odrážející „*dekadentní ráz*“ kapitalismu nebyla vhodná pro jakoukoli inspiraci), stát dal v zájmu řešení bytové krize zelenou progresivním konstrukcím a především typizaci, vnímané jako všeobecná nutnost. Na scénu tak vstupuje pro tvorbu následujících desetiletí zcela určující panelová technologie: od poloviny 50. let stavěné domy typu G (podle místa vzniku Gottwaldova), následované od počátku 60. let typy T-06B a T-08B; v menší míře se objevují i montované železobetonové skelety. Novým konstrukcím bylo ovšem třeba přizpůsobit architektonické ztvárnění; sgrafita a bosáže tak vystřídalo sklo a pohledový beton; funkcionalistická zásada pravdivosti výrazu mohla být znovu naplněna, a to nejen v nově vznikajících sídlištích, ale i v prostředí historických jader.

Už od poloviny 50. let narůstala mezi architekty i pracovníky památkové péče kritika dosavadního přístupu k historickým jádrům, namířená zejména proti jejich odtržení od celku města a údržbě v duchu syntetické metody s dominujícím výtvarně-estetickým vnímáním na úkor funkčních potřeb. *„Náš zásadný postoj k pamiatkám...už nemôžu určovať sentimentálne pohnútky, t. j. láska k ‚dobrému‘, ‚starému‘..., kde sa snaha po zachovaní všetkého historického...nutne dostáva do rozporu so súdobým hospodárskym, spoločenským a technickým vývojom i so sociálnymi, hygienickými a kultúrnymi nárokmi človeka našej spoločnosti.“*⁸² Široce sdílený názor prof. E. Hrušky ústí v přesvědčení, že město je třeba považovat za trvale se vyvíjející organismus, v němž obnova jakéhosi ideálního výchozího (a zároveň „*konečného*“) stavu není možná ani žádoucí. Jádra měst je zajisté potřeba rehabilitovat, ale především funkčně, nikoli jen (jako tomu bylo dosud) výtvarně. Taková rehabilitace se, aby byla úspěšná, musí stát *„organickou součástí budování měst, nikoliv jen oddělenou pasivní památkovou akcí“*.⁸³ Vyhlášení městských rezervací v r. 1950 vytvořilo totiž (zčásti nezáměrně) striktním oddělením nové výstavby a obnovy jader určitý dualismus v praxi budování měst. Veškeré stavební práce v jádru-rezervaci byly hrazeny ze státního rozpočtu a prováděny pod dozorem a podle projektů památkové péče; městská správa je tak

⁸¹ O. STARÝ: Ustavující konference Svazu architektů ČSR nástupem k vyšší etapě socialistické architektury. *Architektura ČSR*, 1956, č. 3, s. 129.

⁸² E. HRUŠKA: O niektorých zásadných omyloch v našej ochrannárskej praxi. *Projekt: časopis Svazu slovenských architektov*, 1962, č. 4, obálka.

⁸³ O. DOSTÁL: Historická jádra a rekonstrukce měst. *Československý architekt*, 1964, č. 1, s. 2.

začala vnímat jako ryze památkářské akce, izolované od stavební a plánovací politiky města, které nemá povinnost na ně z vlastního rozpočtu přispívat ani se podílet na jejich organizaci. Historické jádro se tím v rámci města stávalo uzavřeným mikrosvětlem s vlastními pravidly. Od konce 50. let se proto rozvíjí snaha chápat jej důsledně jako součást fungujícího městského celku, zapojit do sféry územního plánování a rozvoje města a účinněji provázat jeho obnovu a údržbu s ekonomickou a sociální realitou. Řadu praktických problémů se snažil řešit i v r. 1958 vydaný památkový zákon.

5.2. Význam památkového zákona z r. 1958

Přijetí zákona č. 22/1958 Sb. o kulturních památkách 17.4. 1958 bylo zásadní už tím, že šlo o vůbec první komplexní památkový zákon v historii českých zemí. Jeho význam pro námi sledované téma lze shrnout do několika bodů:

1) Pod pojem *památk* bylo zahrnuto i „*dochované historické prostředí sídlištních celků a architektonických souborů*“. Kategorie „*památkových rezervací*“ byla narozdíl od původního záměru z r. 1950 uzákoněna jako trvalá (§ 4; stávající rezervace byly de facto zrušeny a následně znovu vyhlášovány na základě nové metodiky). Kolem každé rezervace bylo vyhlášeno „*ochranné pásmo*“ (§ 5), v němž měla být stavební činnost regulována tak, aby nedošlo k narušení celkového obrazu sídla. Právo vyhlásit rezervaci a podmínky stavební činnosti v ní mělo ministerstvo školství a kultury (po dohodě s dalšími úřady a ministerstvy).

2) Zrušením dosavadní instituce Státní památkové správy⁸⁴ vznikla v památkové péči dodnes trvající dvoukolejnost. Zatímco její odborná složka byla soustředěna do nového Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody (zal. k 1.7. 1958) v rámci ministerstva školství a kultury, rozhodovací a výkonná pravomoc připadla krajským národním výborům, při kterých byla od r. 1958 zřizována (zákonem původně nezamýšlená) krajská střediska státní památkové péče, zajišťující podklady konkrétním regionálním akcím. Památkářům tak byla napříště vyhrazena pouze výzkumná a dokumentační role, o osudu památkových objektů rozhodovaly orgány státní správy (demolice schvalovalo podle § 13 – po vyjádření Státního památkového ústavu, které ale nebylo závazné – ministerstvo kultury); po reorganizaci r. 1960 byly pravomoci v oblasti památkové péče pouze přeneseny z krajských na okresní národní výbory. Negativa tohoto uspořádání se začala projevovat už v 60. letech. V rámci

⁸⁴ Instituce vytvořená r. 1953. Podrobněji k častým reorganizacím čsl. památkové péče např. J. VAJČNER: *Úvod do památkové péče*. Praha 2009.

ONV se památková péče obvykle dostávala do okrajové pozice nepohodlné povinnosti, zastíňované přednostními politickými a ekonomickými požadavky. Důsledné uplatňování zákonné ochrany často brzdily lokální ekonomické zájmy. Zvláště v normalizačních letech se smutným pravidlem stávalo nedostatečné vybavení národních výborů potřebnými odborníky pro výkon památkové péče.⁸⁵ Podřízení krajských středisek vůli místních orgánů vedlo k situaci, kdy střediska neměla vliv na realizaci koncepcí, které navrhovala, neboť ta byla plně v rukou samosprávy, investorů a dodavatelů. Energii památkářů proto často spotřebovával boj za udržení samotné existence památky, což ale zase vedlo k zanedbávání metodické stránky rekonstrukcí (i památka ušetřená demolice tak mohla být znehodnocena nekvalitní rekonstrukcí). Čím více chátrajících nebo zbořených objektů se v historických jádrech objevilo, tím naléhavější (ale i snáze prosaditelný) pak byl vstup novostaveb – při jejich schvalování a vyhodnocování však orgánům památkové péče náležel pouze poradní hlas.

3) Praxe 50. let ukázala, že *„další zachování sídelního útvaru nezávisí pouze na jeho kulturní hodnotě, ale především na ekonomických prostředcích, které jsou věnovány na jeho údržbu a obnovu“*.⁸⁶ Zvláště Cheb se stal jasným důkazem, že památková péče není kapacitně schopna zajišťovat velkorysé investiční projekty, v nichž jsou pod pojem „památková obnova“ zahrnuty veškeré stavební akce týkající se jednotlivých objektů (např. i výstavba inženýrských sítí a občanské vybavenosti). Zákon proto upravoval i podmínky financování údržby památek (§ 8 a 9), které měl napříště zajišťovat vlastník, správce nebo uživatel objektu, tzn. namísto centrálních orgánů památkové péče nejčastěji konkrétní národní výbor nebo podnik. Tato decentralizace odpovědnosti za osud památek a historických jader jasně odrážela zjištění státu, že na ambiciózně vytčené úkoly obnovy sám nestačí; i pro kraje a lokální subjekty představovala ale historická jádra nemalé finanční břemeno.

5.3. Nový přístup k historickým jádrům: urbanistická koncepce ochrany

Velkorysé pojetí obnovy městských jader koncem 50. let ztroskotalo, potřeba opravit je a udržet v nich život ale samozřejmě zůstala; v 60. letech se proto hledají alternativní koncepce

⁸⁵ „Je známou skutečností, že významná místa v oblasti kultury byla s větší důsledností než v jiných oblastech obsazována osobami bez odborné kvalifikace. Stávala se často odkladištěm pro odložené vyšší stranické a státní funkcionáře, jindy na tyto pozice byli jmenováni důstojníci ve výslužbě, nebo alespoň absolventi Vysoké školy politické ÚV KSČ.“ To vedlo k tomu, že „i na nižších místech se ocitlo z protekce a přízně někdejších mocných mnoho nekvalifikovaných pracovníků.“ – K. KUTHAN: O stavu našeho kulturního dědictví, aneb Pláč Koruny české. *Památky a příroda*, 1990, č. 4, s. 198.

⁸⁶ P. KORČÁK: Pojetí obnovy historických měst v Čechách a na Moravě. In: H. ROKYTA (ed.): *Památková péče 1945-1970*. Praha 1973, s. 67.

k naplnění tohoto cíle. Vedle dosud dominujících dějin umění se k problematice začínají významněji vyjadřovat další obory, zejména urbanismus a sociologie. Podrobné studie Jiřího Musila a jeho spolupracovníků upozorňovaly už na přelomu 50. a 60. let na neuspokojivé hygienické poměry v jádrech (vlhkost, špatné osvětlení, nemožnost větrání, nevyhovující rozměry bytů atd.), které nezbytně vyžadují důslednější urbanistické zásahy, při nichž není možné vystačit s pietně rekonstrukčním přístupem. „*Rekonstrukce jednotlivých bloků by měly být opřeny jak o rozbor historických a uměleckých hodnot, tak i o analýzu zdravotních a společenských poměrů... Konkrétní opatření by měla sladit tyto dva aspekty tak, aby bylo maximálně uchováno bohatství naší minulosti, avšak zároveň aby v žádném případě nebylo zdraví dnešních obyvatel jader obětováno snaze o důslednou konzervaci historického charakteru některých detailů nebo i celého historického jádra.*“⁸⁷ Opětovně se vyzdvihoval vztah mezi udržitelností obytné funkce jader a kvalitou jejich bytového fondu. Pokud mají tyto části měst zůstat životaschopné, adaptacím a novostavbám se nevyhnou; neporušenost původní zástavby se v rámci historického vývoje vždy stávala zároveň důkazem stagnace.

Závěry kritiky dosavadní praxe byly víceméně jednoznačné: pokud mají urbanistická řešení měst respektovat jejich památkový charakter, musí být dodržování určitého režimu ochrany záležitostí nejen památkové péče, ale i orgánů, které se podílejí na zpracování a schvalování územních plánů a na řízení investiční výstavby. „*Otázka regenerace historických jader měst a obnovy stavebních památek se stále zřetelněji přesunuje z oblasti úzce izolovaného ochrannářského zájmu do oblasti plnokrevné tvorby životního prostředí,*“ konstatoval arch. Oldřich Dostál na zasedání Svazu architektů ČSSR v září 1965.⁸⁸ Přístup k historickým centrům začala určovat „urbanistická koncepce“ (termín I. Hlobila)⁸⁹, stojící na praxi potvrzovaném předpokladu, že „*městské historické jádro je příliš rozsáhlým plošným a prostorovým útvarem, aby mohlo být v podmínkách novodobého života konzervováno bez přiměřených změn ve svých prostorových a hmotných formách.*“⁹⁰ Architekti, urbanisté i památkáři, přehodnocující svá rigorózní stanoviska, se shodovali, že kromě řídkých výjimek (Český Krumlov) snese historická zástavba rezervačních i nerezervačních měst vzhledem ke své kvalitativní pestrosti (ne každý dům v obvodu městského jádra představuje cennou hodnotu) výraznější proměny včetně demolice a novostaveb. Historická města (nejen dosud v centru zájmu stojící úzký okruh rezervací) vyžadovala regeneraci, tj. přizpůsobení novému

⁸⁷ J. MUSIL: Příspěvek k názorům na rekonstrukci historických jader. *Architektura ČSR*, 1960, č. 1, s. 69.

⁸⁸ O. DOSTÁL: Historický odkaz a dnešek, *Architektura ČSSR*, 1966, č. 1, s. 5-6.

⁸⁹ I. HLOBIL: *Teorie městských památkových rezervací*, s. 39.

⁹⁰ P. KORČÁK: c.d., s. 66.

životu a novým účelům, které jim budou v celoměstském, do funkčních zón rozděleném organismu (se kterým musejí být úzce provázány), vyčleněny a které nedestruktivně využijí jejich předností.⁹¹ Z hlediska urbanistické koncepce je klíčovou hodnotou historického jádra samo jeho „prostředí“, nikoli jednotlivé historické budovy. Pro uchování genia loci není proto nutné ani žádoucí úzkostlivě hájit každý zde stojící dům, ale spíše důsledně udržovat původní půdorys (prostor) a měřítko (hmotu). Do takto nastaveného rámce pak může odvážněji vykročit i ryze soudobá tvorba.

5.4. Návrat požadavku „pravdivé“ architektury, proměna vztahu architekt – památkář

Kromě jiného oživila urbanistická koncepce i staronové téma novostaveb, neboť snahou o efektivní záchranu historického prostředí logicky otevřela cestu k jeho více či méně výrazné kontinuální proměně, jejíž nutnost sice nebyla obecně zpochybňována, zásadní „doplňující“ otázky však byly nasnadě: Do jaké míry lze takovou proměnu připustit, aby jádro odpovídalo novým nárokům a zároveň si udrželo svou specifičnost a hodnotu? A jak vytyčit pravidla pro novou výstavbu, aby (jak se shodovala většina) byla ohleduplná a zároveň nehistorizující?

Odmítnutí historického jádra jako izolované jednotky uvnitř města bylo zároveň odmítnutím tezí o neslučitelnosti staré a nové architektury. Tvorba 60. let je všeobecně charakteristická návratem k sorelou utlumeným funkcionalistickým zásadám, rozvíjeným ve stejné době i v evropském měřítku tzv. mezinárodním slohem. Narážíme zde na již naznačené odlišné vnímání období 50. let architektky a památkáři. Pro památkovou péči mělo nezanedbatelný pozitivní význam a legislativně i prakticky završilo její dlouholeté snahy o ochranu městských celků. Jistý přínos diktátu socialistického realismu pro architektky spočíval ve zvýšení zájmu o historickou architekturu a „objevování“ jejich hodnot; mnozí z nich se otázkami městských jader začali vážněji zabývat vůbec poprvé. To vše se ale dělo pod tlakem vnějších okolností. Studium historického dědictví bylo v rámci pracovní náplně povinné pro všechny zaměstnance Stavoprojektu. Byly to především politické čistky, vypuzení předních tvůrců a pedagogů z jejich původních postů a tvrdé usměrnění svobodné tvorby, které přivedly řadu architektů k ideologicky kladně hodnoceným památkovým rekonstrukcím, umožňujícím jim dále tvořit, aniž by se museli zpronevěřit svým zásadám. Část tvůrců se v této problematice „našla“ a v praktické i teoretické rovině jí věnovala mnoho energie; tvůrčí

⁹¹ Názorně toto pojetí shrnul arch. B. FUCHS v knize *Nové zónování* z r. 1967: jádro, jehož hlavní devizou ve vztahu k novým částem je historicky daná mnohotvárnost, by mělo být oázou klidu a kulturního vyžití, kombinující obytnou funkci se službami celoměstského charakteru. Fuchs klade důraz na odklonění dopravy (kromě nezbytného zásobování) a uvolnění této části města pro pěší i na bohaté „prozelenění“ jeho bloků.

ambice většiny ale obnova historického dědictví a novostavby v intencích „památkářské architektury“ nemohly uspokojit. Nové společensko-politické poměry 2. poloviny 50. let jim umožnily opětovný návrat k meziválečnému odkazu a v nově se formujícím přístupu k městským jádrům (i na vlivných místech v památkové péči) převzal vůdčí roli namísto památkáře-kunsthistorika architekt-urbanista. Zatímco v 50. letech měl architekt historické prostředí jen nenápadně dotvářet, v 60. letech se mu vrací sebevědomí a požaduje právo na tvorbu pravdivě odrážející dobu svého vzniku. Paralelně dochází k revizi dosavadních metod i v památkové péči, takže obě strany v 60. letech po delší době znovu dospívají k intenzivní diskuzi o otázce nové výstavby v historickém prostředí.

Jednomyslně byl odmítnut historismus sorely, který „*neuspěl vůči historickému prostředí, i když mu neuškodil*“, „*romanticky suploval historický dojem a vyzněl naprázdno*“.⁹² Architekti i část památkářů uznávali potřebu pokusit se navázat dialog „starého“ s „novým“ na jiné bázi. Tvrdé kritice podrobil „památkářskou architekturu“ v r. 1962 Z. Kostka ve stati s příznačným názvem *Dvě architektury – anebo jedna ?*⁹³ V ní se postavil proti jednostrannému „*pseudohistorickému stylizátorství*“, snaže dělat památková města ještě památkovějšími a netvůrčímu napodobování. „*Rozhodně nelze z faktu, že v památkové rezervaci je projektant postaven před zvláštní úkoly, vyvozovat závěr, že i architektura musí nést rysy zvláštní architektury. To jen vede – a lze se s tím setkat jak v teorii, tak v praxi – k rozlišování moderní architektury pro novou výstavbu a památkové architektury pro památkové rezervace. A tím vše, co vzniká v rezervaci nově (...), dostává formu ve skutečnosti cizí nejen dnešku, ale i minulosti.*“ Jestliže se architektura jako celek zbavila vnuceného sovětského historismu, potom ani novostavby v historických jádrech neměl nadále svazovat přísně tradiční výraz. „*Požadavek soudobého cítění, myšlení a tvorby není dnes pouze nezadatelným právem, ale povinností naší architektury, ať je to kdekoli, tedy i v památkových rezervacích.*“ Ve většině realizací 60. let se v duchu těchto slov odráží silící přesvědčení, že soužití staré a nové architektury je možné (byť obtížné), i pokud se nová tvorba „nemaskuje“ historizujícím tvaroslovím. Pro většinu tvůrců i teoretiků bylo setrvání v dosavadní praxi nepřijatelné. „*V současné době není oproti letům nedávno minulým mezi našimi architekty i některými pracovníky památkové péče již žádné pochybnosti o tom, že nová výstavba v historickém prostředí má nést charakter plně novodobý, má být plně svébytnou ve smyslu soudobého architektonického projevu a nemá se uchýlovat k žádným tradičním a natož pak*

⁹² O. DOSTÁL: Potřeba tvůrčí kontinuity. *Architektura ČSR*, 1965, č. 5, s. 291.

⁹³ Cit. v pozn. 75.

historizujícím tendencím,” konstatoval v polovině 60. let arch. Dostál. Nová tendence „[o]zdravuje z mnoha hledisek vývoj naší soudobé architektury tím, že v podstatě odmítá oprávněnost jakési svébytné ‚památkářské architektury‘, stojící mimo čas a prostor“.⁹⁴ Obrozená moderní architektura byla připravena čelit prestižním výzvám historického prostředí svébytnými díly, která se za sebe nestydí a nejsou jen výplní proluk, dávající vyniknout starším objektům nebo celkům. Architekt už neměl vystupovat jako ten, kdo (slovy B. Fuchse) „sice nic nepoškodil, ale také nic nového nepřinesl“, nýbrž jako tvůrce, který se s vědomím toho, že „naše doba má stejné právo a stejnou povinnost zanechat vývojovou fázi na historickém městě, tak jak to také prováděly minulé slohové epochy“, nebojí odvážnějších řešení.⁹⁵ Nešlo přitom o to, zcela zatlačit do defenzivy ochranu památek; novostavby se měly rozhodně podřídít prostorovým zákonitostem okolí a jako závazné vnímat měřítko, proporce a rytmus dochované zástavby. Jejich forma, stavební technologie a materiály ale mohly, resp. měly být moderní.

Jasně oproštění se od kopií a historismu a uvážené užití soudobého tvarosloví byly však navzdory všeobecné přijatelnosti jen velmi vágním vodítkem pro konkrétní tvorbu. Když B. Fuchs v r. 1967 napsal, že „není zapotřebí se obávat novostavby v historickém interiéru, bude-li to architektura vynikající, a bude-li představovat pokrok v logické linii architektonického vývoje“,⁹⁶ nedalo se s tím než souhlasit – jak ale oné vynikající úrovně dosáhnout? Diskuze i realizace (nejen) 60. let ukázaly základní úskalí, které můžeme zobecnit na celé námi sledované téma: univerzální recept pro dosažení harmonického vztahu nové stavby v historickém kontextu neexistuje. Navzdory všem rámcově vymezitelným kritériím, jejichž dodržování je možné vymáhat (a památková péče to tak koneckonců i dnes činí), záleží nakonec vždy především na invenci a (ne)citlivosti konkrétního, okolnostmi usměrňovaného autora. Tuto skutečnost vystihl závěr z jednání Ústřední komise státní památkové péče (poradního orgánu ministerstva školství a kultury), která své zasedání 22. 6. 1964 věnovala právě vztahu nové a staré zástavby v městských jádrech. Její členové se shodli, že „novodobá technická zařízení a kvalitní nová výstavba nejsou a priori nepřáteli památkových hodnot. Nepřítelem těchto hodnot je necitlivý architekt-projektant, jenž nemá dosti smyslu pro historicky utvářené proporce města, které tvoří jeho zpravidla jedinečný charakter, neopakovatelnou skladbu hmot; nepřítelem je architekt-projektant bez smyslu pro

⁹⁴ O. DOSTÁL – E. KONEČNÁ: Česká architektura 20. století a historické prostředí (I. 1900-1920), *Architektura ČSSR*, 1965, č. 9, s. 638.

⁹⁵ B. FUCHS: Památková péče. *Architektura ČSSR*, 1967, č. 4, s. 212. Záludnost Fuchsova argumentu ovšem spočívá v jeho snadné zneužitelnosti pro jakoukoli likvidaci historické zástavby.

⁹⁶ B. FUCHS: *Nové zónování*. Praha 1967, s. 39.

*volbu místa, a může to být i velmi kvalitní architekt, schopný vytvořit působivé samostatné architektonické dílo. Základním omylem je mechanické přenášení měřítek současné architektury do komorního prostředí historicky rostlé zástavby městských jader.*⁹⁷ Bohužel, následující desetiletí přinesla nemálo novostaveb, názorně potvrzujících odborníkům i laické veřejnosti pravdivost těchto slov.

5.5. Novostavby 60. let: kontrasty, experimenty a víra v moc techniky

„Šedesátá léta byla ve vyspělém světě obdobím vrcholícího technologického optimismu. Odráželo se to ve všech oblastech společenského i individuálního života lidí. Vládla představa, že technika, jejíž možnosti se zdály jakoby bez hranic, nalezne řešení každého problému.“⁹⁸ Vzpomínka arch. Emila Hlaváčka vystihuje atmosféru, v níž vznikala většina staveb, nejen těch určených do historických jader měst. Atmosféru doby, která se namísto minulosti hodlala zabývat budoucností a ve které vládla pevná a sebevědomá víra architektů, že nová svěží tvorba je s to staré odstraňované hodnoty plně nahradit anebo s nimi vstoupit do žádoucího pozitivního dialogu. Někde byl takový dialog poměrně snadný. Když v letech 1956-1961 zaplnila úzkou proluku na dnešní třídě T. Bati poblíž hlavního náměstí ve Zlíně provozní budova družstva Fotografie arch. Zdeňka Plesníka (koncem 90. let nevhodně přestavěná), zapadla zcela samozřejmě do kontextu okolní prvorepublikové funkcionalistické architektury, jejíž střídmé eleganci odpovídala funkční dispozicí i lehkým předsazeným průčelím, pročleněným velkými okny v ocelových rámech (obr. 46). Podobně, tedy víceméně neproblematicky, snesla historizující „velkoměstská“ zástavba Brna vedle sebe exkluzivně řešený solitér hotelu International od týmu Miloše Kramoliše, Arnošta Krejzy a Viléma Kuby, který v letech 1959-62 posílil význam okružní Husovy třídy (obr. 47-48). Oba příklady se ale navzdory poloze v centru přímému kontaktu s historickou architekturou spíše vyhnuly, a to díky tomu, že jejich okolí utvářely měřítkově nebo stylově příbuzné budovy z konce 19. a 1. pol. 20. století. V takovém kontextu dominantní materiály novostaveb 60. let – pohledový beton a sklo, resp. skleněné panely (zvl. stále častější zavěšené obvodové pláště s okny vsazenými do mřížky z hliníkových profilů) – nemusely nutně vytvářet nepříznivé kontrasty. V menších městech, diferencovanější zástavbě nebo pohledově exponovanějších partiích vystoupila naopak citlivost otázky novostaveb naplno. Velkou pozornost budil už v době svého vzniku např. Společenský (Kulturní) dům v Kolíně, rozlehlý objekt se sálem pro 600

⁹⁷ Lgr: ÚKSPP jednala o památkových rezervacích. *Památková péče*, 1964, č. 7, s. 221.

⁹⁸ P. URLICH (ed.): *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha 2006, s. 89.

lidí, restaurací, kavárnou a výstavními sály. Pro jeho stavbu byla zvolena od konce války nezastavěná proluka při vyústění Zámecké ulice do náměstí, na níž stál původně dům měšťanského pivovaru zrušeného r. 1911. Směrem do náměstí vymezovala tuto proluku radnice, neorenesančně přestavěná koncem 80. let 19. st. (arch. Jos. Vejrych), která svou výškou a zdobností plnila funkci jednoznačné dominanty. Architekt Radim Dejmál tuto dominantu (navzdory užití prudce kontrastního tvarosloví) nezpochybnil. Jeho budova z let 1969-1974 (studie a projekt 1967-1969) je pojata horizontálně, takže nenarušuje rytmus okolní zástavby a umožňuje radnici, aby ji svou střechou se štíty a věžičkou přesáhla. Také rozčlenění fasády do tří částí navazuje na kompozici radničního průčelí, děleného kordonovými římsami na přízemí, vlastní tělo stavby a podstřešní patro. Kontrast (chtělo by se říci dobově vyžadovaný) starého s novým se ovšem naplňuje v konkrétním ztvárnění průčelí Společenského domu. Proti zděné osově souměrné plošné fasádě radnice, která pracuje s dekorací štuků a sgrafita, je postavena fasáda asymetrická, plastická, užívající velkých prosklených ploch v kombinaci s hliníkovými profily a hrubou omítkou. Přestože dramatická struktura průčelí (prosklené arkýře, lodžie, schodiště) sama o sobě nepostrádá invenci a urbanistický význam stavby je nesporný (především optické uzavření části náměstí zaplněním proluky), vnucuje se otázka, nakolik je výsledné sousedství spíše srážkou neslučitelných výtvarných názorů (obr. 49-50). Společenský dům nastoluje i problém (v jádrech měst mnohokrát negativně pocítěný) rozlehlé ploché střechy.

Jinou dodnes diskutovanou stavbou je Vřídelní kolonáda v centru Karlových Varů, města v důsledku staletého lázeňského statusu atypicky rozloženého v údolí řeky Teplé. Největší ze zdejších termálních pramenů, které Varům zajistily světovou proslulost, Vřídlo, získal první architektonickou úpravu už v 18. st., r. 1826 nad ním vyrostla empírová kolonáda, nahrazená v letech 1878-79 reprezentativní novostavbou renomovaného vídeňského ateliéru Fellner & Helmer (obr. 52). Elegantní litinová konstrukce 50 metrů dlouhé haly se dvěma kupolemi, bohatě zdobená umělecko-řemeslnými doplňky, se na několik dalších desetiletí stala jedním ze symbolů města. Její osud se naplnil na jaře 1939, když byla rozebrána a získaný materiál odvezen do Říše.⁹⁹ Provizorní dřevěný pavilon měl překlenout dobu nezbytnou pro realizaci některého z návrhů, vzešlých ze soutěže vyhlášené r. 1940; pokračující válka však plány zmařila. Ani poválečná doba, oslabující město odsunem německých obyvatel, nebyla plánům

⁹⁹ Materiál z kolonády byl využit pro zbrojní potřeby Říše. Přímou spojitost mezi demolicí kolonády a návštěvou A. Hitlera ve městě 4. října 1938 nelze doložit; zůstává tedy otázkou, nakolik byl oficiální důvod likvidace (nebezpečí zřícení v důsledku koroze spojovacích ocelových prvků na nosné litinové konstrukci) relevantní a nakolik šlo jen o zástěrku ideologicky podmíněné akce. Z původní výzdoby byla zachována bronzová socha Hygie; před východem z haly dnešní kolonády se dochovala patka jednoho z litinových sloupů.

velkorysejší stavební činnosti příznivá. V r. 1946 přesto vznikla další, opět dřevěná a opět provizorní Vřídelní kolonáda podle projektu místního architekta Ladislava Kozáka v podobě polootevřeného pavilonu nad Vřídlem (obr. 53). R. 1960 vypsaly Československé státní lázně spolu s MNV Karlovy Vary veřejnou soutěž na urbanistické řešení centra města v oblasti kolem Vřídla a ztvárnění kolonády. Kromě ní měl být do přilehlého prostoru situován také balneoterapeutický ústav a zvažovala se možnost propojení všech hlavních městských kolonád, tedy nové Vřídelní, pod Zámeckým vrchem rozložené Tržní (tuto dřevěnou stavbu z 80. let 19. st., od počátku zamýšlenou jako provizorní, měl nahradit nový objekt) a nejsevernější Mlýnské (v té době Československo-sovětského přátelství). Žádnému z dvaatřiceti posuzovaných návrhů nakonec nebyla udělena první cena, o druhou se rozdělili pražský architekt Jaroslav Otruba a tým plzeňských architektů Vladimíra Belšana, Miroslava Hrubce a Františka Lojdy. Zatímco Otruba se přidržel tradičního řešení s podélnou kolonádou, plzeňští tvůrci nabídli netypickou koncepci centrálního náměstí, vymezeného novými objekty, uprostřed něhož bylo jako dominanta ponecháno nezakryté tryskající Vřídlo. Pro získání definitivního řešení byla vypsána druhá soutěž, obeslaná v r. 1961 dvanácti návrhy. První místo tentokrát obsadil arch. Otruba, jehož modifikovaný návrh se pak stal základem nového pojetí lázeňského centra (obr. 55). Definitivní projekt zpracoval v rámci Projektového ústavu výstavby hl. města Prahy ateliér Beta pod vedením arch. Jana Šrámka. Výstavba začala oproti původním předpokladům až v r. 1969 a provázela ji řada technických obtíží, takže nejmladší karlovarská kolonáda (opatřená do poč. 90. let jménem a sochou kosmonauta Jurije Gagarina, viz obr. 59) byla otevřena 11.5. 1975.

Výchozí situace projektanta byla nesporně velmi obtížná. Novou kolonádu bylo potřeba umístit do exponované lokality, uplatňující se nejen ve vazbě na přilehlé části města, ale i z výškového pohledu z vyhlídky Jelení skok, na východní straně navíc ovládané dominantou Dientzenhoferova barokního chrámu sv. Maří Magdaleny, jehož vztah k novým objektům bylo potřeba rovněž vhodně vyřešit. Společným znakem všech soutěžních projektů byla snaha o vytvoření nového centra města, narážející na jeho starou urbanistickou osnovu. Zadání soutěže nepočítalo (především z ekonomických důvodů) s větším počtem demolic, což bylo z mnoha míst kritizováno. Např. B. Chlumský napsal, že „*pro skutečně velkorysé vyřešení moderního lázeňského centra Karlových Var bylo by třeba demolic mnohem více*“, protože „*jedině rázné vyčištění celého středu lázní, od Mlýnského pramene až k Leninovu [dnes Divadelnímu] náměstí, může přinést potřebné uvolnění úzkého údolí a vytvoření ústředního*

*prostoru lázní se stavbami, které by se pohledově uplatnily v obou směrech údolí.*¹⁰⁰ Velká část soutěžních návrhů takovou perspektivu nabídla, nechyběla však ani upozornění na nebezpečí takového přístupu. „*Jak bylo v několika neoceněných soutěžních řešeních zcela zřetelně vidět, působí toto radikální uvolnění centra lázní na měřítko staveb i krajiny nepříznivě a rozšířený prostor zdrobňuje ty uvolněné objekty, které jsou cenné a mění nepříznivě charakter lázeňského centra,*“ varoval Z. Tichý.¹⁰¹ Dobové cítění nebylo schopno docenit svébytně narostlý organismus zástavby z 19. století, jeho blokovou stísněnost hodlalo „provzdušnit“ a v podstatných partiích nahradit novým řešením. Skutečnost, že výraz Karlových Varů je zásadní měrou postaven právě na onom „*sletu dortů*“, jak zdejší zástavbu označil Le Corbusier, nebyl brán v potaz (až okázalý despekt vůči tvorbě „buržoazního“ 19. století, odrážející se v sérii demolic a surových adaptací, bohužel v Karlových Varech dominoval ještě v 80. letech). Nedostatek finančních prostředků nakonec způsobil, že Otrubova realizace je dnes vlastně jen dílčí částí nenaplněného projektu: na papíře zůstal jak sousední balneoterapeutický ústav, tak nová Tržní kolonáda a Vřídelní náměstí, které by vzniklo stržením bloku domů s hotelem Atlantic a do něhož se Vřídelní kolonáda svým půdorysem písmene L měla otevírat (obr. 56-57). Rozporuplnost kolonády vyplývá, podobně jako v Kolíně, z použitého kontrastního tvarosloví a materiálů (kombinace skla, betonu a štíhlých černých sloupů) a především z hmotového řešení. Nový objekt je totiž podstatně větší než původní kolonáda z 19. st. a narozdíl od ní není umístěn pouze na pravém břehu řeky, ale pomocí zakrytí části jejího toku zasahuje až do fronty domů v ulici Tržiště, do níž se vysunuje svým kratším křídlem (tomu ustoupila trojice původních domů, Vesuv, Zlatá hvězda a bývalá pošta). Rozměry a některými prvky (zvláště masivní korunní římsou) vystupuje kolonáda vůči svému dekorativně křehkému okolí velmi tvrdě; negativní je zvláště konfrontace její těžké hmoty s průčelím barokního chrámu (obr. 58). Kladně lze hodnotit kultivovaný interiér (pět fontán-picích sloupků vytvořil v r. 1974 sklářský ateliér J. Brychtové a S. Libenského) a s potřebnou lehkostí řešenou kupoli ze skleněných jehlanů nad Vřídlem (sochař Jan Fišer).

Jedna z nejmladších kolonád v českých zemích budí od svého vzniku spíše negativní emoce.¹⁰² Po r. 1989 opakovaně se objevující návrhy na demolici a výstavbu kopie původního objektu ovšem narážejí na riziko narušení podzemních termálních pramenů i na její technicky a funkčně zcela vyhovující stav. Nabízí se rovněž otázka, nakolik oprávněná může být

¹⁰⁰ B. CHLUMSKÝ: Jak přebudovat Karlovy Vary. *Československý architekt*, 1962, č. 12, s. 3.

¹⁰¹ Z. TICHÝ: Karlovy Vary a jejich další rozvoj. *Československý architekt*, 1962, č. 17, s. 3.

¹⁰² Např. J. T. KOTALÍK (Moderní architektura v historickém prostředí, in: *Historická jádra ve struktuře měst*, s. 108) hovoří o vyložení negativním zásahem: „*bezduchá hmota karlovarské kolonády, která je po všech stránkách cizí uniformnímu, ale specifickému charakteru lázeňské architektury tohoto světoznámého centra*“.

demolice „zdravé“ stavby z čistě estetických důvodů a do jaké míry tento přístup kopíruje již zmiňovanou snahu po dosažení „ideálního“ stavu měst a metodu „retuší“.

Příklady Kolína a Karlových Varů ukazují základní problém při hodnocení většiny novostaveb 60. let v prostředí historických center: z valné části jde o nápadité a kvalitně provedené objekty, jejichž vnímání je ale podmíněno problematickým způsobem zasazení do kontextu okolní zástavby. Tím, že se svému prostředí odmítly jen nenápadně podřídit, na sebe přivolaly kritiku laické veřejnosti i části odborníků. Do jaké míry byla tato kritika spravedlivá? V hodnocení své práce začali architekti od 60. let narážet na přirozený a nadčasový tradicionalismus veřejnosti a její častý apriorně negativní postoj k jakýmkoli novostavbám v rámci „vžitého“ prostředí, který se však do té doby (dokud byla v 50. letech nová tvorba usměrňována sorelou) tolik neprojevoval. Otázku pravdivě soudobého výrazu staveb nevnímal laik narozdíl od profesionálního tvůrce ani zdaleka jako palčivý problém. Z přirozené nostalgie pramenilo rozšířené přesvědčení, že nová tvorba by měla na vstupy do historického kontextu rezignovat a přenechat zde pole historismu, protože není schopna vytvářet nové, s minulostí souměřitelné hodnoty. Když v r. 1962 B. Chlumský hodnotil zápisy v návštěvní knize výstavy vítězných návrhů na přestavbu centra Karlových Varů, podotkl, že velká část z nich obsahuje „[v]šeobecný pláč a nářek na téma: ‚Nechte nám Vary našeho mládí‘ a ‚Nekazte nám naše krásné Vary‘“, který zhodnotil jako „sentimentální opozici jakéhokoli pokroku a vývoje“.¹⁰³ Pravdu měl jen do jisté míry, neboť „nové“ neznamena ještě automaticky „lepší“. Jistě ne vždy bylo konzervativní přesvědčení veřejnosti opodstatněné, na druhé straně jej ale početné neúspěchy nebo vyložená bezohlednost (zvláště normalizačních let) spíše upevnil; na nepříznivě situaci se po r. 1968 podílela i chybějící možnost veřejné diskuze. Poté, co je 50. léta poučila o škodlivosti „muzealizace“ měst, vystoupili architekti v následující dekádě, vyzbrojeni novými technickými možnostmi, o to energičtěji proti všemu starému a ve prospěch nového, realizovaného v odvážné, záměrně kontrastní (tj. vůči starému nedefenzivní) podobě. Téma novostaveb v historickém prostředí oživily soutěže v hlavním městě: další z neúspěšné řady dostaveb Staroměstské radnice (1962-63 a 1967-68), soutěž na dotvoření válkou poškozeného klášterního kostela v Emauzích (1964, ikonická realizace F. M. Černého z let 1966-69) a na dostavbu někdejší plodinové burzy u Národního muzea pro účely Federálního shromáždění (1966, realizace návrhu týmu K. Pragera do r. 1972).

¹⁰³ B. CHLUMSKÝ: c.d.

K absolutnímu závěru nelze dospět. Ani programové kontrasty nebrání vzniku nových hodnot, které mohou být doceněny až v časovém odstupu (v současnosti jsou tak památkově chráněny např. mnohé stavby meziválečného funkcionalismu). Zároveň platí, že je nutná alespoň elementární míra citu pro podstané rysy daného prostředí a k cestě kontrastu se vždy nabízí tradičnější (a tím ne nutně banálnější) alternativa.

Také v techniku opojených 60. letech se můžeme setkat s realizacemi na první pohled „usedlejšími“, jejichž tvůrci se zčásti přidrželi tradičnějšího tvarosloví (aniž by sklouzli k historismu) a zčásti lépe vytříbili onu kontrastnost mezi starým a novým. Nespornou špičku, dlouhodobě vzývanou památkáři i architekty jako onen „ideální příklad“ začlenění soudobé architektury do historického prostředí, představuje Fragnerovo rektorské křídlo Karolina (1963-68); pozitivní příklady můžeme ale najít i mimo Prahu.

V památkové rezervaci Litoměřice se od poloviny 60. let rozběhla další fáze pozvolné obnovy, během které získala poválečná dostavba historického jádra svou zdaleka nejzajímavější realizaci, dům na nároží Anenské a Dlouhé. Dlouhá ulice patřila mezi nejvýznamější tepny města, spojovala náměstí s výpadovou silnicí na Českou Lípou a její roli odpovídala i poměrně reprezentativní architektura. Bombardování na konci války postihlo velkou část její zástavby, včetně domu čp. 194, který musel být následně zbořen. Na jeho místě projektoval r. 1967 architekt SÚRPMO Miloš Reichert ve spolupráci s I. Štíplovou objemově podobný bytový dům s přízemím využitým pro cestovní kancelář Čedok (obr. 51). Jeho lapidární hmota je rozdělena do dvou podlaží: první je mírně předsazené, druhé ustupující a kryté přetaženou valbovou střechou. Fasádu objektu s širokými okny vhodně doplňuje barokní štuková kartuše, přenesená z původního domu, stejně jako malovaný trámový strop umístěný v interiéru. Celkový výraz je decentní, ale nikoli banální a dům představuje jistou progresi v rámci proudu „památkářské architektury“.

5.6. Domažlice: hvězda zvaná Dubina

Restaurace Dubina na západním konci náměstí v Domažlicích je patrně nejlepší mimopražskou realizací 60. let umístěnou do historického prostředí. Maloměstsky nehybnou atmosféru jádra nevelkého pohraničního města oživil v 1. polovině 60. let záměr městského národního výboru umístit mezi uceleně dochovanou zástavbu protáhlého středověkého náměstí nový objekt restaurace a doplnit tak ve městě dosud velmi nedostatečný sortiment služeb. Pozornost se přitom soustředila na čtveřici domů na západním konci náměstí, na

křižovatce s ulicí směřující k Chodskému hradu (obr. 61). Směrný plán města, zpracovávaný v té době architekty Krajského projektového ústavu v Plzni Belšanem a Toušem, původně předpokládal adaptaci nárožního domu pro menší restaurační provoz a výstavbu velkého hotelu západně od náměstí, mimo vlastní jádro. V r. 1964 byl však prosazen větší investiční záměr, nahrazující všechny domy čtyřpatrovou novostavbou. Chystaný zásah v srdci památkové rezervace (jejíž podrobný územní plán od architektů SÚRPMO Jiřího Číly a Zdeňka Kříže se teprve začínal rodit) ovšem neunikl pozornosti odborníků. V r. 1965 publikoval přední znalec historických měst Dobroslav Líbal v časopise *Československý architekt* krátkou zprávu, uvozenou naléhavým titulkem: *Náměstí v Domažlicích ohroženo ?* V ní varoval před nenapravitelným zásahem do ucelené zástavby, navíc na pohledově exponovaném nároží, a pro restauraci doporučil využít některý ze starších rekonstruovaných domů.¹⁰⁴ K akci zaujal negativní stanovisko i Svaz architektů ČSSR, jehož komise pro obnovu památek se jednoznačně vyslovila pro adaptaci stávajících objektů; investor i příslušné místní orgány však trvaly na novostavbě, pro níž začaly být konány přípravné práce. Za této situace inicioval předseda Svazu Jiří Gočár v Domažlicích tvůrčí seminář, během kterého šestice architektů (J. Němec, Jar. Paroubek, S. Suda, J. Ulman, Z. Vávra a V. Zoubek) prostudovala problém přímo na místě a pokusila se formou studií nabídnout optimální řešení.

Dění v Domažlicích oživilo zásadní otázku, zda „*existují koncepční, řídicí, investorské a výrobní předpoklady pro to, aby bylo možno nejen teoreticky, ale i prakticky* [zvýraz. autorem] *zastávat stanovisko permanentního stavebního vývoje historických jader, aby bylo možno s oprávněním hovořit o uplatňování novodobé architektury v historickém prostředí*“. Dubina se stala další z řady přibývajících zkoušek, které 60. léta nové tvorbě ve starých městech přinášela: všeobecná shoda na tom, že vstup do historického prostředí musí být plně soudobý, se ukazovala jako žalostně slabé vodítko pro konkrétní řešení; nikdo nezastíral, že jde o jednu z nejobtížnějších, ale zároveň i nejméně teoreticky propracovaných disciplín architektury. Arch. Vítězslav Procházka si v r. 1969 povzdechl: „*Teorie památkové péče se vyčerpává zájmem o zachování, rekonstrukci a údržbu památkově cenných objektů a jen okrajově se zabývá novými prvky v památkově cenných městech. A teorie architektury, pokud se zabývá kompozičními problémy, činí tak obecně, bez vážnější pozornosti specifickým otázkám vztahu soudobého architektonického díla k historickému okolí. (...) Řešení se zatím ponechává převážně intuici architektů a výkonných orgánů památkové péče a ti si pomáhají,*

¹⁰⁴ D. LÍBAL: Náměstí v Domažlicích ohroženo ? *Československý architekt*, 1965, č. 11-12, s. 2.

*jak umí, více či méně racionálně nebo citově.*¹⁰⁵ Domažlický seminář ve dnech 15. - 20. června 1965 konfrontoval několik přístupů. Možnost vnitřní adaptace, znovu otevřená arch. J. Ulmanem, limitoval v dalších diskuzích (vedle nutného přihlédnutí k prioritám investora a MěNV) fakt, že žádný ze čtyř dotčených domů nebyl navzdory své citlivé poloze „prvotřídní“ památkou. Úprava do té doby obytných domů pro zcela nový účel, která by z jejich původní podoby musela ponechat nedotčený víceméně jen původní objem a fasády, narážela tudíž na logickou otázku, zda tolik úsilí a prostředků vynakládat pro uchování pouhé „doplňkové“ zástavby. Studie ostatních architektů se zabývaly možností novostavby; jejich jednoznačným pozitivem bylo přesvědčení, že *„na obdobných parcelách nemůže v žádném případě objem novostavby určovat investiční záměr, ale přijatelná prostorová kapacita daného pozemku, stanovená urbanisticko-kompozičními zákonitostmi daného prostoru“*, což *„musí respektovat nejen architekt, ale především investor a město“*.¹⁰⁶ Architekti se shodli, že *„[o] výšce a objemnosti nové stavby na domažlickém náměstí nelze diskutovat“* a *„je třeba trvat na úměrnosti, objektivně předurčené daným prostředím“* – proto všechny studie snižovaly novostavbu o jedno patro a snažily se její objemnost opticky zmírnit vhodným rozčleněním pomocí moderních parafrází štítů a podloubí (obr. 68-70). Výsledkem pohotově uspořádaného semináře a vyhodnocení studií bylo sice upřednostnění novostavby, jako podklad pro ni se ale podařilo prosadit nevšední návrh pražského architekta Zdeňka Vávry. Realizací byl spolu s ním pověřen plzeňský projektant Stanislav Suda, ke spolupráci na dispozičním řešení přizvali oba tvůrci ještě třetího účastníka semináře, arch. Václava Zoubka. Demolice původní zástavby začala v r. 1965, rok nato byl dokončen projekt, stavba proběhla v letech 1967-1969.

Nová budova (čp. 101) s bufetem v přízemí, restaurací v prvním a kavárnou ve druhém patře se po svém dokončení dočkala vesměs velmi pozitivního hodnocení a i následujících letech byla často uváděna jako příklad *„harmonického skloubení nového se starým“* (J. Vebr). *„Uprostřed historické zástavby tu bylo najednou něco jasně soudobého a přitom s touto minulostí tak skvěle ladícího, noblesní a přitom suverénní stavba, vlastně dodnes ojedinělá“*, připomněla po letech arch. Radomíra Sedláková.¹⁰⁷ V čem spočíval úspěch Dubiny? Především představovala stavbu, na které se důsledná modernost výrazu i materiálů nevylučovala s ohleduplností k okolnímu prostředí, pro jehož zákonitosti projevíli tvůrci dostatek citu a pochopení. Hlavní východní průčelí odpovídalo kontextu vzácně dochovaného domažlického náměstí, obklopeného na úzkých gotických parcelách sérií štítových

¹⁰⁵ V. PROCHÁZKA: Soulad v podstatném. *Československý architekt*, 1969, č. 16, s. 1 a 3.

¹⁰⁶ O. DOSTÁL: Krize domažlického náměstí. *Československý architekt*, 1965, č. 14-15, s. 4.

¹⁰⁷ R. SEDLÁKOVÁ: Ing. arch. Zdeněk Vávra (nekrolog). *Listy S. V. Ú. Mánes*, 2000, č. 4, s. 6.

měšťanských domů s podloubím. Bylo proto hlubokými zářezy rozděleno do čtyř různě širokých předstupujících částí s moderně tvarovanými štíty a budilo tak dojem několika samostatných domů vedle sebe. Každé ze čtyř polí bylo opatřeno vlastním hřebenem střechy, takže i při výškových pohledech (zvl. z městské věže) se objekt vhodně začleňoval mezi své sousedy a úspěšně se vyhnul nepříznivě působící ploché střеше. Se štítovým řešením novostaveb měl ostatně Z. Vávra v rámci svého dosavadního působení v SÚRPMO určité zkušenosti: v r. 1958 navrhl v Horšovském Týně v ulici poblíž zámku na místě zřícené staré zástavby tři třípatrové objekty se sedlovými střechami. Dubina reprezentovala oproti 50. letům mnohem progresivnější pojetí: betonová konstrukce s šedobílou omítkou, tři ze čtyř polí vstupního průčelí opatřené závěsovými stěnami a čtvrté členěné nepravidelně rozmístěnými okénky. Severní, méně exponované průčelí, si vzhledem k návaznosti na sousední vyšší moderní zástavbu mohlo dovolit střechu s prudším sklonem a vikýři a plošný prosklený rastr (obr. 62 a 64).

Pokud pomineme nedostatky plynoucí z naddimenzovanosti původního investičního záměru (zásobování bylo řešeno zřízením velkého dvora ve vnitrobloku, jemuž padla za oběť část okolní zástavby a úsek středověké hradby), výhrady k objektu Dubiny shrnul po jejím dokončení r. 1969 arch. Vítězslav Procházka. Jeho celkové hodnocení odrážel již název samotného článku: *Soulad v podstatném*.¹⁰⁸ Ocenil odvážnost a výtvarnou dotaženost řešení i jeho respekt k dochovaným hodnotám, zapochyboval pouze nad vztahem vnější formy a vnitřní dispozice objektu (nakolik sklouzává k efektu kulisy, „obrysové skládačky“) a optickým odtržením přízemí tím, že průčelí je vyneseno na podsunutých pilířích a tím narozdíl od fasád okolních domů s podloubími nestojí „pevně na zemi“. Celkově se nicméně připojil k převažujícímu uznání Dubiny jako kultivovaného a nadějného přísluhu podobných řešení do budoucna. Štítové řešení novostaveb se skutečně s různým úspěchem uplatňovalo i v dalších letech.¹⁰⁹ Jisté míře kontroverze však Dubina neunikla. Obavy části pracovníků památkové péče vyjádřil v odstupu let Karel Kuča: „*Tato novostavba byla současně potenciálně velmi nebezpečným precedentem. Byla představována jako vzor přístupu, který by ‚kontextuálními‘ panelovými novostavbami učinil zbytečným náročné udržování autentické historické zástavby v městských památkových rezervacích. Tento zhoubný názor byl odezvou obdobných tendencí v bývalé Německé demokratické republice, které tam vyústily v tvorbu*

¹⁰⁸ V. PROCHÁZKA: cit. v pozn. 105.

¹⁰⁹ Např. snad až příliš členitý Dům potravin na náměstí v Tachově z r. 1975 (arch. Petr Leitl a Drahoš Matas) evokující svým pojetím štíty původního barokního domu, vyhořelého r. 1961 a následně zbořeného.

prefabrikovaných stavebnic pro plánovanou ‚výměnu zástavby‘ v historických městech (Greifswald, Gotha a další).“¹¹⁰ I zde se tedy projevila dvojsečnost technicismu 60. let.

Téměř samostatnou kapitolu představuje osud Dubiny po r. 1989. Na počátku 90. let byla za spolupráce památkové péče výrazně přestavěna v dobově příznačném postmoderním duchu: hliníkové mřížky závěsných stěn nahradily vyzdívky a nová okna tradičních rozměrů, hladkou fasádu pokryly bílé plastické pásy a převažující růžový odstín (obr. 65). Ze strany architektů byla změna kritizována jako banalizace původního řešení a „*památkářsky lživá rekonstrukce*“, která „*vymazala z domu moderní jasnozřivost a nahradila ji provinčním průměrem v intencích zastydlého postmodernismu*“ (David Vávra a Radovan Lipus, 2009), památkáři naopak obhajována jako snaha „*o citlivější zapojení do okolní zástavby*“ (K. Kuča, 2005). Bez ohledu na původní záměry se dostavil spíše posun na hranici kýče. Další rekonstrukce na přelomu let 2011 a 2012 Dubinu znovu přiblížila původnímu řešení (obr. 66).

5.7. Přestavby měst: rostoucí vliv typizace a nový fenomén výškových staveb

Vedle solitérních objektů, pozvolna se objevujících v centrech měst, přinesla 60. léta samozřejmě i mnohem ambicióznější projekty. Plány plošných přestaveb, jak jsme již viděli, nechyběly v architektonické tvorbě ani v předcházejících letech; nyní se ale tyto papírové vize začínají i prakticky realizovat, neboť už jsou pro ně k dispozici prostředky, efektivní stavební technologie i ideová zdůvodnění. Po dočasné „odbočce“ socialistického realismu se vývoj architektury vrací tam, kde po r. 1948 nuceně skončil, tedy mj. i ke zprůmyslnění stavebnictví. Především z důvodu trvalé bytové nouze (nová výstavba i rekonstrukce stávajícího fondu jsou příliš pomalé) se od konce 50. let začíná opět skloňovat slovo *typizace*. XI. sjezd KSČ přijímá v r. 1958 zásadní usnesení: „*Do roku 1970 v podstatě vyřešit bytový problém v Československu.*“ Převáděno do praxe: postavit v ČSR v letech 1959-1970 1 200 000 nových bytů a starý fond uvést rekonstrukcí do vyhovujícího stavu. Stavebnictví 60. let se proto začíná primárně orientovat na splnění tohoto kampaňového úkolu, hledá nejvhodnější konstrukční typy, materiály a technologie, které by mohly být uplatněny v celostátní hromadné výstavbě a udat její charakter pro následující roky (práce na prvních typových podkladech začaly krátce po r. 1960). Právě nutnost nejrůznějších experimentů a prověřování poskytla tvůrcům značnou volnost, což spolu s postupným otevíráním se evropským trendům poskytlo příznivá východiska pro realizaci. Navíc většina tvůrců stejně

¹¹⁰ K. KUČA – V. KUČOVÁ: *Novostavby v památkově chráněných sídlech*. Praha 2004, s. 105.

jako ve 40. letech stále věřila, že prefabrikace a typizace budou mít smysl, že nezastíní vlastní podstatu architektury, ale pouze usnadní projektovou práci, v níž si architekt bude vybírat z širokého rejstříku typových prvků a podle libosti a potřeb konkrétního prostředí je kombinovat; tempo práce se zrychlí, zapojení mechanizace ušetří pracovní síly.

Nová bytová výstavba začala jednoznačně zatlačovat do pozadí otázku údržby historických jader. Jejich důkladnější obnova měla začít až po splnění vytčeného úkolu, tedy po r. 1970. Do té doby měl být starý fond ponechán (protože stát prozatím potřebuje každý, i méně vyhovující byt), ale bez výraznější údržby (protože stavební kapacity váže nová výstavba). Ve většině měst urbanisté nedoporučovali zástavbu proluk, neboť by nevyhovující stav jen petrifikovala a znemožnila velkorysejší asanaci v budoucnu.¹¹¹ Takový postup sice nebyl uvažován pro množinu „cenných souborů“, její obsah se ale v diskuzích nebezpečně zužoval.

V představách architektů a urbanistů o tom, jak by měla přestavovaná města vypadat, lze bezpečně rozpoznat navracející se teze funkcionalismu. „*Naším ideálem nejsou již ulice těsně obestavěné obytnými domy a také na náš estetický cit lépe působí volné rozestavění budov v zeleni,*“ psal počátkem 60. let v knize *Budoucnost měst* Jiří Hrůza. Nové obytné soubory měly vznikat promyšlenou kombinací vysokých věžových a nižších deskových domů. Téma výškových staveb se stalo celosvětově sdíleným poválečným trendem (J. Hrůza použil termín „*manhattanizace*“). Pro jeho oprášení v ČSSR mluvila řada důvodů včetně možnosti nasazení moderních technologií urychlujících výstavbu a ekonomičtějšího využití pozemků. Do městských jader ale tento typ objektů (zpravidla s obytnou, administrativní nebo hotelovou funkcí) přinášel nemalá rizika. Zásady urbanistické koncepce (neponechávat jádra nadále stranou celoměstského plánování) velely nezastavovat se s novou výstavbou „před branami“ historických měst a zákon č. 53 z r. 1966 o ochraně zemědělského půdního fondu ustanovil zásadu, že pro nezemědělské účely je třeba už při tvorbě územních plánů vyčlenit především nezemědělskou půdu, tj. volné a nedostatečně využitě pozemky v intravilánu a výstavbu zde ekonomicky zvýhodnil. Postupující urbanizací, rozšiřováním plochy měst a razantním zvyšováním průměrné výšky nové zástavby¹¹² začaly historické dominanty center ztrácet své původní postavení. Následná snaha architektů zvýraznit centrum v rámci města novými vertikálami ale narážela na problém jejich půdorysného a hmotového přičlenění ke stávající,

¹¹¹ K těmto doporučením např. J. HRŮZA: *Budoucnost měst*. Praha 1962, s. 192. V podobném duchu V. MATOUŠEK: Stavíme naše města účelně a hospodárně? *Architektura ČSR*, 1960, č. 10, s. 713.

¹¹² K 1.3. 1961 bylo z celkového počtu 76 % domů jednopodlažních (z toho 9,6 % bytových), 23,2 % dvou- až čtyřpodlažních (79,7 % bytových) a 0,8 % pěti- a vícepodlažních (10,7 % bytových). Podle A. ANDERLE – M. POJER – O. ULLMANN: *Byty a bydlení v Československu*. Praha 1967, s. 34; cit. dle K. KIBIC: Příspěvek k vertikální výstavbě v našich městech. *Památková péče*, 1969, č. 4, s. 230.

měřítkově vesměs drobnější zástavbě. „Je zde příležitost naše města v architektonickém výrazu obohatit a zkrášlit, ale také při necitlivém navázání na historická centra znehodnotit. Je proto nutné se těmito problémy zabývat a z omylů, jež se staly, včas vyvodit závěry.“¹¹³ Varování památkáře Karla Kibice bylo bezesporu na místě; o včasném poučení se z chyb lze ale při pohledu na konkrétní realizace 60. a 70. let do značné míry pochybovat.

5.8. Jaromír Štván: historická města jako brzda pokroku

Trendy 60. let názorně shrnovala a do extrému domýšlela r. 1962 vydaná kniha *Problémy perspektivní přestavby našich měst*, kterou v brněnském Výzkumném ústavu výstavby a architektury (VÚVA) vypracovala skupina územního plánování pod vedením prof. Evžena Škardy, v níž se jako vůdčí osobnost profiloval arch. Jaromír Štván. Východiskem jejích obširných analýz bylo přesvědčení, že zrychlující se tempo modernizace vytváří takový nápor nových požadavků na stará města, že je z dlouhodobého hlediska nezbytné naplánovat jejich komplexní proměnu na principu přestavby a rozdělení do funkčních zón. Tato proměna se pochopitelně měla dotknout i historických center; ve vztahu k nim se vycházelo z již zmíněné obecné kritiky dosavadního konzervačního přístupu 50. let (viz kapitoly 5.1, 5.3, 5.4). Ale narozdíl od E. Hrušky, O. Dostála a dalších, jejichž kritika byla vedena spíše snahou usměrnit památkovou péči v historických městech do rozumějších mezí, nikoli ji zcela vyloučit a zneuznat, vyvodili Štván a jeho spolupracovníci z diskutabilních výsledků prvních rekonstrukcí (Cheb ad.) radikální závěry. Z čistě technických hledisek vyhodnotili právě jádra jako ty části měst, které jsou pro přestavbu nejzralejší – nevyhovují kapacitně, dopravně ani hygienicky a pouhé rekonstrukce a zaplňování proluk nemůže tyto problémy uspokojivě a definitivně odstranit. „Zásadním problémem přestavby center našich měst je konflikt památkářských zájmů se zájmy a požadavky funkčního rázu, které klade nynější společnost.“¹¹⁴ Přitom snahy o „zachování historicky rostlého stavebního fondu“ a o „co nejvěrnější obraz historické struktury jádra“ přinášejí z hlediska potřeb současné i budoucí společnosti trvale „řadu konfliktů ekonomické, provozní a funkční povahy“.¹¹⁵ Štván sám už dříve dospěl k závěru, že „starý městský fond (nemluvím o útvech s mimořádnými uměleckými kvalitami, které jsou ve skutečnosti výjimečné) je po stránce ekonomické, technické a společenské méněcenný a že jeho náhrada novou výstavbou na nové osnově

¹¹³ K. KIBIC: K problematice výškových staveb v historických jádrech měst a v jejich zájmovém území. *Památková péče*, 1967, č. 5, s. 148.

¹¹⁴ J. ŠTVÁN: *Problémy perspektivní přestavby našich měst*. Praha 1962, s. 335.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 147.

přináší v úhrnné společenské kalkulaci všestranné výhody“.¹¹⁶ Všeobecně sdílené a oprávněné přesvědčení, že město není možné vnímat jako statický, vývojově dokončený útvar a uvědomění si chyb prvních městských rezervací se v názorech Štvánova kolektivu vyhrloilo v odmítnutí samotného principu ochrany urbanistických celků. Památková ochrana se měla omezit na vybrané solitéry; u rezervací se požadovalo „střízlivější“ posuzování jejich hodnot a zásadní redukce počtu, neboť kromě hrstky nejzachovalejších struktur je ochrana „*neúnosné rozsáhlého historického fondu*“ „*velmi sporná*“. Hlediska památkové péče neumožňují srovnat kvalitu staré (často zbytečně přeceňované) a nové tvorby.

Dosavadní jednostranný tradicionalismus překonává Štván (rovněž jednostranným) evolučním pojetím, v němž nová tvorba nevyhnutelně střídá a nahrazuje starou. „*Musíme počítat s tím, že ve vzdálenější budoucnosti převládnou nové architektonické a urbanistické principy i v prostoru někdejšího starého města, ať už k tomu budeme směřovat vědomě a promyšleně, anebo cestou náhodných realizací.*“¹¹⁷ Zásadní odpor vyjadřují členové VÚVA vůči neprůbojnému postoji k tradiční struktuře jader s blokovým zastavěním, ulicemi a ustálenou výškovou hladinou – to vše je podle nich možné a dokonce nutné negovat. Proměna měst musí být komplexní, nezastavovat se u pouhé náhrady funkčně nevyhovující objektů, ale měnit i všechny dosavadní kompoziční zásady, vytvářet zcela nové obytné prostředí. Historická architektura může hrát roli inspiračního zdroje, stimulovat architekty k vytváření nových hodnot a posilovat v nich přesvědčení, že „*moderní architektura stejně dobře jako architektura historická dovede společensky vysoce exponovaným stavebním útvarům dát nejen působivý výraz, ale že také dovede vzbudit emoce obdobné těm, které prožíváme v prostorách, vytvořených slohově působivou a přitom osobitou architekturou minulých epoch*“.¹¹⁸ V těchto slovech se odráží dobová touha soutěžit a se ctí se vyrovnat s odkazem minulosti a ne se na něj jen nostalgicky ohlížet. Přestavba není pro Štvána jen otázkou ekonomickou a technickou, ale i uměleckou. Historické prostředí měst nepovažuje až na řídké výjimky za nenahraditelné; aby jej ale nová architektura byla s to důstojně vystřídat, nesmí propadnout „*jednostrannému ekonomismu*“ a rezignovat na „*tradiční tvůrčí prestiž*“, alespoň část nové produkce musí vždy představovat díla vysoké úrovně. Tyto nové kvality pak v budoucnu ovlivní i obecné názory na význam historických měst a péči o ně, které budou zásadně přehodnoceny: „*Respektování historického dědictví v prostoru starého města bude pro nás znamenat proto jednak uchování vybraných, vpravdě jedinečných historických staveb*

¹¹⁶ J. ŠTVÁN: K otázce přestavby městské struktury. *Architektura ČSR*, 1960, č. 4, s. 266.

¹¹⁷ J. ŠTVÁN: *Problémy*, s. 390.

¹¹⁸ J. ŠTVÁN: Jak připravovat přestavbu našich měst. *Architektura ČSR*, 1960, č. 5, s. 360.

*a souborů, jednak dodržování principu vysokého architektonického mistrovství s novými výrazovými prostředky a na nových funkčních základech. Bude-li uchována tradiční zásada vysoké výtvarné úrovně architektonické tvorby (...) v prostorech městského centra, přetvářeného podle potřeb nové společnosti, bude tím pro ni učiněno více, nežli jí může dát pracná rekonstrukce řadových historických dokumentů, pracné uchovávání historických stop a nákladná konzervace stísněných bloků s ojedinělými uměleckými prvky.*¹¹⁹

Přestože Štvánovy radikální teze, kladoucí oběť historických měst na oltář pokroku, vyvolaly velké obavy především na straně památkářů, další vývoj se v jejich intencích ve větším měřítku neubíral. Jiří Hrůza v recenzi knihy podotkl, že „[m]ezi architekty se někdy hovoří o nihilistickém poměru brněnské VÚVA k historickým městům“ a upozornil, že kniha „proti dřívějšímu romantickému přeceňování historických jader vyjadřuje opačný extrém, který je ovšem v praxi našim historickým městům daleko nebezpečnější. Je jistě třeba se dívat na naše historická města a jednotlivé jejich památky velmi realisticky a nesnažit se o zachování všeho, co je staré. Rozhodně však nemůžeme v historických jádrech vidět jen překážku při realizaci teoretických funkčních struktur budoucích měst.“¹²⁰ Knihu brněnského VÚVA lze skutečně vnímat jako extrémní zhmotnění vizí části architektů, které sorela 50. let naplnila odporem vůči jakémukoli historismu i vůči památkové péči jako nástroji podvazujícímu spontánní tvorbu. Tento odpor ale vedl ke stejně škodlivému schematickému ekonomismu. Praxe ukázala, že estetickou kvalitu a optimální zapojení do historického kontextu není možné zajistit jen důsledně racionálním uplatňováním vědecko-technických zásad a že historická zástavba vytváří svou citovou hodnotou nezastupitelnou součást životního prostředí člověka.

5.9. Mladá Boleslav a ti druzí: od fantazie ke skutečnosti ... za každou cenu

Přestavbu Mladé Boleslavi představuje v mnoha ohledech průkopnické dílo, které po mnohaletých spíše teoretických diskuzích o možnostech a způsobech přestavby historických jader měst udělalo první rázný krok do praxe a zároveň vyjádřilo obnovenou vůli architektů vstoupit svou tvorbou do nejtěsnějšího kontaktu historických staveb a celků.

60. léta znamenala pro poválečnou Mladou Boleslav dobu kvalitativně nejvýraznějšího rozvoje, a to především vlivem rozmachu zdejší tradiční automobilky (od r. 1945 oficiálně

¹¹⁹ J. ŠTVÁN: *Problémy*, s. 390-391.

¹²⁰ J. HRŮZA: Perspektivy našich měst. *Architektura ČSR*, 1962, č. 10, s. 679.

přejmenované na AZNP – Automobilové závody, národní podnik) s monopolním postavením na československém trhu. Na základě vládního usnesení z r. 1958 vybudovat z AZNP do r. 1965 automobilku evropské úrovně začala v r. 1960 výstavba nových rozsáhlých výrobních hal. Městu tyto aktivity zajistily novou ekonomickou základnu, nárůst počtu obyvatel přílivem nových pracovníků¹²¹ a zároveň vyvolaly potřebu nového směrného územního plánu, jehož vypracováním byl už v srpnu 1956 pověřen kolektiv architektů Osvalda Döberta, Jaroslava Kosíka a Františka Řezáče z mladoboleslavského ateliéru Státního projektového ústavu. Ti po několika verzích a s přihlédnutím k perspektivě dynamického rozvoje AZNP nakonec přišli s návrhem radikálně změnit dosavadní způsob rozšiřování města okrajovými sídlišti a přenést novou výstavbu do jeho centrální části, konkrétně na hlavní třídu (dnes T.G. Masaryka a Jičínská), směřující od východu po hraně svažujícího se údolí říčky Klenice k historickému jádru (obr. 73). Její zástavba měla být asanována a nový celek navázán na organismus stávajícího města. R. 1958 byl na těchto principech založený plán schválen a na konci následujícího roku začal být ambiciózní projekt, který získal podporu městských i okresních funkcionářů, realizován. V letech 1959-67 tak na místě nízké blokové zástavby vznikla nová komunikace (dobově nazvaná Třída Lidových milicí) a asymetrické náměstí (Leninovo, dnes Republiky).

Navzdory nemalým relevantním pochybnostem dobové i dnešní památkové péče (viz níže), představuje přestavba Mladé Boleslavi jako celek nesporně nadprůměrné řešení, vzdálené anonymní standartizaci pozdějších sídlišť. Důvody těchto kvalit vyplývají už ze samotné doby jejího vzniku. Boleslavský soubor totiž náleží do okruhu již letmo zmíněných tzv. experimentálních staveb, které měly na přelomu 50. a 60. let prověřit neoptimálnější možnosti a zásady pro pozvolna se rozvíjející typizaci bytové výstavby; získané zkušenosti pak měly být uplatněny v celostátním měřítku pro vyřešení bytového problému do r. 1970.¹²² Protože závazná pravidla pro typizaci se teprve utvářela, měli architekti ve svých návrzích a řešeních ze strany státu i stavebního sektoru větší volnost než v pozdějších letech. Döbertův tým vycházel především ze dvou dobově přelomových zásad. Tou první byla snaha šetřit zemědělský půdní fond a nestavět proto jako dosud okrajové sídliště, ale s pomocí nových

¹²¹ R. 1945 - 23 484 obyv., r. 1961 - 25 457 obyv., r. 1970 - 31 086 obyv. Podle J. KOSÍK: Některé další urbanistické a architektonické realizace a záměry. *Architektura ČSSR*, 1975, č. 4, s. 181.

¹²² V českých zemích patří mezi tyto „pokusné“ soubory např. pražská Invalidovna (dokončena r. 1967, kolektiv pod vedením J. Poláka aj. Novotného) nebo brněnská sídliště Juliánov (1959-1962, P. Krchňák) a Lesná (1960-1967, F. Zounek, V. Rudiš, M. Dufek, J. Veselý); u žádného z nich ale nová výstavba nevznikala v přímé návaznosti na historické město jako v Mladé Boleslavi – v tomto ohledu lze paralelu ze stejného časového období najít až ve slovenské Nitře, k jejímuž starému jádru s dominantou hradu se v letech 1965-76 přimkl obytný panelový soubor Chrenová (M. Scheer, J. Dúbravický, R. Husár).

technologií se pokusit o přímé napojení nového celku na centrum města. Druhou respekt ke státům prosazovanému zprůmyslnění stavebnictví, založeném na typizaci, ale zároveň optimistické přesvědčení, že i v takových podmínkách lze tvořit individualizovanou architekturu – stačí dosáhnout toho, že typizovány nebudou celé objekty, ale pouze jednotlivé skladebné prvky. Úsilím arch. Döberta se tuto zásadu podařilo naplnit: namísto celostátně stavěných panelových domů typu G byla v Boleslavi ve spolupráci s týmem projektantů pražského Průmstavu pod vedením inženýrů Miroslava Wimmera a Miroslava Čapka uplatněna nová alternativní technologie monotovaného železobetonového skeletu s obvodovými stěnami z panelů. Právě oddělení nosné konstrukce a obvodového pláště pak umožilo volnější projektování dispozic jednotlivých bytů a domů i zajímavější a plastičtější ztvárňování fasád. Boleslav se stala průkopníkem idey, že panelové soustavy bude možné dotvářet přímo na staveništích výrobou prvků pro obvodové pláště, čímž vzniknou jejich specifické regionální varianty. Vedle technologických předpokladů přispěly k úspěchu řešení i další uplatňované postupy: promyšlená urbanistická kompozice, využití existujících vzrostlých stromů a důsledné spojování bytové výstavby s občanskou vybaveností (služby a obchody byly zčásti vestavěny do přízemí domů a zčásti umístěny v samostatných pavilonech). Výsledek skýtal důvody k optimismu: hmotově pestrý soubor (výška domů se pohybovala v rozpětí 4-12 pater) s byty různých kategorií a barevnými prvky fasád (červené a modré balkony a lodžie) vytvořil poměrně kvalitní „městotvorné“ řešení s jasně vymezenými prostory ulic a náměstí, které bylo ve své době nesčetněkrát oceněno (obr. 71).¹²³

Předmětem až nekritického dobového obdivu k přestavbě Mladé Boleslavi byla i zásluha projektantů na „*prolomení zájmu o bytovou výstavbu jako o tvorbu nových kompozic ... čelem a ne zády k historickému městu*“.¹²⁴ Sám arch. Döbert zhodnotil realizaci ve dvou knihách s příznačnými názvy *Od fantazie ke skutečnosti* a *Deset let z tisíce*. Ve druhé z nich r. 1974 napsal: „*Tímto řešením byl i historický odkaz minulosti zapojen do obrazu novodobého města a tím umocněn i jeho účín, takže se mohou občané těšit z neopakovatelných architektur minulosti a přitom žít životem moderního člověka. Byl to pokus vyrovnat se s bouřlivým rozvojem současných měst se snahou zachovat historické hodnoty minulých dob ne jako velká*

¹²³ Během výstavby i po dokončení navštívila město řada zahraničních novinářů a oficiálních delegací. R. 1964 se v Praze konal seminář Evropské hospodářské komise OSN o zprůmyslnění stavebnictví, jehož účastníci navštívili vedle Prahy a Brna také Boleslav, kterou posléze zhodnotili jako nejlepší ukázkou bytové výstavby v ČSSR. Osvald Döbert obdržel za dílo Státní cenu Klementa Gottwalda a v r. 1965 se stal náměstkem ministra výstavby a techniky (v letech 1971-1982 pak neoficiálně zastával post architekta Pražského hradu). Přestavba Boleslavi, po určitou dobu propagovaná jako nový symbol města, se objevila v domácím i zahraničním odborném tisku, v krátkém dokumentu Čsl. televize z r. 1965 a dokonce byla „*vylišována i na čokoládě*“.

¹²⁴ *Obrana architektury* 48'68, nečísl.

*neživá, konzervovaná muzea, separovaná od života a ruchu moderního světa.*¹²⁵ Mladá Boleslav se stala prvním pokusem důsledně naplnit dosud jen teoreticky formulované zásady „urbanistické koncepce“ přístupu k historickým městům: neizolovat dochované celky od nové výstavby, ale v maximální míře je navzájem propojit. Dokud se stavební práce soustředily do oblasti Leninova náměstí a Třídy Lidových milicí, tedy míst, jejichž původní zástavbu tvořily až vesnický působící domky se stodolami, byl jejich průběh vcelku nekonfliktní. Nové domy byly výškově dostatečně diferencované a v nejexponovanější partii byla ponechána nezastavěná promenádní terasa, otevírající pohled do údolí řeky a na siluetu historického centra, jehož dominanty byly víceméně respektovány (obr. 72).

Situace se vyhroutil až na přelomu let 1964 a 1965. Tehdy totiž výstavba nové třídy dospěla do prostoru trojúhelníkového náměstí Míru, které bylo centrem tzv. Nového Města, historického předměstí, kterým se v 1. pol. 16. st. původní jádro Boleslavi rozšířilo směrem k severovýchodu (obr. 74). Zde se ovšem už nejednalo o slohově nevýraznou mladší zástavbu, ale hmotově sevřený celek s řadou starobylých domů, včetně památkově chráněného objektu tzv. Kamerálu (původně úřadu boleslavského kraje), uzavřený na jižní straně barokním kostelem sv. Jana Nepomuckého. Döbertův projekt zde konečně dospěl do stadia, které sám architekt označoval za nejzásadnější: spojit staré a nové v jeden celek a tím v podstatě smazat hranici mezi uzavřeným historickým jádrem a okolními čtvrtěmi. Cesta k naplnění tohoto plánu byla rázně jednoznačná a počítala s průlomem původním náměstím Míru, z jehož jižní části pak měla být likvidací dalších domů probourána přímá spojovací komunikace na centrální Staroměstské náměstí. Srdce města tak mělo být stavebně i opticky napojeno na novou hlavní třídu. Proti této koncepci „prolnutí“ starého s novým v r. 1965 ostře vystoupili Dobroslav Líbal a František Kašička, kteří upozornili na památkové a urbanistické hodnoty dochovaného souboru. *„Je třeba dosáhnout toho, aby oba světy, starý i nový, si zachovaly kompoziční i prostorovou samostatnost a bylo tak zabráněno jejich vzájemným vztahům nebo dokonce srážkám,*“ tvrdili oba památkáři¹²⁶ a zaujali tak přesně opačný postoj než Osvald Döbert. Ten se naopak tázal: *„Kdo může tyto pozůstatky minulosti hájit? Jen falešná sentimentalita anebo falešný romantismus. Ale zdravý rozum přece říká, že zde je to místo, kde se má začít.*“¹²⁷ Právě nejtěsnější dialog s historickým celkem byl pro něj otázkou tvůrčí prestiže a žádoucí výzvou. Z dlouhodobé a všeobecně sdílené nespokojenosti s úrovní

¹²⁵ O. DÖBERT: *Deset let z tisíce*. Praha 1974, s. 133.

¹²⁶ D. LÍBAL – F. KAŠIČKA: Problémy setkání staré a nové zástavby v Mladé Boleslavi. *Architektura ČSR*, 1965, č. 9, s. 610.

¹²⁷ O. DÖBERT: *Deset let*, s. 26.

dosavadní bytové výstavby, vytvářející samostatné okrsky nedůsledně spojené s centrem města, odvozoval Döbert (a mnozí další) nutnost postupovat opačným způsobem: probudit chátrající jádra k životu důsledným propojením s novou výstavbou. Ani architekt zajisté „nemůže nevidět dědictví minulosti“, tento pojem ale vidí úžeji než pracovník památkové péče. Zástavbu Mírového náměstí vnímali projektanti přestavby jen jako soubor zchátralých domů, „na které nemohl být hrdý nikdo, ani turista hledající romantiku a dědictví starých let“.¹²⁸ Jako u všech podobných případů je dnes těžké posoudit, jaký názor zaujala k projektu veřejnost. Faktem je, že Döbertův tým kladl od počátku velký důraz na kontakt s obyvateli města a ve spolupráci s MNV uspořádal desítky přednášek a veřejných schůzí. V odstupu let architekt zdůrazňoval, že přes počáteční nedůvěru se projektantům nakonec podařilo získat pochopení a podporu lidí: „Nevím, zda-li se to někde stalo, ale zbořit část hlavního náměstí za souhlasu občanů není zanedbatelný čin. A v Mladé Boleslavi tomu tak bylo.“¹²⁹ Nesouhlasná stanoviska ironicky charakterizoval jako názory hrstku členů imaginárního „Klubu za starou Mladou Boleslav“: „Těch několik málo jednotlivců, kteří chápou opozici jako životní úkol, či jako něco demokraticky nezbytného, utonulo v moři souhlasu s navrhovaným řešením.“¹³⁰ Snahy části odborníků (na úředních místech bojoval za záchranu Mírového náměstí např. pracovník Národního muzea Rudolf Turek) byly nakonec marné i proto, že oficiální památkové orgány měly na věc odlišný názor. Mladá Boleslav nespadala do množiny památkových rezervací a v případě chráněné budovy Kamerálu zažádala boleslavská kulturní komise ONV úspěšně o její vynětí ze seznamu památek. V letech 1965-67 byla proto naprostá většina původního náměstí zbořena a do počátku 70. let získala zcela novou podobu. Zachován zůstal jen funkčně vyhovující objekt někdejší záložny na severozápadní straně, začleněný do fronty nových panelových domů, a jižní závěr náměstí s bývalou Živnobankou a kostelem sv. Jana Nepomuckého, jemuž ale vytvořil tvrdé sousedství dlouhý čtyřpatrový panelový dům s pásovými okny, doplněný v přízemí kinem, obchody a prodejnou potravin, který nahradil celou jihovýchodní frontu náměstí (obr. 76-79). Nová úprava zrušila i vyústění okolních ulic a k náměstí přiléhající hřbitov kolem kostelíka sv. Havla, který byl přeměněn v park. Výsledné řešení urbanisticky citlivého rozhraní boleslavského jádra a jeho historického předměstí přineslo spíše tvrdou srážku měřítek a nevhodnou redefinici dochovaného prostoru. Spojení s hlavním náměstím už po profesním odchodu arch. Döberta z Boleslavi nebylo realizováno a další bytová výstavba 70. let se znovu obrátila do okrajových partií města.

¹²⁸ Tamtéž, s. 31.

¹²⁹ O. DÖBERT: *Mladá Boleslav. Architektura ČSSR*, 1975, č. 4, s. 172.

¹³⁰ O. DÖBERT: *Deset let*, s. 21.

Realizace v Mladé Boleslavi přinesla dva významné poznatky, z nichž ani jeden bohužel nebyl ve vývoji dalších let dostatečně vzat na vědomí: jasně prokázala možnosti typizace a zároveň meze urbanistické koncepce ochrany měst. Přestože odborná veřejnost Döbertovo řešení vesměs chválila jako důkaz, že i při zprůmyslnění stavebnictví lze stavět „účelně a krásně“, v celostátním měřítku byly nakonec pro hromadnou bytovou výstavbu zavedeny namísto skeletových konstrukce panelové a také vstřícnost dodavatelů vůči záměrům architekta (tak důležitá pro úspěšné řešení v Boleslavi) citelně ochladla. Úvahy o možnostech prvkové typizace a specifických variantách panelových soustav vzaly už koncem 60. let pod tlakem lobby gigantických státních paneláren za své; Boleslav se stala jedním z průkopníků, ale zároveň labutí písni této alternativy.¹³¹ Přestavba Mírového náměstí zároveň ukázala, že snaha o účinné propojení historických jader s jejich okolím a prolínání „starého“ s „novým“ může snadno sklouznout k jednostranné likvidaci původní zástavby, neboť představy o tom, co v rámci „starého“ je hodno zachování, se mohou napříč obory diametrálně lišit.

Řadě architektů a urbanistů posloužila Mladá Boleslav jako vzor pro jejich vlastní plány. Pokud ale v případě Döbertova projektu ještě můžeme hovořit o určitých kvalitách a vzniku relativně „městotvorného“ řešení, u dalších obytných souborů 60. let došlo ve vztahu k historickému prostředí spíše k záměrné negaci původních hodnot, aniž by na jejich místo nastupoval jasně čitelný nový výraz. Pro centrum Příbrami vypracoval r. 1960 arch. Luboš Koreček nový územní plán, počítající s jeho plošnou asanací, zachovávající jen několik památkových solitérů poblíž hlavního náměstí (kostel sv. Jakuba, zámek Ernestinum). Realizace první etapy tohoto plánu (do 1968), doplněná v 70. letech další nevhodnou výstavbou, zcela zničila přirozeně rostlé a barokní kompozici dotvořené urbánní členění někdejšího hornického městečka, založené na výškovém rozvrstvení do tří navazujících částí: nejnižší položeného předměstí (tzv. Ryneček a Plzeňská ulice, stoupající od severu k náměstí), hlavního náměstí s kostelem a dominanty vyhlášeného poutního místa Svatá Hora. Kompletní nahrazení nízké blokové zástavby Rynečku a Plzeňské v průměru osmipatrovými panelovými domy a částečné zvýšení úrovně terénu tuto odstupňovanou kompozici (kterou paradoxně v projektu zmiňoval i sám architekt) popřelo a zrušilo, demolice postihly i západní část náměstí (obr. 80-83). Z dalších plánů (oživovaných v 70. a 80. letech) se už realizovala jen menší část.

¹³¹ Arch. Döbert, který po odchodu z Boleslavi do Prahy ztratil vliv na další budování města, si v r. 1974 povzdychl: „...vůbec se netěším z toho, že sám projektový ústav si ve své jubilejní publikaci píše, že v Mladé Boleslavi pokračuje už pouze další z tisíců sídelních stereotypů, které zaplavily poválečná města celého světa. Je to věru velká škoda.“ O. DÖBERT: *Deset let*, s. 133.

Podobně necitlivý zásah přinesla v letech 1964-65 centru Sokolova trojice desetipodlažních panelových domů, natlačená do těsného sousedství dosud dominantního farního kostela sv. Jakuba, uzavírajícího zdejší náměstí (obr. 84-85). Z hlediska budoucnosti starobylého západočeského města to byl bohužel jen začátek v následujících letech realizované asanační přestavby jeho historického jádra, při níž řádková kompozice panelových domů postupně zcela obklíčila zbytek zástavby kolem centrálního nálevkovitého náměstí a z jeho okolí vymazala desítky domů. Cestou radikálních řezů se od počátku 60. let začala ubírat i přeměna centra Ústí nad Labem. Zvláště v průmyslově se rozvíjejících městech severozápadních Čech umožnil technologický pokrok 60. let přistoupit k po léta chystaným přestavbám jejich starých jader. Základním východiskem byl přitom předpoklad, že na původní urbanistickou strukturu není potřeba brát zvláštní ohledy, protože památkovou hodnotu zde mají pouze jednotlivé objekty. Centrální funkci si měla nadále podržet historická náměstí, ale za cenu pronikavé změny tváře: „*Zatímco hlavní dominantou středověkých měst byly kostely a radnice, u přestavovaných měst se jimi mají stát věžové objekty administrativních budov nebo hotelů.*“¹³² Toto symbolické střídání zpravidla citelně měnilo dosavadní siluety měst; samy výškové stavby byly ale součástí širšího, urbanistického problému. Náročný a odpovědný úkol vytvořit na místě prostorů, které se formovaly po celá staletí, během několika let či desetiletí diametrálně odlišné prostory nové, sice nevzbuzoval na straně architektů (alespoň zprvu) větší obavy, nicméně Mladá Boleslav a další soubory jasně ukázaly meze moderního urbanismu při snaze o harmonické soužití starých blokových schémat s principem rozvolněné zástavby. O nepříznivých důsledcích této snahy bude pojednáno v následující kapitole.

Navzdory čínorodé teoretické aktivitě a rostoucímu počtu realizací se architektuře 60. let nepodařilo ve vztahu k historickému prostředí kromě jednoznačného odmítnutí historismu formulovat konkrétnější a závazná pravidla. Dobový technologický pokrok vyvolával protikladné tendence: na jedné straně snahu chránit městská jádra jako nadčasové hodnoty, na straně druhé vůli přiblížit je potřebám současnosti razantnějšími zásahy. Ohleduplnost vůči historickému dědictví byla přitom traktována na všech stranách, žádoucí míra jejího uplatnění však byla sporná. Realizace obytných souborů a výškových staveb prokázaly ošidnost víry ve spásnost jednostranného modernismu. Palčivé otázky zůstávaly i na konci 60. let stále nevyřešeny. Oficiální teorie a urbanistická koncepce ochrany pevně razily tezi symbiózy staré

¹³² S. TECHNIK: *Města severních Čech*. Liberec 1967, s. 33.

a nové architektury. „*Avšak existuje symbióza rôznych slohových etáp?*“, tázal se v r. 1968 E. Hruška.¹³³ „*Možno hovoriť o harmonickom súlade stredovekej alebo barokovej architektúry (...) s moderným architektonickým alebo urbanistickým prejavom? (...) Má architekt urbanista podriaadiť svoju tvorbu v týchto prípadoch, pri „plombovaní“, kompozičným historickým zákonitostiam – alebo môže vtlačiť historickému prostrediu zákonitosti dneška, tj. preformovať buď v celej urbanistickej štruktúre, alebo v architektonickom výraze?*“ Kľúčový problém zostával stále stejný: nakolik se má architekt přizpůsobit starému prostředí, aby si jeho dílo ještě uchovalo invenci a nakolik může naopak tvořit „bez omezení“ moderně, aby původní podstatu tohoto prostředí zcela nezničil? Podřízení novostaveb v půdorysu a měřítku (v intencích urbanistické metody) se v řadě citlivých realizací ukazovalo jako nedostatečné, pokud mezi starým a novým trvala zásadní odlišnost v technologickém a materiálovém pojetí.

Proces uvolňování společensko-politických poměrů umožnil v 60. letech značnou (i když opatrnou) aktivitu. V jednotlivých městech vznikaly první útvary hlavních architektů, rodila se projektová družstva s možností vymanit se z nepružných poměrů velkých projektových ústavů i první nestátní ateliéry (1964 Praha, 1968 liberecký SIAL), v červenci 1967 proběhl v Praze IX. světový kongres Mezinárodní unie architektů. Českoslovenští odborníci se zapojili do Mezinárodní rady pro památky a sídla ICOMOS, ustavené r. 1965 a následujícího roku proběhlo v Praze a Levoči sympozium o regeneraci měst, jehož závěrečný dokument (Levočská charta) zdůraznil nutnost zodpovědné a ohleduplné péče o historická města.

Vedle optimistické sebedůvěry a „západní“ estetiky tzv. bruselského stylu přinesla ale „zlatá šedesátá“ i pozvolný nárůst problémů. Architektury po krátkém období experimentálního hledání čím dál víc omezoval nešťastně provedený proces zprůmyslnění stavební výroby, založený na totální prefabrikaci a zúžení rejstříku prefabrikátů na několik x-krát opakovatelných prvků. Rovněž památková péče pocíťovala rostoucí rozpory mezi hlášanou teorií a nedokonalou praxí direktivního hospodářského plánování.

Kritika tohoto stavu vyvrcholila v roce 1968. Výhrady k dosavadnímu přístupu k památkovému dědictví tehdy shrnul mezi jinými pracovník pražského Výzkumného ústavu výstavby a architektury Vítězslav Procházka. Hlavní negativa spatřoval v nastavení ekonomického systému: „*Téměř všechny kapacity se vrhaly na plnění plánů výroby a výstavby a jen zcela nedostatečné materiální prostředky i pracovní síly se vyhražovaly údržbě.*

¹³³ E. HRUŠKA – T. ALEXÝ – P. GÁL: Problémy symbiózy nové a staré architektury a urbanistické tvorby, *Architektúra a urbanizmus*, 1968, č. 3, s. 6-7.

*Také pro investory bylo dosud relativně snadnější dosáhnout nové investice než promyšlené adaptace a modernizace, ale opět snadnější bylo dosáhnout generální opravy než drobné, soustavné a účinné údržby. To pochopitelně vedlo k chátrání fondů a k příliš snadnému rozhodování o jejich odstranění, při čemž tento postup, většinou krajně neekonomický, byl často vydáván za přiměřeně velkorysý. Špatný příklad institucí se pak přenášel i do myšlení jednotlivců.“ Příčiny ležely ale i v ideologické rovině: „Zákonitost změn v základně i nadstavbě byla chápána příliš dogmaticky a vše předsocialistické bylo odbouráváno s radikalismem téměř levičáckým, ať v hospodářství, ať v kultuře. Výrok pravící, že komunisté jsou dědici nejlepších tradic národa, se stal prázdným heslem, pod jehož záštitou se často děl pravý opak. Nebývalý pokles nemateriálních hodnot v hodnotovém žebříčku našeho občana byl z velké části zaviněn jednostranným zaměřením propagandy na hospodářské cíle naší společnosti, na dosažení blahobytu, na dostižení a předstižení hospodářsky vyspělých zemí.“¹³⁴ Ve stejné době bylo na stránkách časopisu *Umění* publikováno memorandum pracovníků Ústavu pro teorii a dějiny umění ČSAV.¹³⁵ Jeho silně kritický tón vyzýval k novelizaci památkového zákona z r. 1958 a vymezoval se proti dosavadní praxi soustředění pravomocí u odborně nevybavených orgánů (ONV), zatímco kvalifikované instituce (ústřední památkové orgány) disponují jen poradní funkcí. Kritizována byla absence pevné organizace stavební výroby, setrvale upadající kvalita řemesel, neúměrné snižování rozpočtových částek vyhrazených památkám (a jejich časté přečerpávání ONV na jiné účely) a zanedbávání jejich běžné údržby. V případě historických měst byly konstatovány množící se havárie a demolice vlivem absence komplexní péče.*

Sovětská invaze v srpnu 1968 a následný proces tzv. normalizace ovšem jakoukoli další kritiku rázně přiškrtily a spektrum problémů, pozvolna otevírané koncem 60. let, zůstalo neřešeno. Proto můžeme většinu tehdy formulovaných výhrad – se všemi negativními důsledky – vztáhnout i na následující dvacetiletí.

¹³⁴ V. PROCHÁZKA: Dnešek a odkaz minulosti. *Architektúra a urbanizmus*, 1968, č. 1, s. 53-54.

¹³⁵ Memorandum o současném stavu památkové péče v ČSSR. *Umění*, 1968, č. 16, s. 321-347. Příznačné je, že silně kritická stať byla do tisku odevzdána už v červnu 1967, ale tiskový dohled její zveřejnění nepovolil.

6. 1968 – 1989: doba skepse a prohlubovaných rozporů

Proces tzv. Pražského jara otevřel v oblasti architektury stejně jako jinde prostor pro kritické zhodnocení dosavadní praxe a otevřené pojmenování nejzásadějších problémů. Kritika směřovala zejména proti jednostranné dominanci techniky, vytěsňující skutečnou tvorbu a proti nadměrnému zdůrazňování ekonomických faktorů, které přináší rapidní pokles odpovědnosti architektů za tvorbu kvalitního životního prostředí (kterou přitom kongres Mezinárodní unie architektů r. 1967 vytkl jako jejich hlavní úkol).

Období dvou normalizačních desetiletí bohužel zmíněné problémy (navzdory četným prohlášením) namísto řešení spíše konzervovalo. Série kroků stabilizující se vládní moci vytvořila počátkem 70. let nejen v architektuře dusné prostředí. Mnoho tvůrců se rozhodlo pro emigraci, další byli za své angažmá v obrodném procesu perzekuováni, odstaveni od zakázek a jejich práce nesměly být publikovány. V r. 1971 byl ministerstvem vnitra rozpuštěn nezávislý Svaz architektů ČSSR, ustavený v letech 1968-69, a rok nato vytvořen nový, již plně loajální režimu. Na sklonku 60. let vytvořené tvůrčí ateliéry byly znovu plně začleněny do státních projektových ústavů. Tvorba byla z vedoucích míst podrobena přísné kritice za dosavadní nekritické přejímání západních vzorů; do oficiálního slovníku se vrací pojem „socialistický realismus“, definovaný ale nyní ještě neurčitěji než v době stalinismu. Je pochopitelné, že takto nastavené podmínky nevytvářely dobré předpoklady pro tvorbu, ať už v historických jádrech nebo mimo ně. Chybějící kontakt se světovým děním a odbornou literaturou, absence odborné kritiky i stále větší nadřazování ekonomických ukazatelů a kvantitativních norem ve výstavbě způsobily strmý pokles kvality realizovaných staveb.

Vzhledem k pokračující urbanizaci zůstává tlak na přizpůsobení historických jader moderním potřebám i v tomto období silný. V zásadě dochází v těchto částech měst během 70. a 80. let k jedné ze tří možných situací: jádro si udržuje své centrální funkce, ale dostává se pod rostoucí tlak jejich stoupajících nároků, které vedou k ne vždy plně odůvodněným přestavbám (zvl. průmyslová střediska různé velikosti, Ústí n. Labem nebo Žďár n. Sázavou); jádro je dlouhodobě umrtveno přesunem těžiště základních společenských funkcí jinde a zůstává stranou veřejného zájmu a nové výstavby (většina památkových rezervací, např. Tábor); třetí a nejčastější situací je „přežívání“ jádra bez vyhraněného zájmu, výraznější péče, ale i bez větších zásahů, omezených na příležitostné solitérní objekty. Společným znakem všech tří skupin je ovšem tak či onak převažující stagnace a chátrání (když ne přímo

likvidace) původního fondu, jehož kvality jsou přitom na druhé straně postupně stále více doceňovány tváří v tvář negativům nové výstavby.

6.1. Význam zákona o ochraně zemědělské půdy, vzdalování teorie a praxe

Pokud 60. léta znamenala počátek rozsáhlých přestaveb a nových stavebních souborů pronikajících do těsné blízkosti center nebo přímo do nich, pak 70. a 80. léta tento trend dále prohloubila. Vedle ekonomických důvodů hrála přitom roli také otázka ochrany životního prostředí, vystupující od 70. let do popředí jako celoevropský problém. V ČSSR se mezníkem stal nový zákon č. 75 o ochraně zemědělského půdního fondu z r. 1976, který zpřísněním kritérií pro zábor zemědělské půdy razantně omezil dosavadní extenzivní způsob rozvoje měst a usměrnil jejich projektovou a stavební činnost do již zastavěných ploch historických předměstí a jader. Na období šesté pětiletky (1976-80) pak centrální orgány naplánovaly zahájení procesu postupné modernizace těchto oblastí. Dosud jednostranné zaměření na novou výstavbu „na zelené louce“, prohlubující rozdíly mezi kvalitou bydlení ve starých a nových čtvrtích, se začalo (i když velmi pomalu a těžkopádně) obracet k alespoň dílčím programům obnovy staršího fondu. Lékem pro nezadržitelně stárnoucí historická jádra se měla stát (v duchu rozvíjené urbanistické koncepce ochrany) jejich komplexní přestavba a regenerace, chápána jako soubor navzájem propojených procesů směřujících ke zhodnocení stávající situace a kombinujících v optimální míře rekonstrukce i novostavby. Uvádění těchto zásad do praxe se ale neúměrně protahovalo, v 70. letech se neprojevovalo téměř vůbec a také po většinu 80. let zůstávalo ve stadiu podrobných teoretických příprav. Achillovu patu normalizačních let v tomto ohledu nepředstavuje teorie, ale praxe. *„Modernizace a komplexní regenerace existujících hustě zalidněných částí historických sídel bude ve svém souhrnu nepoměrně složitější než dosud prováděná výstavba sídlištního charakteru.“*¹³⁶ O této skutečnosti pochyboval málokdo; právě proto a vzhledem k nutnosti komplexního přístupu k historickým jádrům ovšem realizace těchto plánů vyžadovala připravenost nejen na straně památkové péče a architektů, resp. projektových ústavů, ale v neposlední řadě i u dodavatelského sektoru, tedy stavebního průmyslu. Zde leží jeden z klíčových problémů 70. a 80. let (jehož základy ale položilo už předchozí desetiletí): naprostá nepružnost a technická, materiálová i personální nepřípravenost výrobního sektoru na rozsáhlejší činnost v městských jádrech, která by nebyla založena pouze na mechanickém uplatňování dosavadní typizace. Na této bariéře (státem dlouhodobě neřešené) ztroskotávaly sebelépe promyšlené návrhy řešení;

¹³⁶ P. VODŇANSKÝ: Modernizace kulturních památek s bytovým využitím. *Památky a příroda*, 1986, č. 1, s. 1.

výsledkem pro historická města pak bylo buď jejich pokračující chátrání nebo rezignace na jakékoli dochované hodnoty a necitlivá přestavba. „*V podstatě si myslím, že je třeba (bez podceňování diskuze a teoretické přípravy) začít více realizovat a méně hovořit a psát,*“ konstatoval v anketě o hlavních problémech regenerace historických center architekt SÚRPMO Jiří Jiroutek.¹³⁷ Fakt, že tato slova pronesl v r. 1988 (!), dokazuje strnulost socialistického systému, v němž bylo prosazení jakýchkoli změn během let stále obtížnější.

V zásadách přístupu architektů k historickému prostředí nedochází během normalizačních let (alespoň zpočátku) k výraznějším změnám. Východiskem zůstává urbanistická koncepce a trvání na nutnosti soudobého výrazu novostaveb, který jediný je schopen zajistit vznik skutečně přínosných hodnot. Ochrana měst má být i nadále součástí kontinuálního a plánovitého procesu tvorby životního prostředí společnosti. Za historicky „dokončené“ celky, do kterých by už moderní tvorba neměla zasahovat, je uznán jen velmi omezený počet sídel; u naprosté většiny ostatních se počítá s plynulým pokračováním rozvoje a tedy dalšími dostavbami a přestavbami. Arch. Josef Pechar v r. 1969 vymezil tři možnosti řešení vztahu starého a nového v jádrech měst.¹³⁸ První, založená na „*výrazném, ale souladném kontrastu*“, přehodnocuje a mění za pomoci nových forem dosavadní podobu historického prostředí. Druhá představuje „*vědomě defenzivní, pietní vztah k památce nebo památkovému souboru, který však neustupuje od soudobého výrazu a lze jej proto chápat jako prostou addici staré a nové formy*“. Třetí přístup „*z apriorní obavy, aby nenarušil historické prostředí a ze snahy o udržení jeho dosavadního výrazu, manipuluje většinou nepřínosným historizujícím tvaroslovím a kompozičními principy*“. Z Pecharova tónu je jasné patrné, na jaké straně jsou jeho sympatie. Třetí způsob řešení zcela odmítá vzhledem k tomu, že „*až na vzácné výjimky*“ „*nepřirážuje k existujícím historickým hodnotám nic, co by mělo jak z hlediska uměleckého, tak ve smyslu vývojovém významnější hodnotu*“. Z tohoto názoru pak odvozuje pochybnosti o oprávněnosti omezování tvorby v historických městech pomocí předem stanovených památkářských zásad. Je zajímavé, že tímto postojem dospívá vlastně k velmi podobným závěrům jako zmiňovaný J. Štván, ale nikoli z důvodů funkčně-praktických (stará města nevyhovují novým potřebám), ale především výtvarně-estetických, protože jako architekt si je vědom svého tvůrčího poslání a odpovědnosti umělce a bere na sebe (tak jako v předchozích staletích) břímě „*osvíceného diktátora vkusu*“ (termín arch. P. C. Johnsona): síť ochrannářských pravidel jen zbytečně brání vzniku nových hodnot, kterých je architekt

¹³⁷ Anketa. *Architektura ČSSR*, 1988, č. 3, s. 31.

¹³⁸ J. PECHAR: Problémy hodnocení nové architektury v historickém prostředí. *Architektura ČSSR*, 1969, č. 5, s. 287.

nepochybně schopen dosáhnout, hodnoty a zákonitosti konkrétního místa dokáže vnímat i bez rad a pokynů památkáře. Pro Pechara stejně jako pro Štvána je stěžejním faktorem v dobrém vztahu ke starému prostředí *„požadavek všestranné uměleckosti nové architektury“*. Vůle tvůrců nerezignovat (i přes řadu neúspěchů) na hledání nových kvalitních řešení zůstávala velká, stejně jako nespokojenost s tím, že *„[u]vnitř jader, až na několik příkladů, se přešlapuje nebo obrací k spásným a krotkým reminiscencím“*.¹³⁹ *„Kvalita nevznikne sama sebou. Je třeba projít řadou experimentů, z nichž většina budou nezdary. Přesto je třeba tuto cestu připravovat, protože nová architektura nevejde do historických souborů zamaskovaná, ale s otevřeným hledím, s přiznáním celé své podstaty,“* psal v r. 1974 arch. Karel Fírbas. *„Podrobné, na vše pamatující směrnice nejsou ještě předpokladem tvůrčího hledání toho pravého. Mohou být pomocí pro ukázněné, ale neduživé a chudokrevné dílo, které sice splyne s okolím, nevybočí z řady, nevykřikuje, ale ani nemluví.“*¹⁴⁰ Nadále tedy platí to, co bylo konstatováno už při charakteristice 60. let: *„Hledají se zásady, podle nichž by dnešní architekt měl v historickém městě postupovat, aby při dodržení požadavků soudobého projevu nového díla (...) nedocházelo k rozrušení kompozičního celku.“* Přitom ale *„[k]onečného závěru pochopitelně nebylo dosaženo; jde vysloveně o otázky bezprostředně spjaté s estetickým cítěním doby a také kvalitou tvůrčího činu“*.¹⁴¹ Výrazově pestrá historická jádra se už ze své podstaty bránila jakýmkoli zobecňujícím pravidlům.

Srovnání teoretických zásad a realizovaných staveb ukazuje ještě výrazněji než v 60. letech zásadní rozpor. V některých případech se proklamované zásady ukázaly jako zcela chybné, jindy vznikl problém spíše jejich nedodržením. Pomyslného viníka kontroverzních nebo vyloženě negativních výsledných řešení je však zpravidla obtížné určit: je to pasivní památkář, příp. ministr kultury neschopný zabránit likvidaci původních hodnot, architekt necitlivý vůči historickému prostředí, orgán místní správy, prosazující z mocensko-ideologických důvodů za každou cenu nevhodné objekty v cenných lokalitách nebo ekonomicky uvažující dodavatel, zpohodlnělý léty mechanické typizace a odmítající proto realizovat jakékoli jen trochu nápaditější projekty? Ti všichni asistovali při vzniku početných novostaveb a souborů 70.-80. let a nesou tedy svůj díl odpovědnosti za výsledný stav. Jak jsme viděli, 60. léta nepřinesla do městských jader mnoho pozitivně vnímaných novostaveb; normalizace ale tento trend rozhodně neobrátila.

¹³⁹ K. FIRBAS: Novostavba v historickém prostředí. *Architektura ČSSR*, 1974, č. 5, s. 232.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 235-236.

¹⁴¹ I. HLOBIL: *Teorie městských památkových rezervací*, s. 52.

6.2. Plošné přestavby historických jader v 70. - 80. letech

Ochrana zemědělské půdy a nutnost efektivněji zastavět plochy, které dosud zabírala stará (vesměs chátrající) zástavba vedly už od 2. pol. 60. let ke vzniku nových územních plánů. Všechny sice teoreticky vycházely z myšlenky „*integrace nové výstavby se starou na základě přirozené selekce, zhodnocování i přehodnocování dochovaných stavebních fondů a kompozice měst*“¹⁴², v praxi ale bylo obvykle požadavku udržení historické kontinuity sídla učiněno zadost zachováním několika osamocených církevních památek a případně zástavby kolem historického náměstí, zatímco zbytek původní struktury nahrazovala typizovaná bytová výstavba.¹⁴³ Vhodnější předpoklady pro komplexní přestavbu měla zpravidla malá města, ve kterých se nacházelo více souvislých ploch staré – nahraditelné – zástavby (ve velkých městech byla častější situace, kdy starý fond prorůstaly početné mladší, stavebně i funkčně vyhovující novostavby). Rozhodující podmínkou byl ovšem význam a stupeň rozvoje daného sídla: tlak rozsáhlých investičních akcí vždy (už od 19. st.) primárně směřoval do průmyslových středisek. Právě v nich proto nacházíme v 70. a 80. letech nejvýraznější změny.

Základním skladebním prvkem přestaveb městských center zůstává stejně jako v 60. letech bytový panelový dům, více než kdy předtím ale svázaný typizací.¹⁴⁴ Přestože bytová výstavba zaujímala vzhledem k trvající bytové nouzi kvantitativně největší podíl stavební produkce, byla právě ona prakticky vyloučena z architektonické tvorby. Jednostranný technicismus, na který mnozí upozorňovali už v předchozí dekadě, se v praxi nebezpečně zabydlel. Tvůrčí ambice architektů válcovala potřeba státu rychle stavět; jejich původní představy z 60. let o vytvoření pružné a pestré soustavy prefabrikátů a typizovaných prvků, která umožní projektování bohaté škály bytů a jejich sestav, zůstaly nenaplněny. Až příliš často se ocitali ve vleku velkých dodavatelských podniků, jejichž souhlas s danými projekty byl pro započetí realizace nezbytný. Stavební závody měly velmi silnou pozici, v níž si mohly dovolit diktovat projektantům např. změny technologie, počtu pater nebo stavebních detailů ve svůj prospěch a na druhé straně naprosto nebyly ochotny přijímat případné zlepšovací návrhy v zaběhnutých výrobních postupech a v sortimentu prefabrikátů. Odtud plynoucí nedostatky nových panelových sídlišť jsou dobře známy; v jádrech měst byla situace o to tristnější, že vzhledem k jejich historickému i symbolickému významu architekti uznávali nutnost „neotřelého“ a

¹⁴² *Obrana architektury* 48'68, nečísł.

¹⁴³ Příkladem tohoto přístupu může být (naštěstí nerealizovaný) návrh přestavby historického jádra Klatov z přel. 60. a 70. let, zásadně rozrušující gotickou šachovnici jeho uliční síť nahrazením původních bloků volnější typizovanou zástavbou (obr. 86-87). Zčásti realizována byla již zmíněná přestavba jádra Příbrami.

¹⁴⁴ Vedle výstavby „paneláků“ vytváří stát během 70. let legislativní a ekonomické podmínky i pro individuální výstavbu rodinných a družstevních domů, tento typ výstavby ovšem pro jádra měst nepřicházel v úvahu.

„nadstandartního“ řešení, kterého však bylo v podmínkách silně limitované výrobní základny velmi těžké dosáhnout. Architekt byl nucen za každý svůj projekt tvrdě (a zdaleka ne vždy úspěšně) bojovat, přistupovat na různou míru kompromisů – anebo rezignovat, podřídit se tvrdé schematizaci a přijmout roli řemeslníka skládajícího výrobou předurčené prvky do prostorových sestav. V 70.-80. letech se typizace a dominantní panelová technologie (kapacity tradiční výstavby jsou zcela minimální) stává jednoznačnou brzdou progresivního vývoje architektury a jednou z příčin převažujícího neúspěchu nové tvorby v historickém prostředí.¹⁴⁵ Vedle tohoto faktoru je však nutné vzít v úvahu také zřetelné limity teoretických východisek samotných architektů (ne všechny projekty, za které bojovali, byly pochopitelně kvalitní).

Důvody plošných přestaveb center měst lze zformulovat do tří hlavních, navzájem často propojených okruhů: průmyslový rozvoj sídla a na něj navazující zvýšená urbanizace spojená s potřebou nových bytů, nová dopravní řešení a svévolná aktivita místních funkcionářů. Je na místě připomenout, že ani jeden z těchto důvodů není specifikem 70. a 80. let, setkat se s nimi můžeme už během 19. st.; právě v normalizačním období nicméně začínají být komplexní přestavby měst díky dostupným technologiím, „zaběhnutému“ procesu typizace a podpoře státu stále častější.

V podmínkách socialistického Československa začalo už od 50. let obecně platit, že intenzivnější urbanizaci předcházela proces industrializace, tzn. nová bytová výstavba se soustřeďovala primárně do sídel, v nichž byla vytvářena základna těžkého průmyslu, obvykle navazující na starší zdroje a tradici (Kladno, Ústí). Důležitým znakem socialistické urbanizace byl růst malých a středních měst (5-10 tis. obyv.), způsobený realizací oficiální politické koncepce odstraňování socioekonomických rozdílů mezi regiony rušením nejmenších průmyslových závodů, jejich slučováním a přemísťováním do větších sídel a na druhé straně rozšiřováním průmyslu ve středních a malých městech. V důsledku těchto plánovitých procesů se průmyslovými středisky stávala i sídla dosud nevýznamná – typickým příkladem v rámci námi zvoleného vzorku měst je Žďár nad Sázavou, který se v důsledku vybudování strojírenského závodu ŽĐAS na přelomu 40. a 50. let a přesunu sídla okresu ze sousedního Nového Města na Moravě r. 1949 stal jedním z nejrychleji rostoucích poválečných sídel (z cca 3 800 obyv. v r. 1945 na 20 tis. v 70. letech). Vliv na rychlejší růst počtu obyvatel měla

¹⁴⁵ Skutečnost, že typizace redukovala výrazové prostředky architektury na minimum, výstižně vyjádřil např. arch. Svatopluk Voděra: „Skoro se někdy zdá, že jsme pominuli základní kompoziční kategorie, jako harmonie, měřítko, proporce, o tektonice ani nemluvě.“ „Zapomněli jsme na celou škálu tzv. archetypů, jakými byly např. rizalit, římsa, konzola, portál, střecha, šambrána atd.; zůstala nám stěna - pokud možno skleněná, balkon a lodžie a to ještě stereotypně osazená v jednom vertikálním pásu podle typizovaných sekcí.“ S. VODĚRA: Historická kontinuita sídel v nové výstavbě. In: *Historická jádra ve struktuře měst*, s. 80.

i správní funkce města; už samotný statut krajského nebo okresního města zajišťoval jisté zvýšení jeho ekonomického a kulturního významu (a tedy i potřeby rozsáhlejších investic); rozhodující ale zůstávala existence výraznějšího průmyslového potenciálu.

Plošné demolice a přestavby měst byly často spojeny s projekty nových dopravních řešení. Průtahy dálkových komunikací skrze centra měly zpravidla negativní důsledky v podobě zásadního rozrušení původního historicky rostlého organismu. Např. necitlivé zasazení čtyřproudé hlavní silnice do centrální zóny Frýdku-Místku v polovině 80. let završilo dlouhodobě nepříznivý vývoj tohoto sídla, tvrdě poznamenaného hromadnou výstavbou pro rodiny zaměstnanců dolů v jižní oblasti ostravsko-karvinské pánve. Rozsáhlé stavebně dopravní záměry, počítající se vznikem nového městského centra v údolí řeky Ostravice, zredukovaly během 70. a 80. let zdejší historickou zástavbu na dva izolované ostrůvky kolem hlavních náměstí do r. 1943 samostatných sídel, slezského Frýdku a moravského Místku. Podobný případ v menším městě reprezentují západočeské Strakonice. V letech 1970-76 realizovaný silniční průtah (dnešní ulice Komenského a Katovická), spojený s novým přemostěním Otavy a Volyňky si vyžádal demolici desítek původních domů v okolí obou řek a zcela zvrátil staleté urbanistické rozdělení města na tři části, navzájem oddělené vedlejšími rameny Otavy: enklávy kolem Velkého náměstí a Malého (dnes Palackého) náměstí a mezi nimi položený tzv. Ostrov. Zасыпáním otavských ramen byly tyto části spojeny do jediného celku. Současně byl demolicí původní zástavby zcela izolován městský kostel sv. Markéty. „*Prostě všechno staré, co nemá historickou cenu, ustupuje novému životnímu stylu,*“ shrnul lapidárně dobový tisk.¹⁴⁶ Stejně jako ve Frýdku-Místku, i zde se bourání původní zástavby rozrostlo nad nezbytně nutný rámec a spojilo s budováním několika nových sídlišť, nevhodná zástavba nahradila v 70. a 80. letech i velkou část domů Palackého náměstí (obr. 88-89).

Aktivity místních funkcionářů jsou ve většině případů nejobtížněji postižitelnou příčinou razantních přestaveb a demolic v centrech měst. Samozřejmě, že jejich souhlas tak či onak podmiňoval jakoukoli stavební akci; zdaleka ne všechny prosazované projekty byly však plně ospravedlnitelné praktickými potřebami (bytová výstavba, služby, doprava) a přinejmenším v některých případech můžeme mluvit o jisté zatvrzelosti vedoucích činitelů a snaze odstranit starou podobu určitých částí města téměř za každou cenu. Těmto tendencím měl na oprávněnosti dodat i jeden ze seriálů Československé televize, dokončený v r. 1976.

¹⁴⁶ Strakonické proměny. *Jihočeský stavbař*, 26.7. 1978, s. 1.

6.3. Muž na radnici: staré město jako nepřítel

Televizní seriál scénáristy Jaroslava Dietla a režiséra Evžena Sokolovského, vzniklý jako příspěvek ČST k volbám do zastupitelských sborů v r. 1976, zachycoval v jedenácti epizodách osudy Františka Bavora (ztvárněného tehdejším ředitelem pražského Realistického divadla a členem KV KSČ v Ústí n. L. Zdeňkem Buchvaldkem), který se na počátku 70. let stává předsedou MěNV ve dvanáctitisícovém Starém Kunštátu. V chátrajícím městě, jehož dosavadní vedení nebylo schopno obyvatelům zajistit důstojné podmínky pro život, pak začne prosazovat a s pomocí architekta a předsedy městského výboru KSČ postupně realizovat koncepci jeho totální přestavby. Ta je v závěrečném díle, při slavnostní kolaudaci nových bytů, označena jako „*ten nejkrásnější pomník, jaký mohou lidé pro své město postavit*“.

Obratným prolínáním „pracovní“ linie příběhu s osobními problémy hlavního hrdiny získává přestavba městského centra v očích diváků zásadní míru oprávněnosti. Jedním z hlavních momentů při rozhodování o potřebnosti celého projektu je pro Bavora smrt jeho manželky, způsobená spadlým okapem ze střechy domu, na jehož špatný stav občané dlouho a marně upozorňovali předchozí vedení. Komplex starého města je pasován do role tichého a záludného nepřítele, jehož je třeba porazit; své argumenty Bavor vysvětluje členům městského výboru KSČ především poukazem na obecný prospěch: „*Já jsem si uvědomil, že tady po tom náměstí budu chodit ještě deset, dvacet let, možná jenom rok, nebo den, ale že bych byl přesto rád, aby tady po mně něco zůstalo, že jsem tady nebyl zbytečný. A tak se vás ptám, jestli taky někdy máte takovej palčivej pocit jako já. Jestli jste se chtěli taky do toho našeho města pustit a obrátit ho naruby, zvelebit, zkrášlit, aby lidi měli kde bydlet, aby si děti měly kde hrát, aby lidi odtud neutíkali, aby nechodili se strachem po ulici, že jim něco spadne na hlavu. Zkrátka, aby nám tady bylo hezky a naši vnuci a pravnuci věděli, že jejich dědkové za něco stáli.*“ Zbourání všech nevyhovujících domů je přitom jedinou možností, alternativa rekonstrukce je nadhozena jen letmo některými občany a okamžitě označena za ekonomicky neefektivní a zbytečnou, neboť bourané objekty nemají žádnou hodnotu (architekt Mikuláš charakterizuje hlavní náměstí jako „*hrozně živnostenské*“: „*Tam není snad jediný zajímavý nebo nějak cenný dům... Já vím, že už si na ně lidé zvykli, ale hodnotu nemají žádnou.*“). Dostatek kulturního citění prokáže nové vedení města a autor projektu zachováním hrstky vybraných budov (v celém městě má podle architekta cenu „*snad zámek, radnice a dva tři domy na konci náměstí*“); pracovníci památkové péče jsou vyliční jako nekompetentní hlupáci, které rozumný předseda vykáže do patřičných mezí. Hlavní výhodou situování nové

výstavby do centra je skutečnost, že „*prorůstání starého historického jádra s moderní výstavbou vytvoří jeden jediný životaschopný organismus*“ (obr. 125).

„Budovatelské“ odhodlání se příznačně odráží zejména v reakcích temperamentního tajemníka Hlavicy (v podání Josefa Bláhy), kterého se Bavor ptá na jeho názor ohledně plánu přestavby: „*No je to výborný ! Půlku města vymeteme buldozerem, všechny ty barabizny, mokrý, ošklivý, jak já to nenávidím !*“ Bavor: „*Ale uvědomuješ si, co je to za akci ? Musíme zbourat dvaadevadesát domů...*“ Hlavica: „*No a co ? Třeba sto !*“ B.: „*Ale počkej, tady musíme taky zbourat hotel, hospodu, krámy, provozovny. Víš, jak všichni budou vykřikovat ?*“ H.: „*Ať si něco zkusí, já je srovnám.*“ Příběh jednoznačně nadřazuje zájem celku zájmům jednotlivců – občané jsou povinni své staré domy prodat a přestěhovat se do nových, a i když mnozí z nich zpočátku proti přestavbě ostře protestují, posléze si uvědomí její výhodnost. Zasazení seriálu do současnosti a jeho navázání na dobově aktuální problémy je součástí záměru, se kterým vznikl: názorně ukazuje jediný „správný“ způsob řešení a apeluje na diváky, aby měli pro podobné akce ve svých městech pochopení a podporovali je. Zároveň oslavuje úspěšného jednotlivce-funkcionáře, který na svém postu nezklamal, protože měl odvahu rázně řešit existující problémy a tvrdošíjně jít za „dobrou věcí“. Svou zásadu shrnuje Bavor v posledním díle v rozhovoru se členem občanského výboru: „*Od ničeho, co jste si usmyslel, se nikdy nedejte odstrčit. Ani kdyby se vám zdálo, že je to ztracené, ani kdyby vás desetkrát vyhazovali, kdyby se vám smáli, kdyby vám spílali, když budete přesvědčen, že je to věc dobrá pro všechny, tak se nedejte.*“ Velmi trpce zní tato charakteristika, pokud ji vztáhneme na realitu některých razantně přestavěných českých měst: v jejich čele skutečně stáli lidé, kteří se od svých záměrů „nedali odstrčit“ a často i svévolně a navzdory centrálním orgánům prosazovali své vize.

Nakolik měl seriál, zahrnutý záhy po uvedení pozitivními recenzemi, vliv na skutečné smýšlení obyvatel, samozřejmě není možné určit; existenci podobných mužů (nejen) na radnici lze naopak doložit poměrně bezpečně. Podle Josefa Štulce¹⁴⁷ se předlohou Starého Kunštátu stala Vlašim, kde v 70. letech došlo k plošné likvidaci původní zástavby až k centrálnímu náměstí a jejímu nahrazení panelovým sídlištěm. Vlastní natáčení probíhalo v Berouně, na jehož historickém centru se už od 60. let začaly rovněž podepisovat demolice. V 1. pol. 70. let se rozpoutaly velké diskuze zejména ohledně nové zástavby dosud systematicky bořené Havlíčkovy ulice. Výstavbě až osmipatrových deskových domů

¹⁴⁷ J. ŠTULC: Vývoj české památkové péče, její proměny a myšlenkové zápasy. In: M. PAVLÍK a kol.: *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*. Praha 1998, s. 15.

v těsném sousedství hlavního náměstí, která byla prosazována navzdory záměrům územního plánu, se sice podařilo zabránit, nicméně atmosféru jednání příznačně dokládá vzpomínka Karla Kibice: *„Nemohu zapomenout na drsnou reakci tehdejšího ředitele KPÚ [Krajský projektový ústav] na velkém shromáždění, které bylo svoláno, kdy argumentoval pro věžové domy takto: „A jako v minulosti stavěli své dominanty feudálové a církve, tak i my máme právo zde postavit dominanty socialismu.“*¹⁴⁸ Jiným příkladem může být Žďár nad Sázavou, kde se soustavnou aktivitou předsedy MNV Antonína Bubáka (ve funkci 1970-84) podařilo během více než deseti let (téměř výhradně v rámci povinných brigád Akce Z) zbourat celou východní stranu zdejšího táhlého náměstí, položeného na ose hlavní silnice (obr. 95). Více než dvacet vesmřs jednopatrových, slohově rozmanitých domů nahradila podle projektu arch. J. Chloupka série o patro vyšších budov obchodů a služeb, které se sice přizpůsobily zalamující se uliční čáře, ale plochými střechami a unifikovaným vzhledem nepřinesly drobnému historickému jádru jakoukoli estetickou hodnotu. Stejně jako ve většině podobných případů nelze zpochybnit ryze praktický přínos celé akce (Žďár získal odpovídající míru občanské vybavenosti); nazdory záměrům územního plánu z r. 1957 se tak ale stalo za cenu podstatného narušení původní podoby náměstí.¹⁴⁹

O podrobnější rozbor příčin se u žďárského případu pokusil Jan Beseda a dotkl se přitom zejména symbolické roviny celé akce.¹⁵⁰ Jím nastolenou možnost chápat asanaci jako určitou formu přechodového rituálu (aniž bychom popírali její paralelní ryze praktické důvody) můžeme nejen přijmout, ale do značné míry zobecnit jako jedno z vodítek k pochopení, proč mnozí místní funkcionáři postupovali ve vztahu ke staré zástavbě tak nesmiřitelně. Vehementně prosazované „velkorysé“ přestavby významných lokalit mohly svým iniciátorům zajistit potřebnou prestiž v obecném povědomí, dokázat rozvoj a pokrokovost daného sídla a setřít jeho starou, ideologicky nevyhovující tvář (s touto tendencí jsme se ostatně setkali už záhy po válce ve vztahu k „německému dědictví“ některých pohraničních měst). Fakt, že přestavby a novostavby byly v některých případech tvrdě tlačeny do exponovaných míst historických jader jen dokazuje, že i tehdejší elity si dobře uvědomovaly symbolický význam

¹⁴⁸ URLICH, Petr (ed.): *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*, s. 118.

¹⁴⁹ Autor plánu z r. 1957 arch. Fr. Kočí kladl naopak důraz na co nejpřetnější přístup ke starému jádru Žďáru: *„Historické náměstí se svými malebnými průčelími je v územním plánu v maximální míře respektováno. Renesanční a barokní obytné domy, i když se většinou svou vnější architekturou přizpůsobovaly pozdějším slohům, tvoří typický intimní prostor maloměsta. Rovněž areál kolem farního kostela působící svou malebností a prostorovou bohatostí nelze porušit hrubými zásahy.“* F. KOČÍ: Výstavba Žďáru nad Sázavou. *Architektura ČSR*, 1957, č. 8, s. 396.

¹⁵⁰ J. BESEDA: Asanace náměstí ve Žďáru nad Sázavou jako příklad přechodového rituálu socialistické urbanizace. In: S. FERENČUHOVÁ – L. GALČANOVÁ – B. VACKOVÁ (eds.): *Československé město včera a dnes: každodennost – reprezentace – výzkum*. Brno – Červený Kostelec 2010, s. 49-77.

těchto míst a snažily se jich pomocí architektonické redefinice zmocnit (koneckonců stejně jako řada stavebníků v předchozích staletích). Optimistickými frázemi oceňovaná nová výstavba se stávala součástí oficiální sebe prezentace daného města navenek, objevovala se v obrazových publikacích a na pohlednicích vedle historických památek jako doklad jeho neméně vyspělé socialistické současnosti; ve městech s omezenějším počtem památek (zvl. průmyslových centrech) pak přebíraly roli oficiálně protěžovaných nových symbolů.¹⁵¹ Právě v symbolické rovině je u řady realizací po r. 1968 možné vytušit snahu režimu upevnit skrze ně své obrodným procesem otřesené postavení a navzdory stále větší ideové vyprázdněnosti navenek demonstrovat sílu a pevnou neměnnost (jihlavský Prior, ústecký KV KSČ). Postoj veřejnosti tyto oficiální snahy kopíroval jen zčásti. Vzhledem k tomu, že normalizační éra nepřipouštěla možnost veřejné diskuze o jakýchkoli tématech, architekturu nevyjímaje, a protesty nebo kritické výhrady byly potlačovány nebo bagatelizovány, jsou názory většinové společnosti vysledovatelné spíše nepřímou. Nespokojenost úrovně soudobé tvorby se projevila rostoucím zájmem o historické dědictví země (hojná návštěvnost památkových objektů a měst, dílčí nárůst zájmu o bydlení v centrech během 80. let). Sociologický průzkum Ústavu pro výzkum kultury z r. 1976 ukázal, čeho si lidé na památkách nejvíce cení: na předních místech figurovaly zájem o poučení, potěšení z krásy a obdiv k řemeslné dovednosti předků. Přinejmenším zčásti kladně můžeme zodpovědět otázku, která se nabízí, totiž do jaké míry se tento zájem opíral o nostalgické hledání hodnot, které v soudobé tvorbě nalézány nebyly. Arch. O. Nový v r. 1979 na otázku „*Co hledají naši občané v tomto historickém prostředí?*“ odpověděl: „*Hledají hlavně to, co postrádají ve svých nových moderních sídlech: tradici úsilí o kultivaci a krásu umělého prostředí, vytvářeného a udržovaného lidskou činností a důmyslem. Hledají smysluplnost a kontinuitu své tvořivé práce, důkazy, že je její výsledky přežijí trvaleji, nežli to dokáže poslední model automobilu. Vědomí domova, vlasti, sepjetí [sic] minulosti předků s budoucností našich dětí vyvolávají dochované obrazy našeho dětství spolehlivěji, nežli nové investice s racionalistickou koncepcí úsporné hmotné užitelnosti, které se zřekly úlohy útočit na naše city, představy a touhy. Stáří staveb má půvab potenciální nesmrtelnosti, ve kterou lidé přestali věřit, aniž by tuto ztrátu dodnes oželeli.*“¹⁵²

¹⁵¹ V nových podmínkách po r. 1989 tato jejich „symbolická“ role mizí a města se při své prezentaci navenek opírají téměř výhradně o doklady minulosti. Důvodem je mj. ona už několikrát zmíněná „tuctovost“ a snadná zaměnitelnost většiny socialistických novostaveb. Naopak specifika a neopakovatelnost konkrétního města jsou nejlépe vyjádřitelné historickým centrem a jeho tradičními památkami (náměstí s radnicí, kostel). Jen výjimečně si socialistická architektura (v jádrech i mimo ně) dokázala udržet roli kladně vnímaného symbolu – jde především o Hubáčkův hotel a televizní vysílač na Ještědu, dokončený v r. 1969.

¹⁵² O. NOVÝ: Památky a urbanismus ČSSR. *Památky a příroda*, 1979, č. 5, s. 268.

At' už byly příčiny plošných přestaveb starých městských jader jakékoli, negativní důsledky byly vždy víceméně tytéž. Optimistické představy arch. Döberta z 60. let o harmonickém vztahu staré a nové výstavby (ono „*prorůstání*“ ze seriálu *Muž na radnici*) končily v praxi normalizačních let takřka pravidelně tvrdým uplatněním novostaveb na úkor původního prostředí. Důvodem bylo jak už zmíněné omezení naprosté většiny tvorby důslednou a strnulou typizací, neumožňující skutečně osobitá řešení, tak především stále jasněji se ukazující neslučitelnost funkcionalistického modelu zástavby, v němž prostor „volně plyne“, s tradiční strukturou historických měst, založenou na sevřeném půdorysu a jednoznačném rozlišení soukromých a veřejných prostranství.¹⁵³ Cíl většiny přestaveb shrnul arch. Jozef Fabian slovy: „*Postupne treba dosiahnuť stav, že naše sídliská sa stanú organickou súčasťou miest a stratia pôvodný sídlištný charakter.*“¹⁵⁴ Až příliš často byla ale výsledkem spíše situace, kdy onen „sídlištní charakter“, založený na přílišné rozvolněnosti zástavby a opuštění principu koridorové ulice, získal i zbytek historického města. Také často proklamovaná zásada uplatnit v městských centrech v co největší míře zeleň, která oživí a zpříjemní jejich interiéry, znamenala obvykle víceméně asanaci původní zástavby a vytváření parkových ploch mezi soliterními objekty nových sídlišť. Příkladů tvrdých srážek a samoučelně pohrdavých gest vůči historickému prostředí lze nalézt mnoho: např. bezohledná přestavba jádra Benešova v 70. letech, při které panelové domy pronikly až těsně k hlavnímu náměstí, nebo likvidace dnešního Masarykova náměstí v Jeseníku, z něhož od r. 1968 do poloviny 70. let zmizely (oficiálně pro neudržitelný stavebně technický stav) téměř všechny původní, zčásti i památkově chráněné domy – barokní radnici, stojící osamoceně uprostřed jeho plochy, tak dnes rámuji unifikované fasády bytovek a panelových domů.

Plošné přestavby a průnik nových typizovaných souborů braly městům jejich nejvzácnější hodnotu, objevovanou už na počátku 16. st. prvními vedutisty: jedinečnost vycházející ze specifických přírodních a historických podmínek každého z nich. Právě na základě této jedinečnosti si prostředí konkrétního města ukládali do paměti návštěvníci a především díky ní se s městem identifikovali jeho obyvatelé. Ve chvíli, kdy se nejjednodušším řešením ve vztahu k historickému fondu stal z pohledu mnohých městských plánovačů buldozer a dynamit a architekti uvízli v pasti typizace, ztrácely jednotlivé městské prostory svou svébytnost a splývaly do neurčitých formací, k nimž bylo těžké najít jakýkoli bližší vztah a

¹⁵³ „*Moderní sídlo není urbánním místem, nýbrž je koncipováno jako ‚zvětšenina obytného domu‘ onoho typu, jaký vyvinuli průkopníci moderní architektury Frank Lloyd Wright, Le Corbusier a Mies van der Rohe. Ti určili ‚otevřený‘ půdorys moderního domu a prostor jako plynulé kontinuum, v němž není rozlišen vnějšek a vnitřek.*“ CH. NORBERG-SCHULZ: *Genius loci. K fenomenologii architektury*. Praha 1994, s. 194.

¹⁵⁴ J. FABIAN: *Přestavba centrálních městských zón v sídlach obvodného významu. Projekt*, 1985, č. 6, s. 4.

orientovat se v nich (ne náhodou začali pak např. obyvatelé Přerova své téměř k nepoznání přestavěné město nazývat „*nový Bejrút*“).¹⁵⁵ Naprostá většina plošných přestaveb poničila, ale nebyla schopna adekvátně nahradit to, co norský teoretik architektury Christian Norberg-Schulz označil jako „*významuplné prostředí*“, tj. jasnou hierarchii míst a prostorů, z nichž každé má svůj pevný a jednoznačný charakter (což se o představách, produkujících nahodilé proluky a „neveřejné-nesoukromé“ „prostory nikoho“ říci nedá). Estetická, urbanistická, ale i psychologická negativa této nerozlišenosti míst (která je svým způsobem vyvrcholením funkcionalistického požadavku z 30. let na **stejnou** obytnou kvalitu **všech** domů a bytů) potvrdila, že „*s městy je třeba zacházet jako s individuálními místy, a ne jako s abstraktními prostory, kde mohou volně působit „slepé“ síly ekonomie a politiky*“.¹⁵⁶

Oblastí s nejširším spektrem příkladů razantních proměn městské struktury je v rámci českých zemí dnešní Ústecký kraj. Dominantní těžba hnědého uhlí a chemický průmysl a s nimi propojená dynamicky se rozvíjející průmyslová odvětví zasadily historické podobě zdejších sídel mnoho těžkých úderů. Bezprecedentním krokem se stala zvláště likvidace jádra Mostu, které v letech 1965-87 zcela ustoupilo těžbě. Problematika, kterou v naší práci sledujeme, zde byla obrácena naruby: kolektiv pod vedením arch. Václava Krejčího byl postaven před úkol začlenit uchované prvky starého města (kašny, plastiky, morový sloup) do organismu zcela nově utvářeného centra s rozvolněnou dispozicí (obr. 45). Nejvýznamnější pozůstatek starého Mostu, děkanský kostel Nanebevzetí P. Marie, zachráněný z rozhodnutí vlády technicky unikátním transferem, provedeným r. 1975, se bohužel do nového města přemístit nepodařilo a jistou daní za udržení jeho existence se stala nepříznivě izolovaná poloha za železničním koridorem.¹⁵⁷ Ztrátu měřítek a nenahraditelnost sevřené urbanistické struktury dobře dokumentuje náměstí Svobody v Teplicích, městě, které v poválečné době dlouhodobě doplácelo na spor mezi požadavky těžby a statutem lázeňského města. Během 2. pol. 60. let byla postupně zbourána jeho jižní i západní strana s výstavnými secesními domy. Územní plán architektů Z. Holuba a F. Abrahama z r. 1977, snažící se mu vrátit ucelnější podobu, byl vlivem nepříznivých okolností realizován ve značně zkomolené podobě, jejímž výsledkem byla naprostá výtvarná i prostorová degradace tohoto hlavního veřejného prostranství Teplic (obr. 90-93). Tlaky dodavatelských firem a nekoordinovaná činnost

¹⁵⁵ O ztrátě orientace v prostředí, kde lidé žijí, a s tím spojené možnosti emoční nejistoty hovoří např. americký urbánní teoretik Kevin Lynch nebo Ch. Norberg-Schulz. Oba zdůrazňují spojení „krize prostředí“ s „krizí člověka“, kdy chudé spektrum podnětů z obývaného prostředí může vést k pasivitě, omezení intelektuálních schopností apod.

¹⁵⁶ CH. NORBERG-SCHULZ: c.d., s. 182.

¹⁵⁷ K řešení nového centra Mostu, které s tématem této práce už přímo nesouvisí, viz např. V. KREJČÍ: *Most. Zánik historického města a výstavba nového města 1945-2000*. Most 2008.

architektů jednotlivých novostaveb způsobily, že dvě strany náměstí mezi lety 1978-88 postupně obklopila namísto potřebného jednotícího řešení jen soustava navzájem neprovázaných objemných solitérů (obr. 94): na západní straně vyrostly namísto bytového domu s obchody v přízemí (s nímž počítal územní plán) dva hranolý pošty (arch. Břetislav Malinovský) a telekomunikační budovy (arch. Jindřich Malátek, Miloš Vodolan), přičemž zvláště druhý z objektů (vzhledem ke své funkci zcela nevhodný pro umístění v podobně reprezentativním prostoru) svou táhlou oplechovanou fasádou bez oken tuto část náměstí zcela umrtvil. Ahistorické a zcela zbytečné prodloužení náměstí o cca 30 metrů k jihu bylo zakončeno nízkou a rozložitou hmotou obchodního domu Prior (arch. Jaromír Liška), který nedokázal zabránit optickému „rozlité“ náměstí do volného sídlištního prostoru navazující Zelené ulice. Předmětem nejrozsáhlejších změn se nicméně zvláště v 70.-80. letech stalo správní srdce severních Čech – Ústí nad Labem.

6.4. Ústí nad Labem: historické jádro ve víru „usilovného rozkladu“

Když arch. David Vávra přisoudil městu Ústí přívlastek „anorganické“, vtipně jím vystihl nejen zdejší tradiční dominanci chemického průmyslu, ale také až do neurčitosti rozrušenou původní urbanistickou strukturu města. Jak už bylo řečeno, prostor pro dalekosáhlé změny zde otevřely dva nálety v dubnu 1945, které kromě jiného zcela zničily jižní část historického jádra kolem arciděkanského kostela a rozlehlý prostor severozápadně od hlavního náměstí. Navzdory snahám městské správy a píli architektů byla stavební aktivita v centru Ústí ještě na přelomu 50. a 60. let téměř nulová. *„Pro tuto dobu tak módní místní obliba v užívání vesnických plotů kolem stavenišť a maskování holých štítů v prolukách vybombardovaných domů laťkovou osnovou s přežívajícími hesly vedla k tomu, že sami občané s dávkou sebeironie říkali posměšně svému městu Laťkov nad Labem,“* vzpomínal později městský architekt Vladimír Provazník.¹⁵⁸ Jedinou realizací v obvodu historického jádra se do počátku 60. let stala nová budova ústeckého KNV (dnešní magistrát), uzavírající východní stranu Lidického náměstí. Jeho definitivní projekt (zčásti inspirovaný starším návrhem Václava Hlinského ze soutěže r. 1949) vypracovala v r. 1956 trojice architektů Státního projektového ústavu v Ústí Jan Gabriel, Jiří Fojt a Jiří Nenadál. Přestože stavba dokončená r. 1962 (a rok nato kuriózně zařazená na seznam kulturních památek) se v době svého vzniku dočkala spíše kritických výhrad (časopis Architektura ČSR ji označil za „příklad dosti mechanického

¹⁵⁸ V. PROVAZNÍK: *Ústí, město nad Labem*. Ústí nad Labem 1983, s. 11.

*přebírání ne právě nejlepších výsledků západní architektury*¹⁵⁹), v porovnání s pozdějšími zásahy představuje urbanisticky uvážlivé řešení, v jehož tvarosloví (zvláště v předstupující hmotě hlavního sálu na kónických nohách a motivu střešních „křidel“) a umělecké výzdobě se zřetelně odráží pozvolna pronikající západní vlivy a „bruselský styl“. Nedostatek kapacit a málo progresivní stavební technologie v Ústí dlouho neumožňovaly víc než rekonstrukci starších domů a příležitostné zaplňování některých proluk. Absence schváleného územního a směrného plánu, chybějící údržbou i škodlivými vlivy exhalátů z průmyslových závodů poškozený domovní fond a zcela nedostatečná občanská vybavenost se ale už během 50. let začaly ukazovat jako neúnosné, zvláště vzhledem k tomu, že město se díky výhodné poloze stalo nesporným centrem Severočeské hnědouhelné pánve, což mu přineslo mj. prudký nárůst počtu obyvatel a nutnost řešit bytovou otázku. Zájem městské správy o komplexnější řešení ústeckého centra uspíšil i oficiální závazek XI. sjezdu KSČ z r. 1959 vyřešit bytový problém v ČSR do r. 1970 a zvyšující se nároky na reprezentaci, neboť město od r. 1949 plnilo roli administrativního střediska Ústeckého a od r. 1960 Severočeského kraje.

Proměna ústeckého jádra v 60.-80. letech je výsledkem dvou architektonických řešení, z nichž žádné nebylo nakonec realizováno v původně zamýšleném rozsahu, obě nicméně přispěla k výslednému dojmu hmotové a prostorové vykořeněnosti. Než přistoupíme k rozboru příčin jejich neúspěchu, je nutné tato řešení a jejich výsledky faktograficky shrnout. Prvním komplexním pokusem redefinovat historické jádro Ústí byl asanační plán architektů J. Gabriela a M. Hona z r. 1958, primárně orientovaný na novou bytovou výstavbu (obr. 101). Ta měla ve formě deskových domů nahradit především blokovou zástavbu severní poloviny jádra, zatímco jižně od hlavního náměstí byla původní struktura vesměs jen doplněna. Radikální proměnu měl prodělat ústřední prostor Mírového náměstí, na obou kratších stranách nově vymezený výškovými objekty, na východě hotelem a na západě obchodním domem; z původní zástavby autoři vedle většiny domů jižní fronty ponechávali jen objekt spořitelny a staré radnice na severní straně. Jižně od arciděkanského kostela se počítalo s budovou krajské galerie. Podle záměrů tohoto plánu byla od počátku 60. let postupně přestavěna severovýchodní čtvrtina městského jádra kolem ulic Hrnčířské, Dlouhé a Velké Hradební, jejichž původní nízká bloková zástavba (včetně trasy historické Zelené a Malé ulice) zcela zmizela. Do uvolněné parkově upravené plochy byla v letech 1961-64 zasazena trojice atypických panelových tzv. ABC-domů podle projektu arch. Josefa Lišky, stavěných pro zaměstnance národního podniku Povltavský průmysl kamene (obr. 107). Přestože jejich

¹⁵⁹ Budova KNV Ústí nad Labem. *Architektura ČSR*, 1959, č. 5, s. 323.

vzhled se pozitivně vymyká typizačním schémátům pozdější bytové výstavby, o vhodnosti nahrazení části tradičního uzavřeného městského mikrokosmu rozvolněnou sídlištní zástavbou lze pochybovat. Severní stranu Hrnčířské ulice nahradil v letech 1960-63 dlouhý deskový dům se 128 atypickými byty (arch. J. Liška a R. Bergr) a prodejny v přízemí. Severovýchodní kout náměstí při vyústění Hrnčířské pak v letech 1964-68 zcela redefinoval výškový objekt Interhotelu Bohemia, postavený podle vítězného návrhu architektů Gustava Brixe a Josefa Rotyky, vzešlého z vnitroústavní soutěže ústeckého Krajského projektového ústavu (obr. 108). Jeho hmota, složená z horizontální podnože s restaurací a desetipatrové lůžkové části, na jejíž střeše byla umístěna vyhlídková kavárna, vytvořila v centru města novou zásadní dominantu. Hotel, o jehož výstavbě na náměstí se uvažovalo už od konce války, zároveň významně posílil dosud zcela nedostačující síť ubytovacích kapacit.

Druhý zmiňovaný plán se začal rodit v r. 1963, kdy ústecký MNV vypsali celostátní urbanistickou soutěž na řešení nové podoby městského centra. Celkem 26 došlých návrhů bylo vyhodnoceno na jaře 1964 a čtyři nejvýše oceněné kolektivy byly vyzvány k užší soutěži. Ta přinesla v r. 1965 vítězství ústeckému týmu Vl. Emingera, J. Gabriela, R. Bergra, J. Kováře a L. Kose, jejichž projekt (pod vedením Vl. Emingera ještě podrobně přepracovaný v letech 1973-78) sloužil jako závazný územně plánovací podklad až do poloviny 80. let (obr. 102-103). Na jeho základě začaly už na přelomu 60. a 70. let (nejen) v centru města plošné demolice původní zástavby, které pak plynule (v intencích onoho „usilovného rozkladu“ původní historické osnovy) pokračovaly v podstatě až do r. 1989 (obr. 104). Stejně jako většina územních plánů z této doby, předpokládal totiž i ten ústecký celkové vybourání historického jádra, z jehož původní podoby měl zůstat zachován jen půdorys Mírového náměstí a oba kostely (Nanebevzetí P. Marie a sv. Vojtěcha), ne však už jako dominanty města. Tuto funkci měla převzít nová 14patrová administrativní budova na západní straně náměstí (překonávající tak i právě stavěný hotel Bohemia). Na rozdíl od plánu z r. 1958 byly do centra soustředěny primárně budovy administrativy a občanské vybavenosti, kdežto bytové výstavbě byly vyhrazeny vhodnější plochy na okraji města. Prvním objektem postaveným na základě nového plánu byl obchodní dům Labe arch. Růženy Žertové, jemuž ustoupilo sedm domů jižní strany Revoluční ulice. Objekt s výraznou plastickou fasádou, financovaný spotřebním družstvem Jednota a realizovaný v letech 1969-74, měl posílit nedostatečnou obchodní síť, oslabenou likvidací řady drobných provozoven v předchozích letech (viz kapitolu 6.7). Další výstavba se soustředila do prostoru severně a západně od hlavního náměstí, kde během 70. a 80. let vznikl bizarní konglomerát správních objektů, navrhovaných

architektury Krajského projektového ústavu. V letech 1972-77 byly vyprojektovány a na místě bloku domů mezi ulicemi Dlouhou a Velkou Hradební postaveny provozně administrativní budovy České státní pojišťovny (dnes finanční úřad) a ředitelství podniku Pozemní stavby (obr. 111 a 114). Architekti Rudolf Bergr, Mířa Hejduk a Jiří Drtíkol je pojali jako soustavu robustních kubických hmot z pohledového betonu, navzájem propojených soustavou teras. Historické ulice K Radnici a K Národnímu domu se proměnily v bezejmenné dopravní koridory mezi těmito solitéry. Symbolickým završením rozpadu původní struktury se stala zcela zbytečná série demolic na Mírovém náměstí: 14.1. 1976 byla odstřelena empírová budova staré radnice (později soudu) z let 1847-48 (pro kterou památkář Karel Kibic ještě r. 1969 neúspěšně žádal památkovou ochranu) a sousední pavlačový dům s restaurací Zdar (před válkou Café Wien, jeden z nejstarších domů ve městě). Spolu s nimi zaniklo i dalších několik domů původního bloku na severní straně náměstí, které tak ztratilo svou tradiční podobu s dominující radniční hodinovou věží a prostorově se zcela ahistoricky rozšířilo až k Dlouhé ulici. R. 1978 byly odstřeleny i tři domy na jeho západní straně (mj. další známá kavárna Sokol). Vzhledem k tomu, že žádná z uvolněných parcel nebyla zaplněna, byl centrální ústecký prostor zbaven jakékoli hmotové ukotvenosti (obr. 104 a 109-110).¹⁶⁰ Účel demolic byl patrně jediný (lze jistě spekulovat i o dlouhodobě negativním vztahu vedení města k dokladům „německé“ tváře Ústí): uvolnit pohled a zajistit potřebné předpolí nové dominantě středu města, které v r. 1979 ustoupilo dalších 28 objektů v bloku mezi Dlouhou, Velkou Hradební a Pivovarskou, severně od náměstí. Tuto dominantu vytvořil mamutí areál KV KSČ (dnes krajský úřad), otevřený 24.6. 1985. Autoři jeho ohromných rozměrů a členitého tvarosloví (s dnes zakrytým rozměrným travertinovým reliéfem srpu a kladiva), architekti Mířa Hejduk a Rudolf Bergr, nebrali ohled na zbytky okolní zástavby, takže budova (zvláště nezvykle tvarovaný zasedací sál, lidově přezdívaný „vana“) s ní dodnes vytváří značně bizarní kontrasty (obr. 112). O mnoho citlivěji se do struktury ústeckého jádra nezapsala ani poslední výrazná novostavba normalizačních let, dostavba KNV a Dům technicko-inženýrských služeb od arch. R. Bergra, která v letech 1979-85 uzavřela výše zmíněný nedokončený komplex ze 60. let. Brutalistní objekt, kombinující na fasádách kamenný obklad, plechy a skleněné panely, dodnes poutá pozornost především 25 metrů vysokým schodišťovým sloupem na východním průčelí, jehož plochu pokrývá největší česká a jedna z největších světových mozaik (450 m²), vytvořená r. 1985 ústeckým malířem a

¹⁶⁰ Teprve od poč. 21. st. začaly být severní a západní strana náměstí znovu „zpevňovány“ dostavbami. Pozornost si zaslouží zejména budova paláce Zdar (2004-2009), symbolicky navazující na své architektonické předchůdce názvem a věžovou nástavbou s hodinami (obr. 110).

grafikem Miroslavem Hourou (obr. 113). Vzhledem k prestižnosti politické zakázky nepřekvapí její ideologicky zabarvený námět: původní autorův návrh rotujícího Ikara dohlížející ideologická komise zamítla, a proto byl realizován alegorický námět historie severočeského pohraničí. Více než stovka postav reprezentuje ve vzestupných pásech dějiny kraje od příchodu bájných Čechů, přes husity, selské bouře, dělnické stávky až po Vítězný únor, průmyslovou současnost a zářnou budoucnost symbolizovanou dětmi, sluncem a mírovými holubicemi. I když mezi obyvateli Ústí vzniklo pro skleněnou mozaiku záhy několik ironických přezdívek („*Nanebevzetí dělnické třídy*“ a „*Deset pater komunistického nebe*“), přinejmenším její technické parametry dodnes udivují. Jedinou změnou po r. 1989 bylo odstranění dobově vynucené citace socialistické ústavy uprostřed výjevu („*Všechna moc patří pracujícímu lidu.*“), kterou sám autor r. 1997 nahradil bílou siluetou domku.

Výsledky tři desetiletí trvajících přerodu ústeckého jádra můžeme dnes jen těžko označit za pozitivní. „*Vznosné budovy ze skla a betonu*“, o nichž hovořila propagační publikace z r. 1986, vytvořily v srdci města nikoli zcela nehodnotné, ale přece jen spíše bizarně panoptikální seskupení (obr. 115). Při jeho hodnocení přitom rozhodně nevystačíme s prostým poukazem na „pokažení“ města „ošklivými“ novostavbami. Právě v případě Ústí totiž nelze (narozdíl od např. Strakonice nebo Benešova) hovořit o jejich architektonické nevýraznosti. Většina z nich se naopak vyznačuje na svou dobu nadstandartním, atypickým a materiálově pestrým řešením. Zásadnější problém než samotný výraz nových objektů představuje jejich navázání na původní organismus města. Co naznačila už v 60. letech Döbertova přestavba Mladé Boleslavi, potvrdilo budování ústeckého centra v období normalizace více než přesvědčivě: nejrizikovějším faktorem pro *genius loci* historických jader se ukázalo být dědictví meziválečné funkcionalistické teorie, především důraz na rozvolněný kompoziční princip a zaujetí objektem-solitérem. Uplatnění těchto zásad v praxi opakovaně vedlo k narušování tradiční (tj. blokové) půdorysné struktury ulic a náměstí novostavbami, pojímanými jako izolované, soběstačné (sebestředné) objekty, které své okolí nepotřebují a často si je (prostřednictvím demolice) přizpůsobují jako své předpolí. Příklad Ústí nebo Teplic ukazuje, že tímto způsobem vedle sebe poskládané solitéry nemají schopnost vytvořit soudržný a skutečně městotvorný celek. Hlavní slabinou plošných přestaveb centrálních oblastí měst je tedy zásadní nedostatek smyslu pro kontext a respektu k původním urbanistickým osnovám. Ještě r. 1966 mohl arch. Oldřich Dostál konstatovat: „*Celé dosavadní 20. století i poslední desetiletí 19. století přes rozsáhlou stavební aktivitu neproměnily podstatu charakteru a typičnosti našich měst v nejvlastnějších slova smyslu, především tím, že neproměnily*

urbanistickou podstatu podoby center valné většiny městských sídel.“¹⁶¹ Koncem 80. let už toto tvrzení pozbylo platnosti, protože se mezitím mnohde realizovalo to, čeho nedosáhli ani radikální funkcionalisté první republiky a před čím už r. 1956 varoval arch. B. Fuchs: „Největší nepochopení vznikalo a vzniká u mnohého praktika-urbanisty při revisi půdorysné osnovy města, kterou mění mnohdy úplně bezdůvodně. Čili – jak píše Zdeněk Wirth již v roce 1928 – „nezachovává starého města, ale nevytváří ani město moderní.“¹⁶² Desítky negativních příkladů dokazují více než výmluvně, že snaha přemodelovat historická jádra popřením jejich staletými zakotvené (a v obecném povědomí velmi silně vžitě) blokové struktury zastavění vede pouze ke zničení jejich identity. Ústí nad Labem představuje jeden z případů, kdy jakákoli hranice (optická, slohová apod.) mezi historickým jádrem a vnějšími částmi města byla cíleně téměř úplně smazána, a představuje tak vlastně výsledek maximálního naplnění jedné ze zásad urbanistické koncepce – jádro města zde skutečně není izolovanou, od celku odtrženou jednotkou. Cena za toto propojení s ostatními částmi města se ale ukázala jako příliš vysoká. Plány z r. 1958 i z r. 1965 sice ponechávaly dosavadnímu centrálnímu prostoru města, Mírovému náměstí, jeho odvěkou funkci, ale vytyčováním nových výškových dominant z něj vytvářely vlastně zcela nový prostor; zároveň likvidovaly staleté trasy některých ulic a desítky původních domů.

Zásadně negativní vztah k původní půdorysné struktuře i zástavbě města, který můžeme sledovat na ústeckém příkladu, souvisí i s otázkou starých a nových hodnot, diskutovanou od 60. let. V projektech rozsáhlých přestaveb starých měst (Ústí nevyjímaje) se jako mantra opakuje poukaz, že demolované objekty nepředstavují žádnou uměleckou ani památkovou hodnotu, jsou ve zcela neudržitelném stavu a jejich likvidací stávající celek pouze získá. Už několikrát jsme zmínili jak relativnost kritérií, podle kterých společnost přiznává určitému objektu památkovou hodnotu (a která se v čase mění, což dokazuje např. převažující despekt poválečné doby vůči architektuře 19. st.), tak snahu architektů (do značné míry v reakci na vystupňování památkářských požadavků v 50. letech) nenechat se ve svých vizích chráněnými objekty svazovat a pokud možno redukovat jejich počet na hrstku „skutečně cenných“. Pokud byl tento postup aplikován do krajnosti, připomínal postup puristů 19. století, ponechávajících ze struktury starých měst pouze vybrané solitéry, umísťované potom do zcela nového kontextu. Zvláště v dynamicky se rozvíjejících průmyslových střediscích se pak památkové objekty v podobě „posledních mohykánů“ stávaly jediným pojítkem mezi

¹⁶¹ O. DOSTÁL: Historický odkaz a dnešek, *Architektura ČSSR*, 1966, č. 1, s. 8.

¹⁶² B. FUCHS: K urbanistickým problémům historických měst. *Zprávy památkové péče*, 1956, č. 1, s. 5.

přítomností a minulostí. O památkových hodnotách Ústí měla už od konce války jasno většina architektů, urbanistů i nemalá část památkové péče. V prostoru historického jádra se ochráněnil pouze arciděkanský chrám a klášterní kostel sv. Vojtěcha – to byly také jediné objekty, s jejichž zachováním počítaly všechny soutěžní návrhy na přestavbu Ústí z 1. pol. 60. let. Jedinou další výjimkou byla mohutná, dodnes stojící budova spořitelny uprostřed severní strany Mírového náměstí, kterou do svých plánů (patrně pro vyhovující technický stav) zapojily rovněž všechny autorské týmy.¹⁶³ Veškerá ostatní „bezpečná“ zástavba (mezi ní i měšťanské domy sahající svými základy do středověku) byla odsouzena k zániku a nahrazení zcela novou hmotovou a prostorou kompozicí. Takové pojetí přestavby ovšem namísto tvůrčího dialogu starého s novým znamenalo spíše diktát a plošnou negaci dosavadního vývoje. Při bilancování ztrát je jistě potřeba vzít v úvahu, že zdaleka ne vždy ustoupila novostavbě památka špičkové kvality. Frekventovaný argument o likvidaci pouhé nevýrazné tuctové zástavby je tedy do jisté míry oprávněný. Nebere však do úvahy skutečnost, že hodnota objektu nemusí vždy spočívat pouze v jeho jedinečnosti a zásadním přínosu k uměleckému vývoji. Jeho cena může být i symbolická (případ rodných domů významných osobností¹⁶⁴) nebo ještě častěji urbanistická: objekty samy o sobě bezvýznamné vytvářejí celek, který může být významným prvkem městského genia loci, cenným dokladem historického vývoje dané lokality nebo přirozenou podnoží tradičních dominant.¹⁶⁵ Z ryze praktického hlediska se centrum Ústí zbavilo nehygienických a zanedbaných domů, z hlediska dějinné kontinuity ale ztratilo většinu dokladů své „historičnosti“, o jejichž uchování tehdejší představitelé města nestáli. Toto střídání symbolů a priorit příznačně dokládá osud barokního sloupu se sochou sv. Antonína Paduánského, který nechal r. 1708 na východním konci Mírového náměstí postavit voskař Tobias Franz Kuhn. Při výstavbě hotelu Bohemia byl sloup z náměstí odstraněn a jeho místo posléze zaujala plastika srpů a kladiv na vysokém podstavci (r. 1996 se zrestaurovaný a doplněný sloup na náměstí vrátil).

Za to, že si ústecké historické jádro dodnes udrželo alespoň zlomek původní zástavby, lze děkovat spíše shodě náhod, protože i když vedení města přistoupilo v r. 1986 pod tlakem rostoucí laické i odborné kritiky k vypsání nové celostátní soutěže na podobu centra města (v níž se pak vůbec poprvé objevily i návrhy počítající s doplněním Mírového náměstí do

¹⁶³ Ze symbolického hlediska se jedná o značný paradox, neboť tradicionalistická budova někdejší Aussiger Sparkasse z let 1937-39 od arch. Franze Josefa Arnolda představuje esenci místní německé architektonické tradice, kterou se poválečné Ústí snažilo po několik desetiletí pomocí plošných demolací tak usilovně setřást.

¹⁶⁴ V této práci zmínovaný Cheb (B. Neumann) a Klatovy (V. M. Kramerius) nebo rodný dům filosofa Edmunda Husserla v Prostějově (zbořen r. 1959) či literáta F. L. Čelakovského ve Strakonici (zbořen r. 1983).

¹⁶⁵ K tomuto aspektu zajímavá poznámka J. HRŮZY: *Česká města*. Praha 1960, s. 116, pozn. 22.

původního tvaru pomocí nižší a sevřenější zástavby), vlnu demolic, prosazovaných vedoucími orgány s až zarážející umanutostí, zbrzdily až změny r. 1989.

6.5. Úspěchy a prohry normalizační památkové péče

Jak už bylo řečeno, památková péče se během 60. let ztotožnila (zvláště osobou ředitele Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody v letech 1964-76 Vladimíra Novotného) s hlavními zásadami urbanistické koncepce přístupu k historickým městům. Zatímco rozhodující část architektů se této rozvíjené (v řadě případů bohužel spíše degenerující) koncepcí držela i v 70.-80. letech, v památkové péči začalo především pod vlivem rostoucího počtu negativních příkladů z praxe přibývat kritických hlasů. Tříbení názorů v kauze přestavby Mladé Boleslavi jsme už zmínili; poté, co se podobná situace opakovala i v dalších (často ještě problematičtějších) případech, začala se většina památkářů koncem 70. a v 80. letech vracet ke staronové myšlence „preventivní ochrany“ městských jader, jejíž metodiku nyní důkladněji propracovala, neboť se odmítala smířit s prognózou, opakovanou architekty a urbanisty, že při ochraně historických jader „[b]ude třeba se omezit na prostředí a jednotlivé objekty mající nesporný architektonicky cenný význam, tam upnout veškerou pro tento účel rezervovanou investiční pozornost a ostatní, byť s pocitem lítosti, ale s reálným vědomím, že jinak není možno jednat, podříditi možná i trochu krutému procesu přestavby“.¹⁶⁶ Památková péče jako celek byla ochotna uznat nutnost určitých zásahů v jádrech měst tak, aby si mohla uchovat centrální funkci, otázkou zůstávalo, jak daleko v této „vstřícnosti“ zajít.

Veškerá rozhodnutí a činnost památkové péče v období normalizace je nutné vnímat v dobovém politickém rámci. Negativa, s nimiž se potýká, jsou stále stejná; vyplývají z nedostatků památkového zákona z r. 1958 (viz s. 57) a nedostatku kvalifikovaných pracovníků. Početné snahy o nápravu a zlepšovací návrhy z její strany sice nechybí (především se trvale volá po posílení pravomoci nejvyššího odborného orgánu, tj. Státního ústavu památkové péče, tak, aby jeho rozhodnutí nebyla nadále závislá na místních partikulárních zájmech), jejich uvádění do praxe je ale více než složité. Samostatné rozhodování je vyloučeno, právo směrodatných rozhodnutí mají v rukou úředníci ministerstva kultury pod ideologickým dohledem KSČ, popř. funkcionáři krajských a okresních národních výborů. Přes oficiální prohlášení se v tomto období více než kdy předtím projevuje skutečný vztah stranických a státních orgánů k památkové péči, která v jejich očích představuje těžko

¹⁶⁶ G. ČELECHOVSKÝ: K přestavbě městských center. *Architektura ČSSR*, č. 6-7, s. 254.

zvladatelnou „trvalou ideologickou a ekonomickou zátěž“. Přetrvávající ideologická averze vůči většině památek (zčásti tlumená během 50. let doktrínou socialistického realismu), braných jako nechtěné dědictví překonaných společenských řádů a tříd, se odráží v soustavné snaze státních orgánů snižovat počet oficiálně chráněných objektů s poukazem na jejich neúnosně velké množství.¹⁶⁷ Toto tvrzení bylo účelové jen zčásti: Československo skutečně disponovalo mimořádným počtem (nejen) nemovitých památek, což bylo hrdě zdůrazňováno už od konce války. Vladimír Novotný odhadoval v r. 1971 jejich počet v českých zemích na více než 30 tisíc, z toho zhruba 40% (cca 13 tisíc), tedy největší skupinu, zaujímalý objekty v historických jádrech měst.¹⁶⁸ Prudké snižování tohoto počtu v důsledku nezájmu státu, neschopného zajistit cenným objektům žádoucí péči, vyvolalo nejen stále výraznější doceňování jejich hodnoty nejširší veřejností, ale také „záchranné“ snahy pracovníků památkové péče. Historických jader se nakonec nejvýrazněji dotkla myšlenka kategorizace.

Na jejím počátku stála kritika dosavadního systému městských památkových rezervací, založeného na principu úzkého výběru s přísným režimem ochrany. To v praxi znamenalo, že hrstka vybraných měst (35) byla chráněna velmi přísně a ostatní naopak téměř vůbec. Památková ochrana se v nerezervačních městech omezovala na malý počet objektů (převážně veřejných budov, řadových měšťanských domů zde bylo chráněno minimum) a autoři stále čtenějších přestaveb tak byli povinni ve svých plánech respektovat pouze těch několik solitérů z oficiálních seznamů (navíc s možností požádat o zrušení jejich ochrany). Drtivá většina historických jader měst zůstávala jako celek nechráněna a ohrožena novou, převážně typizovanou výškovou výstavbou, jejíž většinově negativní výsledky byly nezpochybnitelné. Právě snaha prohloubit metodiku ochrany měst a rozšířit ji i na cenná, byť ne zcela kompaktně dochovaná sídla (s podílem mladší zástavby – např. Klatovy nebo Třebíč) vedla pracovníka Státního ústavu památkové péče Karla Kibice r. 1973 k publikování návrhu tzv.

¹⁶⁷ Tato snaha trvá až do r. 1989. Např. na 15. schůzi Federálního shromáždění v r. 1980 se předseda vlády Lubomír Štrougal ve zprávě o plnění vládního programového prohlášení dotkl i otázky památek, na které jsou české země neobyčejně bohaté: „*Na údržbu a rekonstrukci těchto památek věnujeme nemálo sil a prostředků, a přesto, upřímně řečeno, na všechno nestačíme. Mnohé jsme opravili, ale řada objektů dále chátrá a na celé komplexy – vezměme jen historickou část Starého Města – nemáme dostatek kapacit. Není vůbec naším úmyslem pozornost k této oblasti oslabovat, ale přece jen bychom se měli nad některými otázkami zamyslet. Nepřehánějí poněkud příslušné instituce památkové péče počet objektů, které jsou jako památkové chráněny? Nevládne zde přílišný subjektivismus, který s ochranou historických památek nemá nic společného? Máme v památkové péči správně stanoveny priority? (...) je třeba vzít v úvahu naše celkové možnosti. Musíme zúžit frontu našeho zaměření v oblasti ochrany, rekonstrukce nejdůležitějších historických památek a soustředit síly na to hlavní. Historické a umělecké aspekty jsou při tomto rozhodování jistě důležité, ale ani reálná ekonomická hlediska nemůžeme opomíjet.*“ Zpráva vlády ČSSR o plnění jejího programového prohlášení přednesená předsedou vlády Lubomírem Štrougalem. *Rudé právo*, 10.4. 1980, s. 2.

¹⁶⁸ Dle J. KYLLAROVÁ: Stav městských památkových rezervací v ČSR a návrh jejich regenerace. In: *Regenerace městských památkových rezervací*. Tábor 1985, s. 21.

„*druhé formy památkové ochrany*“ (vedle památkových rezervací).¹⁶⁹ K podpoře tohoto návrhu, posléze označeného jako „*kategorizace měst*“ bylo obratně využito oficiální vládní usnesení č. 25 z 31.1. 1973 o koncepci rozvoje státní památkové péče a kategorizaci kulturních památek. Záludnost tohoto usnesení spočívala v tom, že dosud prohlášené památky byly (oficiálně v zájmu praktičtějšího diferencovaného přístupu, který usnadní plánování a efektivnější vynakládání prostředků na jejich údržbu, což požadovali zvl. národohospodáři a urbanisté) rozděleny do tří kategorií; řada historiků umění a památkářů se ale už v diskuzích 60. let netajila obavou, že plán bude snadno zneužitelný k redukci počtu památek pomocí vyřazování a likvidace objektů poslední kategorie a koncentrování veškeré péče na omezený počet „nejcennějších“ – což se bohužel v normalizačních letech v mnoha případech naplnilo (národní výbory označovaly III. kategorii běžně jako „*likvidační*“). Kibic tento dokument, v praxi vlastně přispívající ke snížení stávajícího počtu památek, využil naopak k jejímu rozšíření. Podklady získané při vyhodnocování více než 900 měst a městeček měly v budoucnu posloužit jako jedno z východisek pro jejich citlivější přestavbu. Celý návrh byl v následujících letech prohlubován a projednáván s ústředními orgány, ale jeho oficiální zakotvení přinesl až nový zákon č. 20 o památkové péči z r. 1987, výslovně zavádějící v § 6 termín „*městská památková zóna*“ (prohlašování prvních zón reálně začalo až r. 1990).

Charakteristickým znakem památkové péče 70. a 80. let je prohlubující se rozpor mezi úrovní teoretického myšlení (průzkumy a studie SÚRPMO si i v evropském měřítku udržovaly kvalitní úroveň) a trvale se zhoršující praxí. Snahy o příznivou regulaci přestavby městských center závisely víceméně na benevolenci místních správních orgánů a regenerace památkových rezervací (metodicky s přispěním řady odborníků často detailně promyšlená) narážela na ekonomickou nepružnost režimu a zájmy mocné lobby socialistických stavebních podniků, která odmítala jako nelukrativní veškeré rukodělné stavební zásahy, běžnou údržbu i realizaci jakýchkoli individualizovaných neprefabrikovaných staveb. Stejné problémy, které limitovaly vznik kvalitních novostaveb (jak uvidíme v následující kapitole), se promítaly i do kvality rekonstrukcí, stojících už mimo námi sledované téma. Důsledky však byly v obou oblastech stejné – zbytečná ztráta starých hodnot a jen minimální tvorba nových. Původní záměr vyhlášení městských památkových rezervací z r. 1950, tedy celková rekonstrukce jejich historických jader, byl alespoň zčásti naplněn pouze ve dvou městech: Chebu a Českém Krumlově, kde vláda usnesením č. 195 z 8.6. 1966 rozhodla o provedení kompletní

¹⁶⁹ Shrnutí této problematiky nabízí K. KIBIC: Třicet let úsilí o prohloubení památkové ochrany našich historických měst. *Zprávy památkové péče*, 2004, roč. 64, č. 3, s. 232-243.

rekonstrukce chátrajícího jádra. I zde se však do značné míry opakoval chebský scénář: akce ztroskotala na zásadním nedostatku stavebních kapacit (plně zaměstnaných novou výstavbou), přičemž jediné řešení, k němuž centrální orgány sáhly, byla postupná redukce počtu objektů určených k rekonstrukci. Podrobný územní plán SÚRPMO od arch. Jana Řezníčka s rozdělením prací do časových etap se tvář v tvář nastavením socialistické ekonomiky ukázal jako nerealizovatelný – z vytčeného úkolu bylo do r. 1989 splněno necelých 20 % a krumlovská akce znovu prokázala, že pro účinnou regeneraci historického fondu nejen památkových rezervací chybí pevný hospodářský režim, který stát není schopen zajistit.

6.6. Solitérní novostavby 70. a 80. let

Je logické, že vedle plošných přestaveb, kterým jsme dosud věnovali pozornost a v nichž typologicky dominovala bytová výstavba, probíhala modernizace městských center v 70. - 80. letech také formou jednotlivých objektů, umisťovaných do jinak víceméně dochovaného historického prostředí, většinou se záměrem udržet význam těchto oblastí jako správních a kulturních center a doplnit v nich chybějící nebo nedostatečně zastoupené funkce. Realizace tohoto legitimního a obvykle oprávněného záměru představují však bez větší nadsázky přehlídku sporných nebo vyloženě negativních řešení, mezi nimiž je kladný příklad řídkou výjimkou. Základní otázka při pohledu na tento stav samozřejmě zní: proč?

Zásadně nechceme nahlížet na architekturu 70. a 80. let prizmatem tehdejšího politického systému (jak se v současnosti někdy děje) a odsuzovat ji proto jako celek. Jako v každé době, i zde vznikaly také kvalitní, pozoruhodné, v posledních letech docenované stavby.¹⁷⁰ Zvláště v obecném povědomí získala řada objektů negativní nálepku spíše kvůli době svého vzniku (o které samozřejmě tak či onak vypovídá) než posouzením svých skutečných (ne)kvalit. V případě negativního vnímání novostavby veřejností lze vždy poukázat na přirozený (vědomý nebo podvědomý) odpor a nedůvěru vůči čemukoli novému, co mění nám důvěrně známé prostředí (vnímání historických center, která máme skrze jejich historickou kontinuitu spojena s jakýmsi neurčitým pocitem stálosti a jistoty, je na jakékoli změny obzvláště citlivé); zároveň platí, že řada nových hodnot může být doceněna až v delším časovém odstupu. Na druhé straně, pokud se při hodnocení novostaveb normalizačních let omezíme na oblast historických jader a ponecháme stranou centrum Prahy, počet kvalitních realizací se rapidně

¹⁷⁰ Např. nová odbavovací hala Hlavního nádraží v Praze (1970-77), administrativní budova ČKD v Praze na Můstku (1974-83), Kulturní dům v Teplicích (1977-88) nebo smuteční obřadní síň ve Svitavách (1969-73).

zužuje a skutečně nezbývá, než konstatovat, že právě nejcitlivější partie měst měly v tomto období na kvalitní projekty štěstí jen zřídka.

Příčin nízké úrovně novostaveb je více a velká část z nich zdaleka neplatí jen pro dobu normalizace. V zásadě je snad můžeme shrnout do několika bodů: zcela nevyhovující státem nastavený nepružný charakter dobové stavební výroby, tlak nebo otevřený diktát investorů a neschopnost nebo arogance architektů (případně ale také jejich tvůrčí sešňerování předchozími důvody). Vznik každé novostavby v historickém prostředí se stával předmětem diskuzí a střetů čtyř stran: investora, projektanta, dodavatele a pracovníka památkové péče.

Na charakter socialistického stavebního průmyslu a „diktát dodavatelů“ jsme už několikrát narazili. V období pozdního socialismu se naplno projevilý důsledek jednostranného zprůmyslnění stavebnictví. To, co iniciovali architekti na konci 40. let ve snaze usnadnit a zefektivnit vlastní tvorbu, nyní právě tuto tvorbu zásadně omezovalo. Státem po léta podporovaná a ve snaze o co nejrychlejší vyřešení bytové krize upřednostňovaná hromadná bytová výstavba zcela převládala (po přechodné fázi experimentálních typů staveb v 1. pol. 60. let) tradiční technologie (ve prospěch především panelů) i možnost specifických řešení (ve prospěch typizace). Výstižnými slovy arch. Otakara Nového, stavební výroba postupně omezila „architektonickou řeč na několik slov, kterým nikdo nerozumí, protože jsou bezobsažná, často hloupá, stále stereotypně stejná a všechny nudí. Tak došlo k postupnému zániku architektury, protože ztratila svou kontinuitu, historický jazyk a oněměla v tunách panelů.“¹⁷¹ Trvalé nadřazování ekonomických kritérií (tlak na plnění hospodářského plánu a snižování nákladů) vytvářely prostředí nepřející kvalitě a nápaditosti a ze všestranné preference nové výstavby vyplývalo znevýhodnění nejen specificky památkových, ale jakýchkoli rekonstrukčních prací.

Zásadní problém nespočíval v tom, že by si stát negativa nastalé situace neuvědomoval (už usnesení vlády z 1. září 1971 dospělo při hodnocení úrovně stavebnictví k závěru, že stavební podniky se „zaměřují především na novou investiční výstavbu, u níž se dosahuje vyšší produktivity práce a vyšších odměn“ a „[v] důsledku toho nejsou údržba a opravy zajišťovány dodavatelsky v potřebném rozsahu a požadovaném druhu prací.“¹⁷²), ale v zásadní neochotě a neschopnosti oficiálních orgánů ji účinně řešit. Již zmíněný odklon od nové výstavby k regeneraci stávajícího fondu zůstal v rovině prohlášení a vládních dokumentů. V praxi

¹⁷¹ O. NOVÝ: Řeč architektury. In: P. HALÍK – P. KRATOCHVÍL – O. NOVÝ: *Architektura a město*, s. 130.

¹⁷² Cit. dle O. PÁNEK: Chránit, udržovat a účelně využívat. *Památky a příroda*, 1986, č. 3, s. 130.

totiž nebyly jakékoli rekonstrukční práce (narozdíl od bytové výstavby) nijak preferovány ani podporovány ekonomickými stimuly a pro stavební podniky proto představovaly nezajímavé a prodělkové zakázky. Potřebné hospodářské ukazatele, vytčené v systému centrálního plánování, mohly jednotlivé organizace splnit mnohem snáze pomocí investiční výstavby (jejich stavební kapacity zůstávaly proto primárně vyhrazeny pro ni), jejíž léty zaběhnutý proces na ně kromě toho nekladal výraznější organizační a technické nároky.¹⁷³ Systém odměňování projektových prací motivoval dodavatele k dominantnímu užívání moderních technologií a materiálů a těžké mechanizace, tedy metod primárně vhodných pro výstavbu „na zelené louce“. Důsledek těchto systémových nastavení byl jediný: pro dodavatelskou sféru dlouhodobě platilo pohodlné, ryze ekonomické hledisko, že novostavba je vždy výhodnější než jakákoli forma obnovy staršího objektu.¹⁷⁴ Když už se k rekonstrukcím přistoupilo, byly preferovány rozsáhlé, často zbytečně ambiciózní akce, opět na úkor potřebnější a racionálnější (ale pro podniky ekonomicky nelukrativní a proto soustavě zanedbávané) drobné údržby.

Zásadně nedostatečná údržba fondu historických center měst samozřejmě velmi usnadňovala průnik novostaveb (což platí i ve většině památkových rezervací – např. Jihlava nebo Pelhřimov), neboť argument „zchátralosti“ se při likvidaci starých objektů a výstavbě nových mohl použít prakticky v jakémkoli případě. Do podoby konkrétních novostaveb vnášela důsledná typizace fádnost a stereotypní opakování, i když narozdíl od hromadné bytové výstavby, která těmto negativům podléhala zcela, vyžadovaly veřejné stavby, tedy objekty s individuální náplní, přece jen alespoň rámcově netypická řešení. Nepružnost stavební výroby stavěla architekty do složité pozice: naprostá většina z nich si dobře uvědomovala, že prostředí historických center vyžaduje vzhledem ke svému významu náročnější a důmyslnější řešení novostaveb, než představuje dobový průměr (o potřebě „*vysokeho architektonického mistrovství*“ hovořil už arch. Štván v 60. letech), takových řešení ale bylo s dostupnými „nástroji“ velmi těžké dosáhnout. A tak do starobylé struktury měst pronikaly objekty vesměs tuctové, nepřizpůsobivé vůči okolí a nekvalitně provedené. Usnesení vlády č. 25/1973 o koncepci rozvoje státní památkové péče sice obsahovalo závazek, že přestavba a dostavba historických jader by měla sledovat „*vyšší kulturní kvalitu*“

¹⁷³ Ekonomický rozbor nepříznivé situace podává např. J. MAYER: K ekonomickým problémům památkové péče. *Památková péče*, 1965, č. 1, s. 25-27.

¹⁷⁴ Na škodlivost jednostranně ekonomického vnímání historických objektů poukázal už v r. 1955 prof. E. Hruška, když na konferenci památkových pracovníků ve Smolenicích pronesl: „*nemožno všetko hodnotiť len po materiálovej stránke; ak oceňujeme historické stavby len čo do ich stavebno-technickej hodnoty, nuž sú skutočne búračkou a znamenajú viac nákladov pre obce, lebo ich odstránenie ešte zaťažuje verejnú pokladnicu. Ak však vidíme v určitom objekte alebo v sústave objektov (...) určitý dokument našej histórie, ku ktorej máme vzťah, ktorá nám niečo hovorí, nadobúda tento objekt alebo súbor objektov určité ideálne hodnoty.*“ E. HRUŠKA: Úvod do problematiky prestavby historických miest. In: *Rekonštrukcia miest*, s. 13.

prostředí“ a bytová i občanská výstavba musí být obohacena o „*nové vhodné typy, architektonicky přiměřené prostředí našich měst*“, nic z toho ale v následujících letech nebylo splněno.¹⁷⁵ Z nezměnitelné skutečnosti dominující typizace museli projektanti vycházet ještě koncem 80. let. Vzhledem k tomu, že rozsáhlejší návrat ke klasickým stavebním technologiím se jevil jako zcela nereálný, volali mnozí tvůrci alespoň po rozšíření palety použitelných prvků tak, aby novostavby mohly lépe reagovat na specifický charakter svého okolí.¹⁷⁶ Jakákoli iniciativa však opět ztroskotávala na vedoucích místech – vládní orgány sice dílčí problémy ve stavebnictví uznávaly, nicméně oficiální koncepce typizace až do pol. 90. let byla vyřešena mechanickým prodloužením platnosti stávajících soustav.

Vedle limitovaného spektra prvků, ze kterých bylo možné „skládat“ výsledný objekt, byly případné estetické ambice tvůrců obvykle snižovány také nekvalitním provedením. Všeobecný úpadek řemesel nastartovalo v Československu už postupné rušení soukromých živností během 50. let a „*celostátní kádrová prověrka*“ v letech 1958-59, jejímž cílem bylo odstavení třídně a politicky „nespolehlivých“ osob a zároveň zajištění zvýšeného počtu pracovníků pro nové úkoly stavební výroby. Důsledkem byl nucený odchod řady odborníků, projektantů a specializovaných řemeslníků nebo jejich přeřazení do podřadných manuálních funkcí. V 70. a 80. letech se už úpadek řemeslné kvality projevuje zcela zásadně a kvalitní provedení mají zajištěno v první řadě velké státní zakázky. V takové situaci mohl arch. Václav Gírsa snadno hovořit o „*kontrastu mezi architektonickou, uměleckou i řemeslnou hodnotou průměrného památkového objektu a mezi průměrnou úrovní běžné novostavby*“.¹⁷⁷

Další zásadní skutečností, podepisující se na negativním hodnocení normalizačních novostaveb v historických centrech, je ve většině případů jejich nevhodné umístění do exponovaných lokalit. Protože památkové péči zůstával nejen v tomto ohledu trvale pouze poradní (nezávazný a většinou až diskriminovaný) hlas, byla volba konkrétní lokality obvykle v rukou investora, potažmo místních mocenských elit, které (pokud samy nebyly investorem) každý nový projekt nezbytně schvalovaly; pominout ale nelze ani podíl samotných architektů, především skrze tvorbu územních plánů. Odborní teoretici se shodovali, že novostavbě by mělo předcházet podrobné a zodpovědné studium prostředí, do něhož má být umístěna. „*Dobří architekti zde [v historických jádrech] byli vždy dobrými urbanisty*“, podotýkal Karel

¹⁷⁵ Cit. dle K. KIBIC: K památkové ochraně našich historických měst, *Památky a příroda*, 1973, č. 2, s. 90-91.

¹⁷⁶ Např. S. VODĚRA: c.d., s. 77.

¹⁷⁷ V. GÍRSA: Stavební výroba a rekonstrukce památkových objektů (Poznámky k praxi). In: *Historická jádra ve struktuře měst*, s. 67.

Kibic.¹⁷⁸ Architekt B. Fuchs se už v 60. letech zamýšlel nad problémem výstavby veřejných budov v historických městech a dospěl k obecně platným závěrům: „*V rámci kompozičního plánu je předně potřebné zjistit, je-li možné takový objekt vůbec do historického prostředí umístit. V rámci širší asanace se taková příležitost někdy naskytne. Neměl by zde ve své hmotě ale vzniknout příliš konkurující objekt hlavním veřejným objektům z uchované historické části. I otázka dominanty potřebuje pečlivé zvážení.*“¹⁷⁹ Právě v nedodržení těchto zásad spočívá většina kolizních situací, do kterých se nové objekty dostaly. V důsledku chybného vymezení kapacity historického jádra byly do jeho struktury tlačeny funkce s nadměrnými prostorovými nároky (většina obchodních domů). Demolice původní zástavby probíhaly navíc velmi často pod tlakem investorské organizace, která trvala na výstavbě v dané lokalitě, i když se nabízely vhodnější alternativy, a projevovala naprostou lhostejnost k hodnotám původního prostředí.¹⁸⁰ Patrně nejhorší důsledky přinesl umanutý zájem místních orgánů na demolici původní zástavby (navzdory řadě alternativ) hlavnímu náměstí v Jihlavě (viz kapitolu 6.8).

Jiným příkladem je Třebíč, kde v r. 1970 národní podnik Restaurace a jídelny pojal záměr vybudovat na severní straně náměstí nový hotel na místě dvou historických domů, z nichž jeden tomuto účelu sloužil už od r. 1877 (pův. hotel Habsburg, později Slavia). Proti žádosti investora o upuštění od památkové ochrany se postavil zástupce památkové péče Karel Kibic s poukazem, že náměstí disponuje uceleným souborem původních měšťanských domů, který by novostavba zbytečně poškodila. V diskuzích s autorem projektu Césarem Grimmichem proto navrhl buď dva stávající objekty pouze rekonstruovat, nebo (pokud by měl mít hotel větší kapacitu) situovat stavbu jinde; architekt oponoval, že i v případě novostavby bude schopen zajistit soulad s okolní zástavbou. Kibic byla nakonec po nátlaku investora vedením Státního ústavu památkové péče odvolán a ministerstvo kultury vydalo souhlas s upuštěním od ochrany obou objektů. Po jejich demolici v březnu 1974 navíc následovalo zbourání ještě několika sousedních domů, takže výsledná hotelová novostavba architektů pražské pobočky Státního projektového ústavu obchodu Césara Grimmicha a Jaromíra Lišky vznikla v mnohem větším rozsahu a byla doplněna prodejnou potravin a Domem obuvi (1978-80). Táhlé průčelí hotelu do náměstí se tvůrci vcelku úspěšně pokusili podřídít okolní historické parcelaci rozdělením do několika menších jednopatrových částí, zakončených střídavě

¹⁷⁸ K. KIBIC: K problematice novostaveb v historickém prostředí měst. *Zprávy památkové péče*, 2005, č. 1, s. 10.

¹⁷⁹ B. FUCHS: *Nové zónování*, s. 39. Sám Fuchs se na tenký led výrazné novostavby v historickém prostředí pustil projektem a realizací obchodního domu ve Znojmě – viz s. 117.

¹⁸⁰ Ne vždy se plány podařilo dotáhnout do konce. Nedostatek finančních prostředků nebo změna zájmu investora mohly způsobit, že na místě staré zástavby zůstaly jen „připravené“ proluky a k nové výstavbě nakonec nedošlo (tento typ „proměny“ se stal v době normalizace typickým např. pro centrum Jablonce nad Nisou).

plochými a sedlovými střechami (obr. 117, po rekonstrukci na poč. 21. st. získal celý objekt jednotné zastřešení). Měřítkově příznivé řešení hotelu směrem do náměstí bylo ovšem provedeno na úkor požadované lůžkové kapacity – ta proto musela být zajištěna v jeho zadní, o to větší části, která svým objemem, výškou a banálním tvaroslovím narušila panorama historického jádra v pohledu z protilehlého břehu řeky Jihlavy.

Popsané spektrum výhrad platí pro všechny tři hlavní skupiny, do kterých můžeme novostavby 70.-80. let v centrech typologicky rozdělit: administrativní budovy (nejčastěji městské a stranické sekretariáty), hotely a obchodní domy. Početnost staveb z posledních dvou skupin odráží pozornost, která je v této době věnována rozšiřování a zkvalitňování sektoru služeb, dosud spíše zanedbávaného ve prospěch ryze obytné výstavby. Základním problémem těchto typů staveb byla jejich objemnost, vyžadovaná růstem kapacitních nároků (viz kapitolu 6.7). První skupina staveb dokládá rostoucí zájem správních a stranických orgánů, využívajících dosud pro své potřeby většinou adaptované starší objekty, o prostorově a funkčně lépe vyhovující a zároveň architektonicky reprezentativní novostavby. Určitou výhodou pro realizaci administrativních budov byla jejich politická prestižnost, zaručující architektům obvykle větší množství prostředků, technologií a materiálů a rychlejší průběh výstavby. Problematická je většinou jejich poloha – právě proto, že šlo o stavby s jistou symbolicko-ideologickou rolí, bylo žádoucí je umístit v exponovaných lokalitách, kde ale často nepříjemně konkurovaly tradičním dominantám. To je případ mohutných budov OV KSČ v Trutnově (dnes městský úřad, arch. Vladimír Vokatý) a Děčíně (dnes ČVUT, arch. Miroslav Netolička, 1985). Ani jedna z nich nebere významnější ohled na své okolí: trutnovská „*bílá velryba*“ (lidový název je odvozen od mohutnosti objektu a jeho obložení bílými dlaždicemi) zaujala prostor na dohled hlavního kostela Narození P. Marie a zlikvidovala původní budovu děkanství, děčínský „*kokos*“ (lidová zkratka „komunistický kostel“) vytvořil svou zadní fasádou nedůstojný *point de vue* barokní Dlouhé jízdě, téměř 300 metrů dlouhé přístupové cestě k zámku (obr. 120). Příznivějšího výsledku dosáhli architekti Vladimír Belšán a Miloslav Sýkora při projektu sdružené budovy OV KSČ, ROH a SSM v Klatovech (obr. 118-119). Ta v letech 1969-1977 sice nahradila celý historický blok mezi ulicemi Krameriovou, Plánickou, Pawlikovou a Křížovou (včetně rodného domu Václava Matěje Kramera čp. 134), ale díky dílčím konzultacím s orgány památkové péče alespoň respektuje původní půdorysnou stopu (jen v Plánické ulici budova kvůli potřebě získat před hlavním vchodem plochu pro parkoviště ze staré uliční čáry ustupuje). Příznivá je i pouze dvoupatrová výška objektu, respektující sousední dominanty, klášterní kostel sv. Vavřince a

především arciděkanský kostel P. Marie – jeho monumentální pozici architekti uchovali tím, že severovýchodní část někdejšího bloku ponechali nezastavěnou a situovali sem pouze park.

V neposlední řadě je třeba příčiny negativního vyznění normalizačních novostaveb hledat na straně samotných tvůrců. V r. 1974 konstatoval arch. Karel Firbas, že historické prostředí měst zásadně nesnese „chybné urbanistické řešení (...), tuctovou architekturu, konfekci, módní triky, přetvářku, exhibici, okoralé droby z tabule minulosti, protichůdnosti a banality“.¹⁸¹ Je smutnou skutečností, že na naprostou většinu zásahů v historických jádrech doby normalizace můžeme více či méně vztáhnout některou z těchto expresivních charakteristik. Při vzniku konkrétních projektů jistě hrály roli nepříznivé vnější aspekty (vývojová stagnace tvorby daná minimální informovaností tvůrců o dění v zahraničí, útlum konkurence a opuštění principu soutěží – většina projektů v 70.-80. letech byla přidělována jednotlivým ateliérům podle regionální příslušnosti). Na druhé straně však nelze omlouvat prostou neschopnost architektů dosáhnout alespoň rámcového souladu svých objektů s původním prostředím, která byla účelově maskována pojmem „žádoucí kontrast“. Široce vymezená zásada urbanistické metody, že při vstupu novostavby do historického prostředí stačí dodržet měřítko okolních staveb (tedy výšku a uliční čáry), se v konkrétních případech ukazovala jako velmi nedostatečná. Od 60. let prosazovaná metoda programových kontrastů se v normalizační éře téměř zcela zdiskreditovala a jen velmi zřídka přinesla skutečně zajímavou architekturu (např. karlovarský hotel Thermal manželů Machoninových z let 1968-77, promyšleným výrazem a kvalitním provedením nepochybně nadstandartní dílo, jemuž ale místní obyvatelé kvůli tvrdému kontrastu s eklektickou zástavbou na druhém břehu říčky Teplé a ohromným rozměrům přezdívali „betonový hrad“¹⁸², viz obr. 121-122). Arch. Helena Mesická r. 1985 konstatovala: „Není možné tvrdit, že nelze realizovat novostavbu v památkové rezervaci, je však nutné požadovat, aby to byla novostavba v každém případě atypická. (...) Nahradit dožilý objekt, který byl součástí celkové kompozice, vhodnou novou stavbou, vyžaduje více citu, a dokonce i jisté pokory než fantazie. Je třeba poznat nejen staveniště, ale prostředí a charakter celé rezervace. S tak zvanou ‚metodou kontrastu‘ nemáme zatím v historickém prostředí nejlepší zkušenosti.“¹⁸³ Příznivějšího začlenění do historického prostředí dosahovaly jednoznačně objekty, které nejen měřítkem, ale i některými

¹⁸¹ K. FIRBAS: c.d., s. 231.

¹⁸² „Takto rozsáhlá řešení v exponovaném urbánním prostoru vždy staví pozorovatele do pozice ‚bud’-anebo’: bud’ koncept přijmout tak, jak byl zamýšlen, tj. jako velkorysé řešení, anebo odmítnout jako necitlivý zásah do organismu města.“ O. BENEŠ – O. ŠEVČÍK: *Architektura 60. let: „zlatá šedesátá léta“ v české architektuře 20. století*. Praha 2009, s. 309.

¹⁸³ H. MESICKÁ: *Zásady státní památkové péče při provádění komplexní regenerace historických jader měst*. In: *Regenerace městských památkových rezervací*, Tábor 1985, s. 37.

tvoroslovnými prvky respektovaly zákonitosti svého okolí (sedlová střecha, podobný rytmus oken, členění fasády). Vyložené pozitivních příkladů najdeme bohužel jen poskrovnu. Jedním z nich může být objekt České státní pojišťovny na jižní straně náměstí v Havlíčkově Brodě z let 1980-83 od architekta pardubického Stavoprojektu Lubomíra Drimla. Její „úspěch“ spočívá právě v příznivém vyřešení neuralgických bodů novostaveb v historickém kontextu: půdorysného a měřítkového začlenění, materiálů a tvarosloví (obr. 123-124). Ačkoli se nachází na místě tří demolovaných domů, zachovává pevný obrys původní parcely; nezpochybňuje dominanci sousední budovy staré radnice, kterou respektuje výškou (navazující na radniční atiku) i použitým členěním fasády (barevné omítky, tradiční rozměry oken, střídme plastické orámování oken a vchodů).

6.7. „Priorizace“ měst – negativní fenomén normalizace?¹⁸⁴

Specifickou kategorií objektů, které se od konce 60. a zvláště během 70. let začaly ve větší míře objevovat v historických centrech měst, jsou obchodní domy. Ve zpětně vytvořeném pejorativním termínu „priorizace“ se odráží několik charakteristických znaků tohoto jevu. Je to jednak skutečnost, že investorem naprosté většiny staveb byl trust Obchodní domy Prior se sídlem v Bratislavě (transformovaný k 1.1. 1969 z původního podniku Obchodní domy, zal. r. 1965); v menším počtu (z naší množiny jader okresních měst jde o Ústí nad Labem) nicméně vznikaly i družstevní obchodní domy. Dále početnost obchodních domů, jejichž „hromadný“ nástup můžeme datovat do přelomu 60. a 70. let. A konečně negativní náhled většiny společnosti na tyto stavby, pramenící ze spojení s ideologickým ovzduším doby vzniku. Co tedy nové obchodní domy centrům českých měst daly a vzaly?

V první řadě je nezbytné upřesnění časového zařazení. Výstavbu obchodních domů v Československu rozhodně nelze označit za proces přicházející s nástupem 70. let, i když právě v tomto období dochází k realizaci naprosté většiny z nich. Už v průběhu 60. let rostl zájem státu o posílení občanské vybavenosti měst, dosud opomíjené ve prospěch hromadné výstavby bytů. Podle směrnice Výzkumného ústavu ministerstva vnitřního obchodu z r. 1958 měl být v rámci obchodní sítě vybudován v každém sídle s více než 30 tisíci obyvateli, s dostatečnou spádovou oblastí a nákupní silou obchodní dům. Hlavním impulzem

¹⁸⁴ Většina faktografických údajů v této kapitole je čerpána z objevené knihy P. KLÍMA (ed.): *Kotvy máje. České obchodní domy 1965-1975*. Praha 2011. Kniha nabízí vedle obecných úvah rozbor celkem 14ti konkrétních obchodních domů, z nichž byly pro účely této práce využity zejména kapitoly týkající se Liberce, Olomouce, Prostějova a Ústí nad Labem. Velmi přínosná je studie věnovaná nerealizovanému projektu Prioru v Jihlavě.

k plánované hojnější výstavbě objektů tohoto druhu byla celostátně zanedbaná a poddimenzovaná maloobchodní síť. Velká část obchodů zanikla v procesu poválečného znárodňování a likvidace soukromého sektoru a zbylé vesměs trpěly dlouhodobě zanedbanou údržbou. Vzhledem k pozvolna rostoucí životní úrovni domácího obyvatelstva i stále početnějším realizacím „moderních“ obchodních staveb na Západě se dosavadní situace začala vládním orgánům jevit jako neudržitelná. Roli hrála i snaha v rámci centrálně plánované ekonomiky centralizovat také maloobchodní prodej, a to za pomoci univerzálních obchodních domů, v nichž bude pestrý sortiment nabízen pod jednou střechou.¹⁸⁵

Nejideálnější možností umístění obchodního domu byla vždy centrální zóna města, kam se tradičně koncentrovala většina služeb a kde se obchodní novostavba mohla přispět ke zhodnocení a oživení lokality. Jestli byla projektována jako součást souboru nového nebo alternativního centra (Most, Pardubice), usazena v těsném sousedství historického jádra (Cheb) nebo pronikla přímo do něj (níže uvedené příklady), záviselo už víceméně na shodě okolností: vůli a možnostech investora, zásadách územního plánu, příhodně se nabízejících parcelách (proluky nebo zchátralé soubory domů). Status památkové rezervace nehrál v tomto ohledu významnější roli, protože i v jádrech takto chráněných měst bylo možné vzhledem k celkové zanedbanosti původního stavebního fondu najít potenciální staveniště a problémy nedostatečné obchodní sítě zde byly stejné jako všude jinde.

Vlnu výstavby obchodních domů odstartovala dvojice slovenských Priorů v Bratislavě (1964-68) a Košicích (1965-68), které se spolu s dalším objektem v Plzni (1965-68) staly prvními stavbami svého druhu, vzniklými v Československu po r. 1945. Jejich realizace poskytla zároveň příležitost pro nalezení optimálních typologických řešení, zakotvených posléze ve vnitropodnikových normách společnosti Prior a používaných při výstavbě dalších domů v následujících letech.¹⁸⁶ Tyto normy rozdělovaly obchodní domy do tří skupin podle výměry prodejní plochy: malé (2 - 4 000 m²), střední (4 - 7 000 m²) a velké (7 - 10 000 m²). Používaným konstrukčním systémem byl ocelový nebo železobetonový skelet (výhodou ocelového bylo pro architekty jeho méně důsledné podřízení typizaci a unifikaci a tedy možnost o něco pružnějších řešení). Projektantem většiny domů byl specializovaný Státní

¹⁸⁵ Je na místě podotknout, že kromě plnosortimentních obchodních domů vznikaly od 60. do 80. let ve městech také menší obchodní střediska se specializovanou nabídkou (samoobsluhy, Domy potravin, Domy obuvi apod.), kterými se v této kapitole nezabýváme; problémy při jejich začleňování do historického prostředí jsou ale v podstatě stejné. Jedním z prvních příkladů tohoto typu je dům družstva Jednota Družba (dnes Saigon) na jihovýchodním nároží náměstí v Tachově, postavený r. 1962 na parcele uvolněné americkým bombardováním na konci války (arch. Hess a Novák). Svým lapidárním tvaroslovím (sedlová střecha, dvě patra, podloubí) se s okolím sžívá poměrně neproblematicky.

¹⁸⁶ *Jednotná organizácia riadenia a prevádzky obchodných domov Prior*. Bratislava, 1973.

projektový ústav obchodu Brno s pobočkami v Praze a Bratislavě; generálním investorem bylo obvykle ministerstvo vnitřního obchodu, které konkrétní projekt zadávalo přímo do jednotlivých poboček, vnitroústavní nebo veřejné soutěže byly v době normalizace řídkou výjimkou (případ pražských obchodních domů Máj a Kotva). Po slovenských metropolích a Plzni následovalo do konce 60. let ještě několik projektů obchodních domů (některé vzešly i ze soutěží: Znojmo, Jihlava), vlivem událostí roku 1968 ale byly (často ve značně komplikovaných podmínkách a s nemalými změnami) realizovány až v průběhu 70. let. Jejich označování za produkty normalizační éry není tedy vždy oprávněné. V rámci námi zvoleného okruhu okresních měst platí, že na projektech všech plnosortimentních obchodních domů, umístěných v obvodu historického jádra, se začalo pracovat už během 2. pol. 60. let.

Tak jako jiné typy novostaveb, ocitaly se i obchodní domy, pokud vstoupily do historického jádra města, v kontextuálně nesmírně citlivém prostředí. Zcela klíčová zde byla otázka měřítka. Vzhledem k udržení efektivity provozu, možnosti nabídnout co nejširší sortiment a snazšímu přizpůsobení těchto budov předpokládanému růstu nároků a funkcí v budoucnosti byla minimální velikost jejich prodejní plochy stanovena na 2 - 3 000 m². Tento rozměr pak podmiňoval velikost celé budovy: „*Nejmenší obchodní dům by měl mít asi 3 000 m² prodejní plochy. To znamená, že celková plocha zastavěná je 9 000 m² a objem zhruba 40 000 m³. Představuje to obyčejně celý jeden městský blok.*“¹⁸⁷ Do tradiční struktury jader, složené až na výjimky z velkého počtu drobných jednotek tak náhle vstupovaly monobloky, ze své podstaty vyžadující zcela odlišné měřítko, navíc s nemalými nároky na skladovací plochy a zásobovací komunikace.

Spektrum těchto otázek otevřel už první obchodní dům, postavený v českých zemích v prostoru historického jádra – pod názvem Dyje vyrostl na severní straně dnešního Masarykova náměstí v památkové rezervaci ve Znojmě. Jeho investorem byl podnik Drobné zboží, usilující o výstavbu svého zařízení ve městě už od počátku 60. let, jemuž MNV po dlouhých jednáních nabídl pro tyto záměry proluku na místě za války zničené skupiny domů, odkrývající nenápadný areál znojemské radnice s dominantní gotickou věží (obr. 126-127). Následná soutěž Svazu architektů koncem r. 1967, ve které zvítězil renomovaný brněnský tvůrce Bohuslav Fuchs, přinesla lokalitě definitivní řešení. Fuchs spolu se synem Kamilem (zaměstnaným ve Státním projektovém ústavu obchodu) použil ve své studii některé motivy ze staršího nerealizovaného návrhu Národního divadla v Brně z r. 1938 a soutěžní zadání řešil

¹⁸⁷ J. SIROTEK: Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst. *Projekt*, 1969, č. 1-2, s. 30.

jako horizontální blok ve výšce okolní zástavby, zhruba kopírující původní uliční čáry a vytvářející mohutnou podnož vertikále sousední věže. Hlavní průčelí do náměstí vytvořila široká „televizní obrazovka“ s lodžii, předstupující nad odlehčený prosklený parter (čímž bylo vyhověno přání investora, aby dům obsahoval tribunu pro slavnosti, konané na náměstí během roku). Návrh, rozpracovaný brněnskou projekční skupinou arch. Josefa Opatřila, byl realizován v letech 1971-75 a od počátku vzbuzoval rozporuplné reakce mezi odborníky i laickou veřejností (obr. 128). Už po vystavení vítězného návrhu a zvláště v uvolněné atmosféře roku 1968 se o jeho kvalitách rozproudila čilá diskuze, ve které svůj návrh na stránkách místního tisku obhajoval i sám Fuchs.¹⁸⁸ Tříbení názorů nicméně záhy přerušila invaze vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR, v jejímž důsledku se opozdila i realizace. Přetrvávající pochybnosti naznačil po dokončení Dyje prof. Emanuel Hruška: „*Architektúra B. Fuchsa je nesporně znamenitá, ale je otázne, či mohutné obchodné budovy s veľkými obslužnými nárokmi patria do historického prostredia špeciálnej mierky.*“¹⁸⁹ Vystihl tak patrně největší problém, který se při hodnocení podobných staveb nabízí: patří vůbec natolik specifický typ stavby, jakým je velkokapacitní obchodní středisko, do historického jádra? A lze ho do této měřítkově zcela odlišné struktury zapojit skutečně nenásilně? Znojemská Dyje svým architektonickým ztvárněním nezapře celoživotní funkcionalistickou orientaci svého tvůrce a svým čistým a lapidárním, byť vůči okolí nesmlouvavým tvaroslovím rozhodně nepředstavuje nejhorší řešení tohoto problému (přestože původní projekt byl zčásti deformován dodatečnými změnami a nepříliš kvalitním provedením). Na druhé straně její vědomá kontrastnost, stejně jako rozměrná plochá střecha s válcovým schodištěm, uplatňující se nepříznivě zvláště při pohledu z radniční věže, působí dodnes v kontextu okolí velmi tvrdě (obr. 129); negativem stavby se stalo i 42 betonových základových pilotů, nesoucích její železobetonový skelet, které poškodily znojemské historické podzemí.

Jako vhodnější se při zapojování obchodních domů do historického prostředí ukázala snaha některých architektů (pokud to omezené možnosti stavební výroby dovolily) opticky rozčlenit jejich mohutné objemy na menší vertikální jednotky, lépe odrážející rytmus okolních měšťanských domů. K tomuto řešení sáhla Růžena Žertová v Jihlavě (viz kapitolu 6.8), Jan Melichar v Olomouci, úspěšně bylo uplatněno i manžely Machoninovými u pražského obchodního domu Kotva (1972-74). Nejčlenitější hmotou se vyznačovalo liberecké obchodní

¹⁸⁸ Pracovníci OPP Znojmo píší. *Znojmsko: Orgán OV KSČ a ONV Znojmo*, 5.6. 1968, č. 23, s. 1. Ke stavbě obchodního domu. Tamtéž, 26.6. 1968, č. 26, s. 3. Fuchsova reakce: Jde ještě o obchodní dům. Tamtéž, 10.7. 1968, č. 28, s. 3.

¹⁸⁹ E. HRUŠKA: Od pamiatkovej starostlivosti k ochrane a tvorbe životného prostredia. *Architektúra a urbanizmus*, 1977, č. 2, s. 81.

středisko Ještěd, které v letech 1970-79 zaplnilo část ohromné proluky jižně od Soukenného náměstí, vzniklé po r. 1945 několika vlnami nekoncepčních demolic. Zde bylo ovšem řešení týmu proslulého ateliéru SIAL v čele s Karlem Hubáčkem a Miroslavem Masákem od počátku ovlivněno soutěžním zadáním z r. 1961, požadujícím tři vzájemně propojené obchodní domy (pavilon textilu, spotřebního zboží a potravin), neboť investorem bylo sdružení deseti podniků státního obchodu. Členění zde tedy bylo nejen optické, ale i funkční. Ze situace, kdy (slovy arch. Hubáčka) „*všichni potřebovali vlastní vchody, vlastní zásobování, vlastní vedení a vlastní zaměstnance*“, nakonec vyrostla až nepřehledně členitá budova¹⁹⁰ s množstvím nevšedních technických detailů a výrazným barevným řešením v kombinaci tmavohnědého ocelového plechu a jasně oranžových kachlíček, která (navzdory velmi dlouhé realizaci) alespoň zčásti naplnila původní záměr pevněji vymezit urbanisticky těžce zkoušené náměstí a vytvořit kolem něj další dílčí městské centrum (obr. 130). Začlenění do historického kontextu usnadnila demolicemi narušená celistvost okolní zástavby a její převážně mladší charakter (z konce 19. a 1. pol. 20. st.), i tak ale Ještěd představoval jednu z nejnápaditějších realizací socialistického období v historických centrech (což bohužel nelze říci o mnohem rozsáhlejší obchodním centru, které jej v letech 2009-2010 nahradilo).

Dalším úskalím obchodních domů, kterému se nevyhnul ani liberecký Ještěd, bylo důsledné užívání pouze vnitřního umělého osvětlení, přispívajícího k lepší možnosti aranžovat a vystavovat zboží – v praxi se tato zásada odrážela v plných obvodových pláštích téměř bez oken, jejichž velké holé plochy vytvářely opět nepříjemný kontrast s okolními tradičně pojatými fasádami. Někteří architekti se tento problém pokoušeli řešit rozmanitým povrchem a členěním fasády a doplňováním uměleckými díly (ostatně zákon z r. 1965 ukládal povinnost věnovat 1-4 % nákladů z každého projektu investiční výstavby, tedy i obchodních domů, na uměleckou výzdobu). Příkladem může být obchodní dům Labe v Ústí (1969-74), jehož téměř 100 metrů dlouhé boční fasády architektka Růžena Žertová opticky zkrátila pilovitě řazenými slunolamy, upomínajícími tvarem a barvou (šedý hliník) na zvlněnou vodní hladinu blízké, pro dějiny severočeské metropole tak důležité řeky (obr. 131).

V symbolické rovině jsou Priory většinou vnímány jako stavby, které „*okázale hlásají kult konzumace, velkorysost záměrů, ale mnohdy i naprostou ignoraci nejen k charakteru, ale i*

¹⁹⁰ Sám Hubáček později k celkovému řešení uvedl: „*Stavbě však schází jednoduchost a jen v ní může být – podle mého citění a mých zkušeností – potřebná pravdivost a síla. Věž na Ještědu byla svou myšlenkou jednoduchá, kdežto obchodní středisko Ještěd v Liberci je složitost sama.*“ R. ŠVÁCHA: Karel Hubáček. Praha 1996, s. 36.

potřebám města“.¹⁹¹ Jejich roli jakýchsi majáků blahobytu socialistické společnosti velmi trefně vystihli O. Beneš a O. Ševčík, kteří československou „priorizaci“ označili za „časově opožděnou analogickou tendenci západní ‚společnosti hojnosti‘“. Hromadně realizované obchodní domy odkrývají podle nich „schizofrenii socialistických zemí“, které sice ideologicky odsuzují západní spotřební společnost, samy ale výstavbou Priorů tutéž sféru spotřeby posilují ve vlastních ekonomických podmínkách.¹⁹² Negativní vnímání obchodních domů 60. – 80. let pak vyplývá z toho, že většina veřejnosti je bere jako tupé pomníky bezohlednosti a navenek demonstrované všemocnosti normalizační vládní moci. Jejich časové spojování pouze s dobou normalizace jsme již zpochybnili. Zbývá uvést, že ani za jejich umístěním do historického jádra nestála vždy jen svévole místních funkcionářů. Jakkoli byly ztráty vzniklé výstavbou obchodních domů často velmi bolestné, je na místě upozornit, že řada z těchto demolic (i když třeba za jiným účelem) byla plánována již dlouho předtím. Likvidaci tzv. Kreclu na jihlavském náměstí zamýšlel místní národní výbor už bezprostředně po válce (nehledě k tomu, že plány na novostavbu na tomto místě jsou doloženy i z 19. st.), s polyfunkčním domem v prostoru židovského ghetta a přilehlých domů v centru Prostějova počítal už revidovaný regulační plán města z r. 1939. Realizace 60. a 70. let tedy často navazovaly na starší, desítky let zvažované plány; roli mohla hrát i tendence umisťovat nové budovy do míst, kde podobná funkce byla soustředěna už v minulosti a obyvatelé na ni byli v této lokalitě zvyklí (v případě hotelového provozu to dokládá již zmíněná Třebíč, u obchodních domů např. Olomouc, kde byl jeden z domů na místě nového Prioru využit jako obchodní dům už v době 1. republiky). Velká část společnosti koneckonců novostavby bez ohledu na jejich vzhled a umístění přijímala pozitivně jako potřebné rozšíření sítě služeb.

Snahu dobových funkcionářů a investorů umisťovat nové objekty jako výrazné symboly na viditelná místa je tedy možné do jisté míry zpochybnit; zcela negovat ji ale nemůžeme (snad ještě patrnější než u obchodních domů je tato rovina u stranických budov, např. v již zmiňovaném Ústí a Děčíně). Patrně nejvýraznějším příkladem je výstavba jihlavského Prioru. V Olomouci přinesla negativní výsledek setrvalá snaha investora umístit novostavbu v exponované, ale v praktických ohledech (zvl. z hlediska zásobování) nevhodné lokalitě, navíc v rozporu s územním plánem. Brutalistní objekt arch. Jana Melichara tak vyrostl (ve dvou fázích v letech 1973-76 a 1979-82) na místě historického bloku v těsném sousedství farního kostela sv. Mořice (obr. 132). Průběh realizace ovlivnila řada úsporných změn, zvláště

¹⁹¹ J. T. KOTALÍK: c.d., s. 109.

¹⁹² O. BENEŠ – O. ŠEVČÍK: c.d., s. 60.

změna koncepce zásobování, kdy původně schválenou a architektem prosazovanou podzemní rampu nahradilo pozemní řešení. Příjezdová trasa doplněná parkovištěm ale zcela degradovala prostor náměstíčka před kostelem. Téměř totožná situace nastala v Prostějově, kde jinak vcelku nevýrazný Prior (1970-73, arch. Ivana Vašáková a Stanislav Kubík), obložený sítí glazovaných dlaždic, drsně (ne)komunikuje s gotickým kostelem Povýšení sv. Kříže, k jehož presbytáři se obrací zadní, ryze utilitární břízlitovou fasádou přístavby skladu s nájezdovými rampami (doplněnou oproti původnímu projektu až během výstavby), která navíc znemožňuje průhled na kostel z prostoru náměstí (obr. 133-134). I zde investor možnost podzemního zásobování z ekonomických důvodů zamítl. V případě Olomouce a Prostějova tedy většina výhrad padá spíše na hlavu investora než samotných tvůrců.

6.8. Jihlava: smutná cesta od Kreclu k Prioru

Obchodní dům Prior na jihlavském náměstí představuje určitou esenci všech negativních aspektů, které socialistické novostavby do historických center českých měst mohly přinést. Jeho dnešní podoba je však výsledkem velmi dlouhého procesu, započatého nepřímo už v 19. století, do něhož negativně zasáhla nastupující normalizace.

Do stavebních plánů několika generací jihlavských radních opakovaně pronikal svérázný soubor devíti domů (čp. 68-76) uprostřed hlavního náměstí, tradičně nazývaný Krecl.¹⁹³ Jeho historie sahala až do 2. pol. 13. st., kdy je na tomto místě zmiňován kupecký dům. Shluk dřevěných krámů kolem něj postupně nahradily další zděné domy, sloužící řemeslům a obchodu a obývané později (vzhledem k reprezentativní poloze) vesměs zámožnějšími měšťany. Starobylost této srostlice (dodnes pozorovatelnou na obdobném souboru chebského Špalíčku) setřely až přestavby ve 2. pol. 19. st., po nichž zůstaly ve zčásti původním stavu pouze tři domy: čp. 68 na severovýchodním nároží bloku a čp. 72 a 73 na jeho jižním konci; ostatní byly nahrazeny vyššími novostavbami neorenesančních činžáků (obr. 135). Už v r. 1887 uvažovalo město o demolici Kreclu a jeho nahrazení budovou pošty; obdobné úvahy se vrátily v meziválečném období, kdy zde firma Baťa plánovala nový obchodní dům. K plánům tohoto druhu opakovaně sváděla výhodná a přitom izolovaná poloha Kreclu, umožňující snadnou demolici a výstavbu nového objektu na dostatečně velké parcele přímo na ústředním náměstí. Po 2. světové válce bylo téma oživeno už během funkčního období druhého

¹⁹³ Název je odvozen patrně ze staroněmeckého „Grötzel“, resp. „Grötzlein“ (jadřinec, ohryzek), toto označení se v pramenech objevuje poprvé v 16. století. Po 2. sv. válce uvádějí některé zdroje také české označení *Hrádek*, hluboce vžitá původní pojmenování si ale udržela převahu i po odsunu německých obyvatel Jihlavy.

poválečného předsedy MNV arch. Césara Grimmicha (2.6. 1945 - 26.5. 1946): na stole byly návrhy na nové divadlo, okresní úřad nebo kulturní dům, realizaci ale bránil nedostatek prostředků, charakteristický pro naprostou většinu městských správ v tomto období.¹⁹⁴

Poválečné majetkové změny a odsun jihlavských Němců, ukončený v prosinci 1946, podstatně změnily ekonomické a etnické složení obyvatel města, většina budov v jeho centru získala po dočasné národní správě nové majitele. Vzhledem k památkové hodnotě, a zároveň povážlivému stupni chátrání historického fondu bylo jádro Jihlavy r. 1950 zařazeno do skupiny městských památkových rezervací a tým Dobroslava Líbala a Josefa Němce z pražského SÚRPMO zpracoval pro jeho obnovu v letech 1957-58 asanační plán, o rok později schválený radou KNV. Krecl, v plánu označený jako blok 1, byl vyhodnocen jako „urbanisticky a zčásti i architektonicky cenný“ vzhledem k tomu, že vytváří tradiční optický předěl velkoryse rozlehlého náměstí (3,74 ha). Většina jeho domů byla coby novostavby z 19. st. nahlížena jako bezcenná, na druhé straně čp. 68 označil Líbal za „jeden z vývojově nejzajímavějších domů v Jihlavě“, s dochovaným jádrem z 15. st., gotickou přízemní místností a renesančními klenbami v patře.¹⁹⁵

Úvahy o demolici Kreclu sílily s rostoucím zhoršováním jeho už před válkou zanedbaného stavu a zároveň nechutí městské správy k rekonstrukcím památkově chráněného fondu jihlavského jádra obecně. Jako ve většině dalších památkových rezervací se prvotní velkorysé záměry kompletní obnovy ukázaly i zde ve světle ekonomické reality jako nesplnitelné, městské orgány navíc začaly památkářskými požadavky podmíněné rekonstrukce vnímat jako zbytečné odčerpávání prostředků, které by mohly být vynaloženy lépe (především na novou bytovou výstavbu). Ještě koncem 50. let se sice s rekonstrukcí Kreclu kalkulovalo, v plánu investic na rok 1960 byly ale potřebné náklady na obnovu všech jeho domů vyčísleny nemalou částkou 1 900 000 Kčs. Nový památkový zákon z r. 1958 jihlavskou rezervaci spolu s ostatními de facto zrušil, resp. měla být vyhlášena znovu podle nové metodiky (viz kapitolu

¹⁹⁴ Živý zájem o vyřešení otázky Kreclu dokládá Grimmichův dopis z 4.5. 1946, reagující na jeden z návrhů likvidace Kreclu: „Vážný soudruhu ! Děkuji Ti za Tvůj dopis i za Tvůj námět. O zbourání „Kretzlu“ uvažujeme již delší dobu a navrhovalo se, aby na tom místě byla postavena budova okresního úřadu a nebo by tam, jak Ty navrhuješ, měl stát kulturní dům. Prozatím celá ta věc je bohužel neproveditelná, poněvadž nemáme dostatek finančních prostředků, nemluvě ani o tom, že bychom nebyli s to opatřit náhradní byty nájemníkům, kteří v „Kretzlu“ bydlí. Mimo tj. zakázáno podnikat velké stavební akce v místech, které nebyly poškozené ani válkou, ani bombardováním, poněvadž je třeba všechny síly soustředit na vybudování míst, která válkou utrpěla. Pro tyto překážky musíme s celým projektem posečkat na dobu, která bude pro provádění[-dění] podobných velkorysých akcí vhodná. Je ale jisté, že Jihlava tento problém bude muset jednou řešit a čím ho rozřeší dříve, tím to bude lepší pro budování města.“ Státní okresní archiv Jihlava, fond Archiv města Jihlava od r. 1849, prezidiální registratura, inv. č. 2601.

¹⁹⁵ Státní okresní archiv Jihlava, fond MěNV Jihlava, kart. 212, rezervační kniha a asanační plán historického jádra města (Stručný architektonický vývoj a architektonické hodnocení objektů), s. 7.

5.2). Opětovné prohlášení se ale protahovalo, což MěNV využil k žádosti o revizi dosavadního asanačního plánu, který byl v praxi opuštěn.¹⁹⁶ Zároveň bylo na schůzi MěNV na konci r. 1962 přijato oficiální stanovisko, že v zájmu ekonomické udržitelnosti je v historickém jádru napříště nutné chránit pouze jednotlivé vybrané stavby namísto urbanistického celku. Nový plán z r. 1963 (dokončený r. 1966) proto zredukoval počet památkově chráněných objektů v jádru zhruba o třetinu. I tak zde muselo být v letech 1964-67 pro havarijní stav a narušenou statiku strženo 12 domů. Ve stále kritičtější situaci se vedení města nebránilo možnosti udržet v chátrajícím centru některé potřebné funkce i pomocí novostaveb, které představovaly oproti rekonstrukcím jednoznačně „snazší cestu“. 51. schůze MěNV 8. června 1962 schválila při vytyčování zásad směrného územního plánu mj. nutnost „*uvážovat s výstavbou Domu služeb a obchodního domu*“.¹⁹⁷ Do zorného pole funkcionářů se opět dostal Krecl, který byl v novém asanačním plánu SÚRPMO vyhodnocen po stavebně technické stránce jako nejzávadnější prvek historického jádra. Památková hodnota byla přiznána pouze třem domům z jeho souboru: již zmíněnému čp. 68 a čp. 72-73 (vzhledem k dochovaným renesančním klenbám v interiérech). Na základě tohoto rozboru počítal plán s náhradou komplexu domů (přínejmenším zčásti) novostavbou obchodního domu.

Během 60. let začalo město o možnosti výstavby nového obchodního domu v Jihlavě jednat se společností Obchodní domy Prior Bratislava. Během diskuzí byla budoucímu investorovi nabídnuta právě lokalita zchátralého Kreclu, nabízející z hlediska obchodního provozu výhodnou polohu v centru, a zahájení výstavby na tomto místě bylo naplánováno na rok 1968. Dne 11.9. 1967 proto útvar plánování a architektury MěNV požádal ministerstvo kultury o sejmутí památkové ochrany domů čp. 68, 72 a 73. V důsledku tohoto kroku vstoupily do jednání orgány památkové péče a situace se z pohledu jihlavské správy začala komplikovat. Zvláště brněnské Krajské středisko památkové péče žádalo zachování celého bloku v původní podobě, což bylo pro město zcela nepřijatelné. S kompromisní variantou ponechání tří památkově chráněných domů a zapojení novostavby mezi ně vystoupil zástupce Státního ústavu památkové péče Karel Kibic. Brněnští památkáři se s návrhem ztotožnili, jihlavský MěNV však i tuto možnost odmítl. Navzdory několika kolům jednání tak prakticky nebylo možné dospět k definitivní dohodě. Na jaře 1968 vypsál Státní projektový ústav obchodu v Brně na řešení jihlavského Prioru vnitropodnikovou soutěž, obesanou celkem osmi návrhy šesti vyzvaných autorů. Zadání stavělo architekty před obtížně řešitelný úkol: na

¹⁹⁶ Jihlavská památková rezervace v rozsahu celého historického jádra byla nakonec znovu oficiálně vyhlášena až 16.4. 1982 – v té době se však už na místě Kreclu chýlila ke konci výstavba nového Prioru.

¹⁹⁷ Státní okresní archiv Jihlava, fond MěNV Jihlava, kart. 31.

jedné straně stál požadavek města na obchodní dům s prodejní plochou 3 000 m² a objemem zhruba 40 000 m³, na druhé snaha památkářů zachovat minimálně jeden ze tří nejceněnějších domů Kreclu. Přestože zmíněná prodejní plocha byla v rámci vnitropodnikových norem společnosti Prior (jak bylo řečeno výše) vlastně nejmenší možnou, vměstnat požadovaný objem na stávající parcelu a přitom nepoškodit genia loci jihlavského náměstí bylo téměř nemožné. Většina autorů počítala ve svých návrzích s likvidací celého Kreclu a novostavbou s větším půdorysem (jedna ze studií umísťovala obchodní dům dokonce napříč náměstím). Porota pod předsednictvím arch. Bohuslava Fuchse nakonec prvním místem odměnila studii arch. Růženy Žertové.¹⁹⁸ Její výjimečnost spočívala především ve vysoké míře citlivosti vůči původní struktuře náměstí a důsledném naplnění požadavků památkové péče, aniž by přitom utrpěla originalita výsledného řešení. Úskalí obtížného zadání Žertová překonala tím, že požadované prodejní plochy umístila do dvoupatrového objemu západně od Kreclu, jehož většinu zasunula do svažitého terénu náměstí mezi dvě historické barokní kašny, takže střecha obchodního domu vytvářela promenádní terasu, plynule navazující na horní část náměstí. Na jižní straně v místě výškového zlomu se nacházel hlavní vchod (obr. 137-139). Ze samotného Kreclu ponechávala Žertová všechny tři památkově chráněné domy: čp. 68 měl být upraven pro informační středisko, čp. 72 a 73 by sloužily pro reprezentační část obchodního domu s vyhlídkovou restaurací. Zbylé domy nahrazovala obchodní novostavbou s průchozí pasáží, přizpůsobenou šikmými střechami a hmotovým rozčleněním na pět menších jednotek okolnímu prostředí, jehož historickému charakteru odpovídal i převažující kamenný obklad fasád. Neotřelá studie Růženy Žertové, kterou ocenil i ředitel Státního projektového ústavu obchodu Jaromír Sirotek¹⁹⁹, dávala naději na úspěšné vyřešení celého problému.

12. června 1968 se rada MěNV obrátila osobním dopisem na ministra kultury Miroslava Galušku s žádostí o vydání konečného rozhodnutí ohledně památkové ochrany Kreclu; 28. června ministerstvo žádost Jihlavy z předchozího roku zamítlo. Odvolání MěNV nepřineslo z jeho pohledu žádoucí výsledek: odvolací komise 7.5. 1969 doporučila ministerstvu trvat na původním rozhodnutí, pouze v případě čp. 73 připustila „další řešení, pokud MěstNV v Jihlavě [znovu] požádá na základě přijatelného architektonického řešení o upuštění od jeho památkové ochrany“. Diskuze o novém obchodním domě se v atmosféře Pražského jara rozběhla i na stránkách místních novin; vyjádření velké části občanů vyznívala v jeho

¹⁹⁸ Tato vynikající architektka si získala uznání právě v oblasti projektování obchodních domů. V době jihlavské soutěže měla už za sebou úspěšnou realizaci košíckého Prioru (obchodní dům Hornád) a dokončovala projekt domu pro Ústí n. Labem. Téma neprávem zasutého jihlavského návrhu zpracovala v rámci projektu *Kotvy máje* Darina Zavadilová – viz P. KLÍMA (ed.): *Kotvy máje*, s. 112-119.

¹⁹⁹ J. SIROTEK: c.d., s. 32-33.

prospěch, i když argumenty proti další existenci Kreclu byly mnohdy svérázné (jeden z občanů např. zpochybňoval památkovou hodnotu Kreclu s tím, že „*turisté zaměřovali a stále zaměřují své objektivy především na kašny, radnici a kostel. Nepamatuji se, že by byl jihlavský Gretzl fotografován jako památková kuriozita. Dnes, kdy demokratizační proces proniká svými formami do našeho života očekáváme, že bude také vymýcena památkářská byrokracie a že bude rozlišován památkářský brak od skutečných umělecko památkových hodnot.*“²⁰⁰). Odborný náhled na věc prezentoval mj. ředitel jihlavského muzea Arnošt Kába, který se přiklonil k zachování alespoň nejcennějšího domu čp. 68 s tím, že tento skromný památkový požadavek rozhodně nemůže novostavbu technicky, ekonomicky ani provozně zkomplikovat a přitom bude jeho splněním zachována historická kontinuita místa. Nechuť vedoucích orgánů k jakékoli vstřícnosti však přetrvávala. 21. června 1968 napadl zástupce plánovacího odboru ONV Jihlava Jaroslav Lavička v tisku pracovníky památkové péče, kteří „*z podstatné části ovlivňují trvalé narůstání komplikací a rozporů souvisejících s výstavbou obchodního domu*“ a svými požadavky na ochranu starých, „*prakticky demoličních*“ domů ztěžují i další záměry výstavby.²⁰¹

Průběh událostí kolem jihlavského Prioru zcela zvrátila srpnová okupace Československa. Umlknutí veškerých diskuzí bylo jen počátkem dalekosáhlých změn. Po volbách do národních výborů na konci listopadu 1971 nastoupilo do čela MěNV nové „normalizační“ vedení v čele s předsedou Karlem Prchalem. Výstavba obchodního domu nadále zůstávala v centru pozornosti (vedení ji jako jednu z priorit zařadilo i do svého volebního programu), ve změněných podmínkách se ale původní návrh arch. Žertové nezdál funkcionářům města dostatečně reprezentativní a nevyhovoval ani investorovi, který navýšil požadavek velikosti prodejní plochy budoucího Prioru na 4 500 m²; z politických i praktických důvodů byl proto ještě před započítím projektových prací zamítnut. Dne 20.10. 1972 podal odbor pro výstavbu MěNV žádost o vydání demoličního výměru pro celý komplex Kreclu. Šest dní nato byla žádost projednána na pracovní poradě v kanceláři odboru územního plánování a architektury. Zde investor (Obchodní domy Prior Bratislava) přislíbil vypracování nových podkladů pro stavbu, jejíž začátek byl naplánován na r. 1975-1976. Ohledně památkově chráněných domů čp. 72 a 73 jasně deklaroval, že nepřistoupí na jejich zachování; v případě nejcennějšího čp.

²⁰⁰ Bude v Jihlavě Prior? *Jiskra: orgán OV KSČ a rady ONV v Jihlavě*, 30. 4. 1968, č. 35, s. 3.

²⁰¹ J. LAVIČKA: Památky za každou cenu? *Jiskra*, 21.6. 1968, č. 50, s. 3. Staronovému požadavku na revizi neúnosně velkého počtu památek pak oponoval archivář Fr. Hoffmann článkem, v němž výstižně pojmenoval hlavní příčiny neschopnosti státu o své kulturní dědictví náležitě pečovat (F. HOFFMANN: O památkářích aneb o nepravých hromosvodech. *Jiskra*, 12.7. 1968, s. 2-3). V r. 1970 byl Hoffmann z politických důvodů (vzhledem ke své angažovanosti v obrodném procesu) donucen opustit své dosavadní pracoviště v jihlavském muzeu a od r. 1971 pak pracoval v Ústředním archivu ČSAV v Praze.

68 na demolici netrval, ale nehodlal jej ani využít pro své potřeby. Zástupce Státního ústavu památkové péče Aleš Vošahlík podotkl, že o dalším osudu všech tří domů je nutné jednat s odborem kultury Jihomoravského KNV a s ministerstvem a do té doby není možné rozhodovat o demolici. Pro novostavbu požadoval respekt vůči výšce a měřítku domu čp. 68 a půdorysné stopě původního Kreclu.

Závěry říjnové schůze byly v další sérii jednání během následujících dvou let víceméně naplněny: zástupcům jihlavského MěNV se do počátku r. 1974 podařilo dosáhnout zrušení památkové ochrany domů čp. 72 a 73, k zachování a zapojení do novostavby byl vyčleněn pouze nárožní dům čp. 68. V únoru 1974 byl Krecl vyklizen a 23. dubna krátce před půl jednou v noci provedli pracovníci jihlavské pobočky Vodohospodářských staveb Brno (slovy dobového tisku) „*mistrovský odstřel*“ (obr. 141). Soustředěný tlak místní správy na odstranění i posledního domu pokračoval: 10.6. 1975 sice MěNV vydal územní rozhodnutí na výstavbu Prioru, počítající se zapojením čp. 68 do novostavby, ale už 28.7., při schválení projektového úkolu, kvitovalo ministerstvo obchodu, že v součinnosti s MěNV a investorem se podařilo dosáhnout vynětí domu z památkové ochrany a tím snížit plánovaný rozpočet z původních 69 994 000 na 62 601 000 Kčs. Vzhledem k trvajícimu odporu památkové péče se nicméně jednání o definitivní podobě novostavby táhla dál. Dne 9.4. 1975 byli zástupci Krajského střediska památkové péče v Brně seznámeni s novým projektem arch. Niederleho ze Státního projektového ústavu obchodu, přičemž jeho variantu označili za památkově i architektonicky optimální. Projekt ale nevyhovoval dodavatelům stavby, brněnským podnikům Ingstav a Pozemní stavby, a jejich vedení si proto v následujících měsících vynutilo zásadní změnu stavební technologie (zamítlo zamýšlený ocelový skelet), která ovšem znemožnila realizovat původní architektonické řešení. Projekt pak na podzim 1975 obdržel k novému zpracování člen Niederleho ateliéru arch. Zdeněk Sklepek (jeden z účastníků vnitroústavní soutěže z r. 1968). Proti jeho návrhu se od počátku ostře stavěli brněnští památkáři, kteří požadovali setrvání u původního Niederleho konceptu. Odborné argumenty památkářů nakonec vedení města smetlo ze stolu rázným řešením: na přímý pokyn předsedy MěNV Prchala byl v noci ze 16. na 17.12. 1975 bez ohledu na protesty odstřelen i poslední stojící dům Kreclu, tiskem

účelově prezentovaný jako hlavní překážka výstavby obchodního domu.²⁰² Městské centrum tak definitivně ztratilo výrazný a svébytný prvek své historické zástavby.²⁰³

Zbývala otázka samotné novostavby, nyní už hmotově ani dispozičně nevázané na svého předchůdce. V r. 1977 byl projekt Z. Sklepka, od počátku svázaný požadavky dodavatele, hotov. Navzdory opakovaným negativním stanoviskům ze strany Státního památkového ústavu, Krajského střediska i odboru kultury Jihomoravského KNV se odboru územního plánování a architektury jihlavského MěNV v čele s Karlem Křivánkem podařilo Sklepkův projekt prosadit k realizaci. Poukazy na přílišný objem budoucí novostavby (daný tlakem investora na zvětšení prodejní plochy) nebyly vzaty v potaz, nevyslyšeny zůstaly i hlasy žádající ponechat náměstí prázdné (což by ale vzhledem k dosavadní historii místa a zásadní urbanistické roli Kreclu bylo poněkud problematické). Jen slabou změnou bylo doporučení, obsažené ve stavebním protokolu z 16.12. 1977, že je potřeba „*v dalším stupni projektové dokumentace řešit zešíkání ploch posledního podlaží tak, aby vytvářely střešní plochy, vzhledem k přizpůsobení charakteru architektury objektů, nacházejících se na náměstí Míru*“. Další kroky už probíhaly bez komplikací: 14.4. 1978 byl slavnostně položen základní kámen Prioru, během května začala stavba, provázená archeologickým průzkumem. 19. května 1983, v roce 750. výročí založení města Jihlavy, byl nový obchodní dům (šedesátý pátý svého druhu v ČSSR a hořkou ironií osudu opatřený orientačním číslem 68) předán veřejnosti.

Jen málokteré stavbě se už od jejího dokončení dostalo tak jednoznačně negativního zhodnocení. Jestliže Karel Kuča stanovil jako dvě základní podmínky pro úspěšné začlenění novostavby do historického prostředí neponičení dochovaných hodnot a ohleduplnost vůči okolí, pak jihlavský Prior nesplňuje ani jednu z nich.²⁰⁴ Objekt na vysoce exponovaném místě nahradil soubor přinejmenším zčásti umělecko-historicky hodnotných domů. Snaha arch. Sklepka naddimenzovanou novostavbu opticky zmenšit byla spíše kontraproduktivní: překrytí nejvyššího patra mansardovými střechami, pokrytými tmavým plechem, naopak podtrhlo celkovou robustnost objektu (obr. 142-143), nevyšel ani pokus o imitaci původní fronty domů několikerým zalomením půdorysu.²⁰⁵ Několik uměleckých děl (vitráž s městským znakem

²⁰² „*Demolicí tohoto domu byla dána zelená výstavbě obchodního domu Prior, který Jihlava tak nutně potřebuje.*“ Zelená jihlavskému Prioru. *Jiskra*, 19.12. 1975, č. 102, s. 1.

²⁰³ Se snahou městské správy vytvořit si určité „alibi“ proti této svévolné demolici ze strany památkové péče je snad možné spojovat přesunutí Karla Prchala na post místopředsedy jihlavského ONV v r. 1976.

²⁰⁴ Anketa k tématu Novostavba v historickém prostředí. *Zprávy památkové péče*, 2005, č. 1, s. 4.

²⁰⁵ Neohrabanou snahou přizpůsobit se na sebe Prior vlastně ještě více upozorňuje (nabízí se srovnání s ve výsledku rovněž ostře kontrastní, ale tvaroslovně čistou Fuchsovou Dyjí ve Znojmě). Slovy J. Kotalíka ukazuje jihlavský případ „*ošidnost jakýchkoli formálních ústupků, které naopak podtrhují nemohoucnost a slaboduchost*

nad vchodem a kamenný reliéf na severním průčelí) už celkově negativní dojem rozhodně nemohlo přehlušit. Vyloženě bezohledné bylo vybudování podzemních skladů se zásobovacími rampami vyhloubenými v ploše náměstí, které nevratně poškodily své bezprostřední okolí i systém jihlavského historického podzemí (obr. 140). V příběhu jihlavského Prioru příznačně vystupují negativa ve vztahu socialistického státu ke kulturním památkám: neschopnost zajistit jejich běžnou údržbu vedoucí k upřednostňování nejjednodušších řešení (demolice), omezené možnosti památkové péče v oblasti efektivní ochrany kulturního dědictví, tlak investorů a dodavatelů na projektanty a jejich svazování nepřizpůsobivostí a omezenými možnostmi stavební výroby.

6.9. Josef Štulc: kritika neudržitelnosti urbanistické koncepce

Není potřeba příliš velké nadsázky, pokud prohlásíme, že ze zkušeností 70. a 80. let vyplynulo neoficiální pravidlo, že nejlepší ochranou historických jader měst je jejich ignorace oficiálními orgány: pokud stála stranou zájmu, jejich původní fond sice pozvolna chátral, ale nedocházelo v něm k nevratným změnám. Převažující neúspěšné nebo vyloženě tristní výsledky při začleňování novostaveb do historického prostředí zároveň zvyšovaly skepsi památkové péče o možnostech moderní architektury v tomto směru a přiváděly stále více jejich pracovníků k opětovné obhajobě neutrální „památkářské architektury“. Historik umění Jiří T. Kotalík v r. 1987 napsal: *„Příklady z poslední doby naznačují, že současná architektura může za určitých podmínek výtečně doplnit zejména zástavbu z minulého [19.] století, kterou již musíme dnes také chápat jako historickou (...) V extrémních podmínkách [tzn. v sousedství výrazně starších objektů] se však asi ještě dlouho neobejdeme bez neutrálního památkářského řešení, i když bychom si jistě všichni přáli co nejvíce architektonických činů v zavazující tradici kreací Josefa Gočára či Jaroslava Fragnera.“*²⁰⁶ Jeho slova byla povzdechem odborníka přesvědčeného, že nová architektura do historických center patřila a patří, ale zároveň stojícího tváří v tvář oné převaze neúspěchů posledních let.

Tvrdé, ale argumentačně podložené kritice podrobil dosavadní přístup k městským jádrům, založený od 60. let na urbanistické koncepci, r. 1988 v recenzi knihy I. Hlobila *Teorie městských památkových rezervací* památkář Josef Štulc.²⁰⁷ Vycházel z rozporu, který

konceptu a jednoznačně potvrzují, že otázka přizpůsobení se je více věcí charakteru než formy“ (J. T. KOTALÍK: c.d., s. 109).

²⁰⁶ Tamtéž, s. 109.

²⁰⁷ J. ŠTULC: Moderní urbanismus a památková péče. *Památky a příroda*, 1987, č. 10, s. 577-589 (část I.) a 1988, č. 2, s. 65-77 (část II.).

urbanistická koncepce vytvořila v přístupu k historickým městům tím, že na jedné straně napravila funkční odtrženost jader od zbytku měst (trvajících po většinu 50. let), a to mj. svým požadavkem na právo tvůrčího přehodnocení dochovaného prostředí a prolínání staré a nové zástavby, na druhé straně do jisté míry uznávala a respektovala poznatek, že hodnota mnohých historických jader spočívá více než v jednotlivostech v dochovanosti urbanistického celku, který by neměl být narušován. Z tohoto teoretického rozporu pak vyplývala ryze praktická otázka, kdy je na místě uplatnit v konkrétním městě spíše „prolínání“ a kdy striktní oddělení starého a nového celku. Právě ohledně v praxi většinově uplatňovaného „prolínání“ si Štulc nedělal iluze. Nejnebezpečnějším rysem urbanistické metody pro něj byl důraz na *„trvalou neomezenou kontinuitu tvůrčích přeměn a přehodnocování historického městského prostředí, odmítající (v domyšlení) jakýkoli předem jednoznačně stanovený a objektivně měřitelný prvek stability, vyjádřený předem uváženým a jasně definovaným rozsahem ochrany jeho historické zástavby a určujících znaků jeho historické urbanistické struktury.“* „Vývoj rezervačního města dává všanc permanentní ‚optimalizaci‘ zájmů jednotlivých uživatelů (měřeno historickou perspektivou často velmi krátkodobých až nahodilých), případně tvůrčích ambicím a potřebě seberealizace jednotlivých projektantů“.²⁰⁸ Památková péče je pak architektky a urbanisty tlačena ke zmírňování svých metod preventivní ochrany, které podle nich zbytečně blokuji proces nezbytné modernizace měst. Podle Štulce je ale třeba si vyjasnit, *„kde leží ona subtilní hranice, k níž až může památková péče ve svém jistě plně oprávněném přitakání realitě a utilitárním potřebám dneška dospět, aniž by tím zároveň dospěla k jakémusi obecnému nihilismu, tedy k úplné rezignaci na své bytostné poslání a cíle“*.²⁰⁹ Svou polemikou Štulc po letech znovu otevřeně nastolil otázku přístupu nové tvorby k historickým jádrům a důrazně připomněl, že ani urbanistická metoda, jejíž oprávněnost se koncem 50. let po odeznění socialistického realismu zdála nezpochybnitelná, nepředstavuje definitivní ani nejlepší řešení. Poukázal na to, že stejně jako nebyly v 50. letech naplněny cíle tehdejšího přístupu k městům (jehož některé chyby a nedostatky uznal), nesplnily se ani mnohé záměry urbanistické metody včetně toho nejzásadnějšího: *„Jak vidno, selhává při přestavbě našich měst především ona v teorii protagonistů ‚urbanistické koncepce‘ tolik proklamovaná a v praxi proti záměrům památkové péče nejednou nevybíravě o slovo se hlásící kreativní složka, jež by novou architekturu přiřazovala k našemu kulturnímu dědictví jako jeho skutečně důstojný pandán.“*²¹⁰ Jinými slovy, ono „architektonické mistrovství“ při

²⁰⁸ Tamtéž (část II.), s. 69-70.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 66.

²¹⁰ Tamtéž, s. 72.

nahrazování starých hodnot novými, po kterém tolik volali architekti J. Štván nebo J. Pechar, se v praxi až na hrstku výjimek utopilo v monotónnosti typizace, která nevratně poškodila nebo zničila tvář mnoha českých měst. Štulc uznal, že na současné situaci má vedle architektů výrazný podíl i setrvačnost stávajícího ekonomického systému, i tak ale dospěl k jasnému závěru: novostavby ničí historická jádra měst, aniž by do nich přinášely jakékoli nové kvality; příklady z praxe dokazují „*principiální neslučitelnost*“ tradiční a modernistické architektury, ze které vznikají pouze škodlivé konfrontace. Proto by bylo vhodné od urbanistické metody konečně ustoupit, začít klást větší důraz na kontext dané lokality a neopovrhovat apriorně tradičním architektonickým tvaroslovím. Jisté řešení podle Štulce slibovaly postmodernistické tendence, které do Československa začaly koncem 80. let nesměle pronikat. V celoevropském rámci se začala kritika dosavadních univerzálních principů tzv. mezinárodního slohu narozdíl od strnulých poměrů v ČSSR silně projevovat už v průběhu 70. let. Ve vztahu k historickému prostředí žádali postmodernisté respekt jak ke specifickým konkrétní lokality, tak k dosavadnímu vývoji architektury, tedy místní i historický kontextualismus.

Ani na domácí scéně nebyl J. Štulc ve svých názorech osamocen. Už v r. 1966 uvažoval E. Hruška takto: „*Často sa hovorí, že pri citlivom prístupe a pochopení priestorových zákonitostí starého jadra je daná možnosť, že i za cenu straty určitých kultúrnych hodnôt, resp. historických stavieb, už len pri dodržaní urbanistického meradla starého jadra môže vhodné celkové riešenie vytvoriť také kvalitné nové hodnoty, že by bolo možné zdanlivú porážku ochrany pamiatok premeniť na víťazstvo novej urbanistickej tvorby. (...) Tu, pravda, je často spor o kvalitu – a kto nám bude sudcom ? Preto myslím, že treba bojovať o zachovanie historickej podstaty všade tam, kde nie je ešte vyjasnené presvedčenie o ekvivalentnej náhrade.*“²¹¹ Jak bylo zmíněno v předchozích kapitolách, polemika s jednostranně uplatňovaným technicismem a slabinami urbanistické metody se objevovala už ve 2. pol. 60. let, ale nástup normalizační éry jakékoli další možnosti diskuze zcela zmrázil. Oproti 50. a 60. létům se v 70. a 80. letech zdálo, že přístup nové tvorby k historickým centrům měst už neurčuje ani památkář, ani architekt (byť ústupnost či bezmoc jednoho a arogance druhého sehrávaly v konkrétních případech také negativní roli), ale zkostnatělá a nepřizpůsobivá struktura stavebního průmyslu, tvořící základní mantinely jakékoli tvorby.

Konec 80. let neskýtal historickým jádrům českých měst příliš dobrou budoucnost. Kumulace problémů a zhoršování životních podmínek zde narostly do hrozivých rozměrů a

²¹¹ E. HRUŠKA: *Problémy súčasného urbanizmu*, s. 294-5.

stát neměl sílu vytvořit tolik potřebné předpoklady efektivního řešení. Z průzkumu mimopražských městských památkových rezervací, který z pověření ministerstva kultury provedl v letech 1979-81 Státní ústav památkové péče, mj. vyplynulo, že 32 % jejich památkových objektů vyžaduje celkovou rekonstrukci; kromě toho bylo zjištěno 207 havarijních případů.²¹² Na vině byla především opomíjená průběžná údržba a nedostatek stavebních kapacit. Funkční stagnace a chátrání většiny objektů bylo nezadržitelné a ve světle ekonomických kalkulací a zákonných norem se postupný zánik celých historických bloků začal do budoucna jevit jako nevyhnutelný. Jestliže v r. 1979 byla na opravu všech kulturních památek vydána částka zhruba 500 milionů a r. 1986 byla kompletní obnova historického jádra Olomouce místními orgány vyčíslena na 2-3 miliardy, pak jakýkoli optimismus nebyl na místě.²¹³ Genius loci historických jader na sklonku socialistické éry výstižně charakterizoval R. Biegel (i když jeho slova se týkají centra Prahy, můžeme je vztáhnout na většinu dalších měst, pokud v předchozích desetiletích neztratila svou tvář plošnými přestavbami): „*Město působí dojem mimořádné autenticity, která zároveň předznamenává jeho možný zánik. Státní či městské vlastnictví všech domů umožňuje jeho prostupnost a mimořádný zážitek pro každého zvědavého návštěvníka. Dlouhá doba neměnnosti jeho obrazu vede k zafixování a k přirozenému sdílení mnoha obyvateli, kterým by jinak problematika města či jeho ochrany byla vzdálená. Magická atmosféra, kterou město dýchá, se stává téměř viditelnou.*“²¹⁴

Do takto nastavené situace zasáhly politické, ekonomické a společenské změny roku 1989. Klíčová změna v podobě přechodu objektů v historických jádrech do rukou konkrétních vlastníků, obnova soukromého sektoru, postupná přestavba ekonomiky a průmyslu včetně stavební výroby, reorganizace státní správy, změny v památkové péči a nástup postmoderny v architektuře vytvořily nový rámec pro další kolo věčného problému dostaveb a přestaveb nejceněnějších partií našich historických měst.

²¹² A. VOŠAHLÍK: 25 let péče o historická města. *Památky a příroda*, 1983, č. 8, s. 468.

²¹³ I. HLOBIL: K situaci naší památkové péče. *Umění*, 1993, č. 5, s. 321.

²¹⁴ R. BIEGEL: Tak trochu smutná oslava. Gratulace k opomenutému výročí Pražské památkové rezervace. *Dějiny a současnost*, 2012, č. 1, s. 32. Dobový náhled do prostředí chátrající památkové rezervace nabízí např. reportáž žurnalisty Josefa Velka – J. VELEK: Spadne Olomouc? *Mladý svět*, 1988, č. 6, s. 11-13.

7. ZÁVĚR

Odvěký problém novostaveb v historickém prostředí městských center vyplývá z přirozené skutečnosti, že každá generace byla a je při stavební činnosti v těchto lokalitách nucena vyrovnat se s díly svých předků a výsledný organismus města je proto výsledkem kontinuálního tvořivého procesu. Meziválečný funkcionalismus svými architektonickými i urbanistickými zásadami, tak odlišnými od dosavadního vývoje, poprvé výrazněji nastolil dodnes aktuální otázku optimálního soužití dochovaných struktur s novou tvorbou. Teoretické i praktické hledání „receptu“, který by moderní architektuře zajistil neproblematické zapojení do historického kontextu, můžeme nejen pro období let 1945-1989, sledované v této práci, charakterizovat v nejobecnější rovině jako polemiku tradicionalismu a modernismu, resp. jako proces jejich kyvadlovitého střídání. Tradicionalismus je přitom reprezentován historicky prověřeným (ale ne nutně otrocky napodobovaným) tvaroslovím a urbanistickými schématy (sedlové střechy, bloková struktura zástavby, tradiční materiály), zatímco modernismus vychází z principů, které dosavadní vývoj architektury a urbanismu podstatně revidují (ploché střechy, rozvolněná struktura zástavby, nové materiály a technologie). V prostředí historických center měst vystupuje diametrální odlišnost těchto dvou přístupů do popředí, neboť se zde sráží funkcionalistický požadavek pravdivého výrazu novostavby (velící stavět důsledně soudobým stylem bez ohledu na kontext, do něhož je stavba určena) se snahami památkové péče nepoškodit při umisťování nutných novostaveb dochovaný historický celek. Právě památkáři se vedle architektů v zásadní míře věnují teoretickému precizování celé otázky a do r. 1945 tak na jejich straně vznikají dva alternativní, dodnes uplatňované přístupy: analytická metoda, umožňující vstupovat do historického prostředí citlivým, ale soudobě architektuře odpovídajícím způsobem, a syntetická metoda, stavící se za pokorný až defenzivní přístup nové tvorby, která na sebe nestrhává pozornost a tradičním tvaroslovím se přizpůsobuje kontextu okolní zástavby, jejíž hodnoty nechává vyniknout.

V období let 1945-1989 ovlivňují tento ústřední spor vedle odborných hledisek stále více i politické aspekty. Krátká éra tzv. třetí republiky (1945-1948) znamená v československé architektuře navazování na válkou zpřetrhanou tradici dominantního funkcionalismu. Vzhledem k řadě neodkladných úkolů (odstraňování válečných škod, nová organizace stavebnictví) není zatím otázce výrazu novostaveb v historických jádrech věnována větší pozornost. V duchu oživených funkcionalistických tezí (obohacených především v nově osidlovaném pohraničí prvky probuzeného nacionalismu) se sice objevují plány radikálních přestaveb, záměrně odstraňujících historickou tvář měst (Opava), vlivem nedostatku financí i

technologií ale zůstávají nerealizovány. Poúnorové období 50. let přináší pod tlakem sovětského ideologického diktátu návrat zvládnutého tradicionalismu („sorela“), který od konce 50. let odeznívá a je znovu nahrazován příklonem k odkazu modernismu, podpořeným rozvojem nových stavebních technologií, které objevují a následně rozvíjejí 60. léta. Tradicionalismus je nadlouho zdiskreditován faktem, že ve 40. a 50. letech byl domácí tvorbě opakovaně vnucen jako součást importovaných slohů (nacistický Heimatstil a stalinská sorela), což zformovalo negativní vztah většiny architektů k němu. Pozitivní stránkou doby nuceného historismu je obrácení pozornosti tvůrců i veřejnosti k problematice historických měst, oceňovaných jako doklad bohaté minulosti a vzor pro novou tvorbu; výjimečným krokem zůstává (navzdory zčásti politické motivaci) vyhlášení souboru městských památkových rezervací v r. 1950. Zásady sorely zajišťují novostavbám poměrně neproblematické začlenění do kontextu městských jader, byť za cenu často banálních řešení. Zvláště v rezervacích někdy rekonstrukce a dostavby sklouzávají k samoučelnému estetickému dotváření historických souborů; obecně se v tomto období formuje i tzv. „památkářská architektura“, programově potlačující sebe samu ve prospěch nenarušení dochovaného celku, jejíž realizace pokračují i v následujících desetiletích. Kritika tradicionalismu koncem 50. let přináší nárůst tvůrčího sebevědomí autorů, které spolu s oprášením funkcionalistických zásad, novými technologickými možnostmi a oslabením výsadního postavení historiků umění při formulaci teoretických východisek nové tvorby v historickém prostředí vede k přehodnocení dosavadního přístupu ve prospěch „sebevědomých“, nehistorizujících a často záměrně kontrastních novostaveb. Současně se i v rezervacích začínají vedle dosud převažujících konzervačních metod stále více uplatňovat principy tzv. urbanistické koncepce, neodmítající (při dodržení základních kategorií – objem, výška, uliční čáry) důsledně soudobý výraz nových objektů ani v památkově cenných souborech. Na druhé straně začínají být architekti už během 60. let limitováni možnostmi centralizovaného stavebnictví, zvláště důsledným a totálním zprůmyslněním a z něj vyplývající typizací. Tyto negativní faktory (paradoxně nastartované koncem 40. let v dobré víře samotnými architekty s cílem usnadnit a zefektivnit projekční práci, před níž ležely ohromné úkoly poválečné obnovy státu a vyřešení bytové krize) pak zvláště v období 70.-80. let zcela zásadně omezují kvalitu a tedy i „úspěšnost“ nových realizací v prostředí historických měst. Státem neřešená prohlubující se strnulost systému socialistické stavební výroby se projevuje stereotypním opakováním omezené škály výrazových prvků, nekvalitním řemeslným provedením, omezenou škálou materiálů a technologií a diktátem dodavatelů. Zvláště u plošných přestaveb přistupují k těmto negativům také chybná teoretická východiska

samotných architektů, především pro urbanisticky sevřenou strukturu historických jader zcela nevhodný rozvolněný (tj. neblokový) způsob zástavby, smazávající přirozenou hierarchii veřejných a soukromých prostorů. Průnik novostaveb do historického prostředí měst přitom usnadňuje soustavné zanedbávání běžné údržby původního fondu. Ve společensky i politicky málo příznivé atmosféře 70. a 80. let nedochází navzdory jasné patrné kritice mezi architekty i pracovníky památkové péče k výraznějšímu přehodnocení dosavadních principů. V očích velké části památkářů je modernismus pro tvorbu v historickém prostředí zcela zdiskreditován většinou negativními případy z praxe, které zároveň podstatně snižují prestiž architektonické profese mezi laickou veřejností. Celková změna poměrů v r. 1989 vytváří pro další teoretické a praktické řešení otázky novostaveb v městských jádrech radikálně odlišné podmínky.

Proces střídání tradicionalismu a modernismu by neměl být vnímán jako československé specifikum, plně totiž odpovídá celoevropskému vývoji. Obdobu socialistického realismu (byť ne v natolik ideologicky vyhrocené podobě) lze v 50. letech jako součást procesu hledání válkou otřesených hodnot najít i ve státech mimo sovětský blok (USA, Francie). Podobně v 60. letech se československá architektura vyvíjí ve shodě s celosvětovým šířením tzv. mezinárodního slohu a koncem 80. let do ní pronikají (i když se zpožděním způsobeným izolací domácí tvorby po r. 1968) prvky postmoderny a kontextualismu.

Navzdory závažnosti, která byla teoretickému i praktickému řešení otázky začleňování novostaveb do historického prostředí přikládána, a razanci, se kterou se diskuze kolem ní často vedly, nezbyvá než konstatovat, že jednoznačná a všeobecně platná pravidla pro její optimální řešení určit nelze. Vývoj v námi sledovaném období jasně dokládá škodlivost jak tradicionalistických, tak modernistických zásad, pokud jsou uplatňovány extrémně nebo mechanicky; výsledkem je pak vždy stavba banální, narušující původní *genius loci*.²¹⁵ Uvážlivá aplikace obou naopak může přinést kvalitní výsledky – v tomto ohledu se neztotožňujeme (navzdory řadě nesporně negativních případů) s názorem části památkové péče, že by modernismus jako takový byl pro prostředí historických měst apriori nevhodný. Klíč k úspěchu konkrétní novostavby spočívá vždy v osobě schopného a citlivého tvůrce. Je třeba varovat stejnou měrou před jednostranným památkářským negativismem i sebevědomým tvůrčím přesvědčením, že vývoj architektury se ubírá po jednoznačně vzestupné linii a každé nové dílo musí tedy zákonitě být lepší než to staré.

²¹⁵ „Antihistorismus je (...) stejně omezený jako historismus a oba postoje představují nedostatečnou úctu buď k umělecké tvorbě minulé, nebo soudobé.“ O. NOVÝ: Vztahy historické a moderní architektury v jádrech našich měst. In: Z. GARDAVSKÝ a kol.: *Historické jádro Olomouce a jeho problematika*. Olomouc 1969, s. XXII.

Vedle vývoje teoretických koncepcí, určujících architektonickou podobu konkrétních novostaveb, jsme věnovali pozornost také obecným okolnostem, ovlivňujícím umístování těchto objektů, popř. celkových přestaveb, do prostoru historických jader měst. Pro základní rozdělení zvoleného vzorku 71 současných okresních měst ČR (kromě Prahy) jsme si předběžně vytvořili tři skupiny (A, B, C) podle míry zasažení jejich původní zástavby přestavbami a demolicemi. Nyní můžeme toto rozdělení zpřesnit a doplnit některými zobecňujícími závěry (z nichž většina platí i pro období mimo sledovaný časový rámec).²¹⁶

Novostavby a přestavby historických center jsou v období let 1945-89 velmi časté a jen málokteré sídlo se jim zcela vyhnulo. Už sama tato skutečnost, tedy opakovaná a různorodá snaha umísťovat novostavby právě do těchto částí měst, přesvědčivě dokazuje (bez ohledu na kvalitu konkrétních výsledků), že historická jádra ani v bouřlivé 2. polovině 20. století neztratila svou zásadní centrální funkci v rámci městského celku, a to v praktické i symbolické rovině. Tváří v tvář negativním zkušenostem spojeným s typizovanou stavební výrobou byla všeobecně doceněna především jejich stavební, slohová i funkční různorodost. Nutným předpokladem úspěšného zapojení nových objektů do historického kontextu se proto ukázal být především respekt soudobých tvůrců vůči této staletími nahromaděné pestrosti a jejím prostorovým a slohovým zákonitostem. V opačném případě, tj. při snaze dochované prostředí redefinovat, přinášely radikální demolice a přestavby spíše zbytečnou likvidaci kulturních a památkových hodnot a ztrátu identity daného sídla. Zásady vycházející z odkazu meziválečného funkcionalismu se pro prostředí historických jader ukázaly jako jednoznačně nevhodné, jejich uplatňování dochované hodnoty více negovalo než obohacovalo. Centra prokázala klíčovou roli při formování specifické „tváře“ každého města i vztahu, který si ke svému bydlišti vytvářejí jeho obyvatelé, zatímco nové urbanistické soubory takovou roli nebyly schopny naplnit.²¹⁷

Každá novostavba na území historického jádra je tedy sama o sobě dokladem udržení jeho původních funkcí a významu. Nedotčenost původní zástavby naopak signalizuje určitou míru stagnace daného sídla. Do této skupiny, kterou jsme na počátku označili písmenem A, lze zařadit města, v nichž se funkce centra a s ní spojená stavební aktivita už před rokem 1945

²¹⁶ Následující závěry ilustruje v příloze zařazená tabulka.

²¹⁷ „(...) ak hovorí cudzinec alebo návštevník o ktoromkoľvek meste, nemyslí nikdy oblasti budované v 19. a začiatkom 20. storočia (...) ale výrazne mu utkvajú v pamäti vždy priestory historické – priestory starého mesta (...) Moderný urbanizmus nevedel dosiaľ presvedčivo postaviť výraznú výtvarnú protihodnotu, ktorá by prevýšila hodnoty historického stavebného dedičstva feudálnych dôb. A preto zostávajú historické jadrá stále ešte symbolom toho-ktorého mesta.“ E. HRUŠKA – T. ALEXÝ – P. GÁL: Problémy symbiózy novej a starej architektúry a urbanistickej tvorby. *Architektúra a urbanizmus*, 1968, č. 3, s. 3.

přesunuly mimo historické jádro, většinou kvůli jeho nevýhodné poloze (Tábor, Hradec Králové), a dále většinu městských památkových rezervací, ve kterých možnost přestavby omezoval přísnější režim ochrany (Litoměřice, Český Krumlov). Ani ten nicméně neznamenal absolutní vyloučení případných novostaveb, pro jejichž realizaci byly rozhodující záměry a vůle místních orgánů a investorů. V jejich důsledku byly i do těchto sídel někdy umisťovány solitérní novostavby administrativy a služeb (část památkových rezervací lze proto zařadit do kategorie B). Výjimečným případem rezervace, spadající do skupiny C, je historické jádro Chebu, u něhož dlouholetá památková rekonstrukce sice uchovala podstatné rysy původního celku (hlavní náměstí a část přilehlých ulic), ale za cenu likvidace velké části zástavby a redefinice některých prostorů (Školní ulice, Kasární náměstí).

Spíše než památková ochrana (vzhledem k silnému omezení pravomocí památkové péče v porovnání s možnostmi orgánů politické správy) se jako nejpodstatnější překážka pro realizaci přestaveb a dostaveb historických center jeví ve světle zkoumaných příkladů nedostatek finančních prostředků a nezájem lokálních elit na podobných projektech.

Jádra, která v období let 1945-89 zaznamenala určité výraznější proměny, ve sledovaném vzorku logicky převažují. Většina měst je zařaditelná do skupiny B; dochází v nich tedy k situaci, kdy nový objekt představuje solitér v rámci původní zástavby a historická struktura jádra je tak porušena pouze lokálně, aniž by byly setřeny její určující znaky (urbanistická osnova, rytmus domů apod.). Předpoklad pro zásahy do původní struktury historických center vytvořilo v řadě případů jejich poškození bombardováním a osvobozovacími boji na konci 2. světové války (Znojmo, Sokolov). Na druhé straně vzhledem k tomu, že strategické cíle náletů (nádraží, mosty, průmyslové závody) byly obvykle od historických center značně vzdáleny, mohla jimi centra zůstat nedotčena, přestože město jako takové bombardováno bylo. Důsledkem válečných událostí byly většinou lokální proluky, pouze ve výjimečných případech byla původní podoba středu města narušena plošně (Opava, Ústí nad Labem).

Do skupiny C spadají centra, v nichž nová výstavba zásadně narušila a přehodnotila jejich původní vzhled a urbanistické uspořádání. Ojedinelým případem jsou pak zcela zaniklá jádra měst (Most, Karviná). Mezi předpoklady nahrávající nové výstavbě můžeme vedle absence plošné památkové ochrany (tzn. jejího omezení na jednotlivé objekty) a poškození starého fondu během války zařadit ještě intenzivní průmyslový rozvoj, necitlivá dopravní řešení a aktivitu místních funkcionářů (jednotlivé faktory se v konkrétních případech často doplňují). Přítomnost silně se rozvíjejících průmyslových odvětví vždy přitahovala do konkrétního sídla

zvýšené množství investic, ať už šlo o bytovou výstavbu a občanskou vybavenost pro přibývajícím obyvatelstvo nebo reprezentativní budovy lokální samosprávy a podniků. Velkou část případů v kategorii C představují jádra měst, jejichž průmyslová tradice sahá před rok 1945 a proměny původní zástavby zde proto lze sledovat už od 2. poloviny 19. st. Důsledkem takového vývoje bylo snížení jejich památkové hodnoty a následný nezájem památkové péče na plošné ochraně těchto sídel (i vzhledem k tomu, že hodnoty architektury 19. a 1. pol. 20. st. začaly být doceneňovány až koncem 60. let a k jejich cílené ochraně vedla dlouhá cesta). Největší podíl ve skupině C tak vykazuje Ústecký a Moravskoslezský kraj s tradičními centry těžby, strojírenství a chemického průmyslu. Na opačném konci spektra stojí Jihočeský kraj, kde rozvoj většiny měst naopak už od 19. st. spíše stagnoval, historická jádra zde proto zůstala zachována poměrně intaktně a v poválečném období se mohla stát předmětem zákonné ochrany.

Hodnota historických jader měst zdaleka nespočívá jen v součtu jejich jednotlivých cenných staveb; je souhrnem vzájemných vztahů, funkcí a struktur, které spoluutvářejí a upevňují kulturní povědomí celé společnosti. Také proto byla tvorba v jejich kontextu vždy mnohem náročnější než projektování „na zelené louce“ a pro mnohé architekty a urbanisty se stávala prestižní tvůrčí výzvou. Způsoby, jakými se v letech 1945-1989 odpovídalo na otázky „Proč právě sem umisťovat nové objekty?“ a „Jaký vzhled by tyto objekty měly mít?“ příznačně ilustrují ambice a možnosti dané doby. Zcela souhlasíme s názorem J. Hrůzy, že „způsob a kvalita začlenění ‚nové‘ výstavby do ‚historického‘ prostředí patří mezi základní hodnoty přínosu každé generace k formování námi vytvářeného a přetvářeného hmotného světa.“²¹⁸

Arch. Svatopluk Voděra r. 1986 napsal: „Architektura je uměním, ale s tou specifikou, že je drahá a fixovaná na své místo na dlouhou dobu. Nelze ji sejmut a schovat, jak to lze s nedobrým jiným uměleckým dílem.“²¹⁹ O to větší odpovědnost ležela vždy na těch, kteří se jakýmkoli způsobem podíleli na dotváření tak citlivých lokalit, jakými bezesporu jsou historická jádra českých měst.

²¹⁸ J. HRŮZA: Formy rozvoje historických sídelních útvarů. In: *Historická jádra ve struktuře měst*, s. 4.

²¹⁹ S. VODĚRA: Historická kontinuita sídel v nové výstavbě. In: *Historická jádra ve struktuře měst*, s. 79.

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny:

Archiv města Ústí nad Labem (AMÚ), fond Místní (Městský) národní výbor Ústí nad Labem, inv. č. 464, 572, 573, 574, 1933, 1944, 1959, 1960, 1964.

AMÚ, fond Okresní (Jednotný) národní výbor Ústí n. L., inv. č. 4827 a 7607.

Státní okresní archiv (SOkA) Jihlava, fond Archiv města Jihlava od r. 1849, presidiální registratura, inv. č. 2601.

SOkA Jihlava, fond Městský národní výbor Jihlava, inv. č. 4 a 9 (kronika); kart. 31, inv. č. 59; kart. 212, inv. č. 3316; kart. 213, inv. č. 3325; kart. 562, inv. č. 3736; kart. 678, inv. č. 4017.

Státní okresní archiv (SOkA) Litoměřice/Lovosice, fond Místní (Městský) národní výbor Litoměřice, kart. 59-66.

SOkA Litoměřice/Lovosice, fond Místní (Městský) národní výbor Litoměřice, kart. 72, inv. č. 93 a 95.

Literatura:

BAŠE, Miroslav a kol.: *Česká architektura 1945-1995*. Praha: Obec architektů, 1995.

BENEŠ, Ondřej – ŠEVČÍK, Oldřich: *Architektura 60. let: „zlatá šedesátá léta“ v české architektuře 20. století*. Praha 2009.

BOHÁČ, Jaromír: *Cheb*. Cheb 2007.

BOHÁČ, Jaromír: *Cheb v zrcadle času*. Cheb 2003.

BRŮCHA, Jiří a kol.: *Teplíce-Šanov – Duchcov – Bílina. Tři města v Podkrušnohoří. Naše pohraničí, část V*. Brno 1947.

ČÁKA, Jan: *Zmizelá Příbram*. Příbram 2002.

DÖBERT, Osvald: *Deset let z tisíce*. Praha 1974.

DÖBERT, Osvald: *Od fantazie ke skutečnosti*. Praha 1965.

DUŠEK, Ladislav a kol.: *Ústí nad Labem. Srdce českého severu. Středisko průmyslu, tepna dopravy a brána do ráje přírodních krás. Naše pohraničí, část IV*. Brno 1947.

FRAGNER, Benjamin: *Labyrinty měst: bloudění jejich minulostí a přítomností*. Praha 1984.

FRÍČ, Pavel – SEDLÁKOVÁ, Radomíra: *20. století české architektury*. Praha 2006.

FUCHS, Bohuslav: *Nové zónování*. Praha 1967.

GARDAVSKÝ, Zdeněk a kol.: *Historické jádro Olomouce a jeho problematika*. Olomouc 1969.

GEBAUER, Josef: *Náměstí a ulice města Opavy: historický místopis*. Opava 1990.

GROBELNÝ, Andělín – SOBOTÍK, Bohumil (eds.): *Opava: sborník k 10. výročí osvobození města*. Ostrava 1956.

HALÍK, Pavel - KRATOCHVÍL, Petr - NOVÝ, Otakar: *Architektura a město*. Praha 1996.

Historická jádra ve struktuře měst a problémy s jejich modernizací a regenerací. České Budějovice 1986.

Historický atlas měst České republiky (edice). Praha 1996-2010.

HLOBIL, Ivo: *Na konzervativních základech teorie české památkové péče*. Praha 2008.

HLOBIL, Ivo: *Teorie městských památkových rezervací (1900-1975)*. Praha 1985.

HOUŽVIČKA, Václav: *Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem 1986.

HRUŠKA, Emanuel: *Problémy současného urbanizmu*. Bratislava 1966.

HRŮZA, Jiří: *Budoucnost měst*. Praha 1962.

HRŮZA, Jiří: *Česká města*. Praha 1960.

HRŮZA, Jiří: *Hledání soudobého města*. Praha 1973.

CHYTIL, Miroslav - BELŠÍK, Ondřej (eds.): *Slavné stavby Prostějova*. Praha 2009.

ITERSKÁ, Kateřina: *Cheb 1321-1972*. Cheb 1972.

JIRÁSEK, Zdeněk – VOJTAL, Petr – MEDKOVÁ, Marta: *Kniha o Opavě*. Opava 2000.

KALUS, Jaromír – MÜLLER, Karel – ŽÁČEK, Rudolf: *Stará Opava*. Opava 1995.

KLÍMA, Petr (ed.): *Kotvy máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha 2011.

Kol. autorů: *Československá historická města*. Praha 1974.

Kol. autorů: *Paměť měst*. Praha 1981.

KOPAL, Petr (ed.): *Film a dějiny 2. Adolf Hitler a ti druzí – filmové obrazy zla*. Praha 2009.

- KOSTKA, Jiří – PETR, František: *Městské památkové rezervace v Čechách a na Moravě*. Praha 1955.
- KOTAČKA, Lubomír a kol.: *Otázky urbanizace*. Praha 1976.
- KRÁSNÝ, Jan: *Poznatky z regenerace a přestavby centrálních částí měst*. Praha 1986.
- KUČA, Karel – KUČOVÁ, Věra: *Principy památkového urbanismu*. Praha 2000.
- KUČA, Karel – KUČOVÁ, Věra: *Novostavby v památkově chráněných sídlech*. Praha 2004.
- LAURENT, Jiří: *Hlavní zásady přestavby měst*. Praha 1984.
- LÍBAL, Dobroslav: *Starobylá města v Československu*. Praha 1970.
- LIPUS, Radovan – VÁVRA, David: *Šumná města (první, druhá a třetí kniha)*. Brno 2002-2008.
- LORENC, Vilém – NOVÝ, Otakar – SOMMER, Stanislav: *Kulturní a ekonomické hodnoty historických měst a objektů*. Praha 1960.
- MARHOLD, Karel a kol.: *Obnova sídel*. Praha 1992.
- MAŘÁDEK, Vladimír a kol.: *Dva roky osvobozené Opavy: 1945-1947*. Opava 1947.
- MENCL, Václav: *Města, hrady a zámky*. Praha 1970.
- Městské památkové rezervace*. Praha 1997.
- MUSIL, Jiří: *Sociologie soudobého města*. Praha 1967.
- MUSIL, Jiří: *Urbanizace v socialistických zemích*. Praha 1977.
- MUSIL, Jiří – PAZDEROVÁ, Miluše: *Sociologické problémy asanačních čtvrtí*. Praha 1966.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *O výtvarnictví, hudbě a poesii*. Praha 1952.
- NORBERG-SCHULZ, Christian: *Genius loci. K fenomenologii architektury*. Praha 1994.
- NOVÝ, Otakar: *Velkoměsto včera, dnes a zítra*. Praha 1978.
- Obrana architektury 48 '68*. Praha 1968.
- Opava 1224-1974*. Opava 1975.
- PAVLÍK, Milan a kol.: *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*. Praha 1998.
- PECHAR, Josef: *Československá architektura 1945-1977*. Praha 1979.
- PECHAR, Josef – URLICH, Petr: *Programy české architektury*. Praha 1981.
- PEŘICH, Leopold a kol.: *Opava. Bílé město Bezručovo – zemské hlavní město. Naše osvobozené pohraničí, část II*. Brno 1946.
- PETIŠKOVÁ, Tereza: *Československý socialistický realismus 1948-1958*. Praha 2002.
- PISOVÁ, Renata (ved. kol.): *Jihlava*. Praha 2009.
- PLATOVSKÁ, Marie – ŠVÁCHA, Rostislav (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění. V. (1939-1958)*. Praha 2005.
- PLATOVSKÁ, Marie – ŠVÁCHA, Rostislav (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění. VI. (1958-2000)*. Praha 2007.
- POŠMOURNÝ, Josef – MURAT, René: *Rekonstrukce města Chebu*. Cheb 1956.
- PROCHÁZKA, Zdeněk: *Domažlice na historických vedutách, fotografiích a pohlednicích*. Domažlice 2006.
- PROVAZNÍK, Vladimír: *Ústí, město nad Labem*. Ústí nad Labem 1983.
- Regenerace centrálních částí měst*. Praha 1980.
- Regenerace městských památkových rezervací*. Tábor 1985.
- Rekonstrukce historických měst: sborník prací Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v letech 1949-1954*. Praha 1956.
- Rekonštrukcia miest a ich historických jadier*. Bratislava 1956.
- RIEDL, Dušan: *Rekonstrukce historických jader měst*. Brno 1987.
- RIEGL, Alois: *Moderní památková péče*. Praha 2003.
- ROKYTA, Hugo (ed.): *Památková péče 1945-1970*. Praha 1973.
- SEDLÁKOVÁ, Radomíra: *Sorela: česká architektura 50. let*. Praha 1993.
- ŠAMÁNKOVÁ, Eva: *Cheb*. Praha 1974.
- ŠTVÁN, Jaromír: *Problémy perspektivní přestavby našich měst*. Praha 1962.
- ŠVÁCHA, Rostislav: *Karel Hubáček*. Praha 1996.
- TECHNIK, Svatopluk: *Města severních Čech*. Liberec 1967.
- URLICH, Petr (ed.): *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha 2006.
- VAJČNER, Jiří: *Úvod do památkové péče*. Praha 2009.
- VASILIAK, Eugen: *Letadlem nad Československem*. Praha 1972.
- VEBR, Jaroslav: *Soudobá architektura ČSSR*. Praha 1980.

WAGNER, Václav: *Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana*. Praha 1946.
Zmizelá Morava a Slezsko (edice). Praha-Litomyšl 2007-2011.
Zmizelé Čechy (edice). Praha-Litomyšl 2004-2011.
Znojmo: vzorné hraničářské město. Praha 1986.

Periodika, články:

ALEXY, Tibor: Niektoré kompozičné aspekty urbanistickej rekonštrukcie. *Architektúra a urbanizmus*, 1983, roč. 17, č. 1, s. 1-18.
Anketa k tématu Novostavba v historickém prostředí. *Zprávy památkové péče*, 2005, roč. 65, č. 1, s. 3-9.
Architekt SIA: časopis československých architektů SIA. Praha: Spolek čsl. inženýrů, 1946-1951, roč. 44-49.
Architektura: spojené časopisy Stavba, Stavitel, Styl. Praha: Klub architektů, 1946-1950, roč. 5-9.
Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů, 1951-1965, roč. 10-24.
Architektura ČSSR. Praha: Svaz českých architektů, 1966-1989, roč. 25-48.
BESEDA, Jan: Asanace náměstí ve Žďáru nad Sázavou jako přechodový rituál socialistické urbanizace. In: FERENČUHOVÁ, Slavomíra – GALČANOVÁ, Lucie – VACKOVÁ, Barbora (eds.): *Československé město včera a dnes: každodennost – reprezentace – výzkum*. Červený Kostelec – Brno 2010, s. 49-77.
BIEGEL, Richard: Tak trochu smutná oslava. Gratulace k opomenutému výročí Pražské památkové rezervace. *Dějiny a současnost*, 2012, č. 1, s. 30-33.
BUŘÍVAL, Zdislav: Problémy památkové péče v soustavě státního zřízení. *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok*, 1970, zv. 6, s. 65-90.
CIKÁN, Miroslav: Celé město v přestavbě. *Národní výbory*, 1976, č. 37, s. 20-21.
Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1955-1990, roč. 1-36.
FABIAN, Jozef: Prestavba centrálnych mestských zón v sídlach obvodného významu. *Projekt: časopis Svazu slovenských architektov*, 1985, č. 6, s. 4.
FIRBAS, Karel: Koexistence minulých a nově vytvářených urbanisticko architektonických hodnot v centru velkoměsta na příkladu hl. m. Prahy. In: *Regenerace centrálních částí velkých měst*. Praha 1976, s. 88-89.
GLASSHEIM, Eagle: Etnické čistky, komunismus a devastace životního prostředí. Vytváření nové identity severočeského pohraničí (1945-1989). *Soudobé dějiny*, 2005, č. 3-4, s. 432-464.
HORÁČEK, Martin: Stará města v nové době. In: FERENČUHOVÁ, Slavomíra – HLEDÍKOVÁ, Magdalena – GALČANOVÁ, Lucie – VACKOVÁ, Barbora (eds.): *Město: Proměnlivá (ne)samozřejmost*. Brno – Červený Kostelec 2009, s. 217-240.
HRUŠKA, Emanuel: O niektorých zásadných omyloch v našej ochrannárskej praxi. *Projekt: časopis Svazu slovenských architektov*, 1962, č. 4, obálka.
HRUŠKA, Emanuel: Od pamiatkovej starostlivosti k ochrane a tvorbe životného prostredia. *Architektúra a urbanizmus*, 1977, č. 2, s. 61-86.
HRUŠKA, Emanuel – ALEXY, Tibor – GÁL, Peter: Problémy symbiózy novej a starej architektúry a urbanistickej tvorby. *Architektúra a urbanizmus*, 1968, č. 3, s. 6-7.
Jiskra: orgán OV KSČ a rady ONV v Jihlavě. Jihlava: ONV, 1968-1969, 1974-1976.
KIBIC, Karel: K problematice novostaveb v historickém prostředí měst. *Zprávy památkové péče*, 2005, č. 1, s. 10-27.
KIBIC, Karel: Některé poznatky z památkové praxe při návrzích novostaveb v historickém prostředí měst. *Zprávy památkové péče*, 1994, č. 3, s. 61-66.
KIBIC, Karel: Ke vzniku a vývoji památkové ochrany historických sídel – městské památkové zóny. *Zprávy památkové péče*, 2008, č. 5, s. 355-364.
KIBIC, Karel: Rekonštrukcia historického mestského jadra v Chebe. *Projekt*, 1978, roč. 20, č. 8, s. 24-27.
KIBIC, Karel: Třicet let úsilí o prohloubení památkové ochrany našich historických měst. *Zprávy památkové péče*, 2004, č. 3, s. 232-243.
Konflikt památkářů nebo krize systému památkové péče? *Umění: Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky*, 1993, roč. 41, č. 5, s. 321-340.
MANNSBARTH, Jan: Pokus o asanaci domovního bloku v historickém jádru města Chebu. *Město*, 1949, roč. 3, s. 113.
Memorandum o současném stavu památkové péče v ČSSR. *Umění*, 1968, č. 16, s. 321-347.

MENCL, Václav: Městské rezervace. *Časopis Společnosti přátel starožitností*, 1951, s. 129-138.

MERTOŮVÁ, Martina: O polovičitosti památkářské architektury. *Zprávy památkové péče*, 2011, č. 3, s. 155-160.

MUSIL, Jiří: Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů. *Sociologický časopis*, 2001, roč. 37, č. 3, s. 275-296.

Památková péče: orgán československé památkové péče. Praha: Orbis, 1962-1975, roč. 22-35.

Památky a příroda: časopis státní památkové péče a ochrany přírody. Praha: Panorama, 1976-1991, roč. 36-51.

PROCHÁZKA, Vítězslav: Dnešek a odkaz minulosti. *Architektúra a urbanizmus*, 1968, č. 1, s. 53-54.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra: Ing. arch. Zdeněk Vávra (nekrolog). *Listy S. V. Ú. Mánes*, 2000, č. 4, s. 6.

SIROTEK, Jaromír: Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst. *Projekt: časopis Svazu slovenských architektov*, 1969, č. 1-2, s. 28-33.

SVOBODA, Vladimír: Osud Hradební ulice. *Výběr z prací členů Historického kroužku při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích*, 1968, roč. 5, č. 2, s. 20-22.

ŠTULC, Josef: Vztah památkové péče k soudobé tvorbě. *Zprávy památkové péče*, 1993, č. 7, s. 257-263.

VELEK, Josef: Spadne Olomouc? *Mladý svět: týdeník*, 1988, roč. 30, č. 6, s. 11-13.

Věstník (zemského) hlavního města Opavy. Opava: ÚNV zem. hl. města Opavy, 1946-1949.

WIRTH, Zdeněk: Stavební rytmus malého města. *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*, 1908-1909, roč. I., s. 327-336.

Znojensko: Orgán OV KSČ a ONV Znojmo. Znojmo: OV KSČ, 1968, roč. 18, č. 23, 26, 28.

Zpráva vlády ČSSR o plnění jejího programového prohlášení přednesená předsedou vlády Lubomírem Štrougalem. *Rudé právo*, 10.4. 1980, s. 2.

Zprávy památkové péče. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1948-1961, roč. 8-21.

Zprávy památkové péče, 2004, č. 6 (tematické číslo věnované výročí založení SÚRPMO).

Elektronické zdroje:

Císařské otisky stabilního katastru - dostupné z: <http://historickemapy.cuzk.cz/> [cit. 19.5. 2012]

Historické letecké snímky – dostupné z <http://kontaminace.cenia.cz/> [cit. 19.5. 2012]

Soudobé letecké snímky – dostupné z: <http://www.mapy.cz/> [cit. 19.5. 2012]

Městská kronika Strakonice 1971-1973 – dostupná z: <http://digi.ceskearchivy.cz/cs/90016> [cit. 24.4. 2012]

Městská kronika Strakonice 1979 – dostupná z: <http://digi.ceskearchivy.cz/cs/90143> [cit. 24.4. 2012]

Muž na radnici, ČST 1976, režie Evžen Sokolovský.

Seznam příloh

1. Brno, Německý dům na Moravském náměstí. Dobová pohlednice, dostupné z: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Deutsches_Haus_Br%C3%BCnn.jpg?uselang=cs [cit. 19.5. 2012]
2. Ostrava, Německý dům v dnešní Nádražní třídě. Dobová pohlednice, dostupné z: <http://www.jarnemec.com/felixneumann/index.php?akce=1895> [cit. 19.5. 2012]
3. Ostrava, Německý dům v průběhu demolice. Dobový snímek, dostupné z: <http://www.jarnemec.com/felixneumann/index.php?akce=1895> [cit. 19.5. 2012]
4. Opava, půdorysná struktura historického jádra před r. 1945. J. ŠTVÁN: *Problémy perspektivní přestavby našich měst*, Praha 1962.
5. Opava, současná struktura historického jádra. Dostupné z: <http://www.mapy.cz/> [cit. 19.5. 2012].
6. Opava, pohled z věže proboštského kostela na Horní náměstí před r. 1945. *Architektura ČSSR*, 1971, č. 3.
7. Opava, pohled z věže proboštského chrámu na Horní náměstí v r. 1971. Tamtéž.
8. Opava, návrh arch. Adolfa Liebschera z r. 1946 na nové řešení Horního náměstí. *Věstník zemského hlavního města Opavy*, roč. 1946.
9. Opava, Horní náměstí v r. 1963. Dobová pohlednice, archiv autora.
10. Opava, návrh arch. Adolfa Liebschera z r. 1946 na nové řešení Horního náměstí. *Věstník zemského hlavního města Opavy*, roč. 1946.
11. Opava, současná situace Horního náměstí. Dostupné z: <http://www.mapy.cz/> [cit. 19.5. 2012].
12. Opava, proboštský chrám z atria restaurace Slezanka. *Architektura ČSSR*, 1975, č. 9.
13. Opava, severní strana Horního náměstí před r. 1945. Tamtéž.
14. Opava, severní strana Horního náměstí v r. 1945. Tamtéž.
15. Opava, severní strana Horního náměstí v 70. letech. Tamtéž.
16. Opava, městské divadlo na Horním náměstí, původní podoba. K. KUČA – V. KUČOVÁ: *Principy památkového urbanismu*. Praha 2000.
17. Opava, městské divadlo po přestavbě v 50. letech. Tamtéž.
18. Olomouc, domy v Ostružnické ulici. *Zprávy památkové péče*, 2011, č. 3.
19. Olomouc, domy v Ostružnické ulici, letecký pohled. Dostupné z: <http://www.mapy.cz/> [cit. 19.5. 2012].
20. Litoměřice, náměstí. Archiv autora.
21. Litoměřice, Jezuitská ulice. Státní okresní archiv Litoměřice/Lovosice, fond Místní (Městský) národní výbor Litoměřice, kart. č. 59.
22. Litoměřice, Jezuitská ulice, současný stav. Archiv autora.
23. Litoměřice, Klášterní ulice. Archiv autora.
24. Cheb, letecký pohled z poč. 50. let. Dostupné z: <http://kontaminace.cenia.cz/> [cit. 19.5. 2012].
25. Cheb, současný letecký pohled. Dostupné z: <http://www.mapy.cz/> [cit. 19.5. 2012].
26. Cheb, letecký pohled na hlavní náměstí. V. MENCL: *Města, hrady a zámky*. Praha 1970.
27. Cheb, zadní trakty domů v Březinově ulici r. 1955. *Památky a příroda*, 1988, č. 2.
28. Cheb, jeden z domů v historickém jádru města. *Architektura a urbanismus*, 1968, č. 1.
29. Cheb, dům čp. 43 v Dlouhé ulici. *Památky a příroda*, 1988, č. 2.
30. Cheb, blok domů mezi ulicemi E. Krásnohorské a Trčky z Lípy r. 1963. Tamtéž.
31. Cheb, Růžová ulice. Archiv autora.
32. Cheb, Hradební ulice čp. 47-48. Archiv autora.
33. Cheb, Židovská ulice čp. 405. Archiv autora.
34. Cheb, Dlouhá ulice čp. 28. Archiv autora.
35. Cheb, Školní ulice –stav v r. 1946. J. BOHÁČ: *Cheb*. Cheb 2007.
36. Cheb, Školní ulice – současný stav. Archiv autora.
37. Cheb, nároží Růžové a Jakubské ulice – stav v r. 1946. J. BOHÁČ: *Cheb* (edice *Zmizelé Čechy*). Praha-Litomyšl 2008.
38. Cheb, nároží Růžové a Jakubské ulice – současný stav. Archiv autora.
39. Cheb, Kasární náměstí – stav v r. 1956. J. BOHÁČ: *Cheb*. Cheb 2007.
40. Cheb, Kasární náměstí – současný stav. Archiv autora.
41. Cheb, Kasární náměstí – schodiště ke kostelu. J. BOHÁČ: *Cheb*. Cheb 2007.

42. Cheb, Kasární náměstí – schodiště ke kostelu, současný stav. Archiv autora.
43. Karviná, letecký snímek z poč. 50. let. Dostupné z: <http://kontaminace.cenia.cz/> [cit. 19.5. 2012].
44. Karviná, současný letecký snímek. Tamtéž.
45. Most, Dobová pohlednice, archiv autora.
46. Zlín, budova Fotografie. *Architektura ČSR*, 1964, č. 3.
47. Brno, hotel International. Dostupné z: <http://www.mapy.cz/> [cit. 19.5. 2012].
48. Brno, hotel International, vstupní průčelí krátce po dokončení. *Architektura ČSR*, 1963, č. 2.
49. Kolín, Společenský dům. J. PECHAR: *Československá architektura 1945-1977*. Praha 1979.
50. Kolín, Společenský dům a radnice. O. BENEŠ - O. ŠEVČÍK: *Architektura 60. let: „zlatá šedesátá“ v české architektuře 20. století*. Praha 2009.
51. Litoměřice, Dlouhá ulice čp. 194. Archiv autora.
52. Karlovy Vary, stará Vřidelní kolonáda. L. NOVOTNÝ: *Karlovy Vary (edice Zmizelé Čechy)*. Praha 2007.
53. Karlovy Vary, provizorní Vřidelní kolonáda. Dobová pohlednice, dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=78612> [cit. 19.5. 2012].
54. Karlovy Vary, nová Vřidelní kolonáda. *Karlovy Vary*. Praha 1964.
55. Karlovy Vary, vítězný návrh J. Otruby na úpravu centra města z r. 1961. *Architektura ČSR*, 1962, č. 8.
56. Karlovy Vary, současný letecký pohled. Dostupné z: <http://www.mapy.cz/> [cit. 19.5. 2012].
57. Karlovy Vary, Vřidelní kolonáda, současný stav. Archiv autora.
58. Karlovy Vary, Vřidelní kolonáda a kostel sv. Maří Magdaleny. Archiv autora.
59. Karlovy Vary, socha kosmonauta Jurije Gagarina před Vřidelní kolonádou. Výřez z dobové pohlednice, archiv autora.
60. Karlovy Vary, Vřidelní kolonáda, pohled od kostela. Archiv autora.
61. Domažlice, pohled z věže kostela na západní stranu náměstí v 50. letech. *Architektura ČSR*, 1954, č. 1.
62. Domažlice, pohled z věže kostela na západní stranu náměstí během výstavby restaurace Dubina. *Československý architekt*, 1969, č. 16.
63. Domažlice, restaurace Dubina z věže kostela. J. VEHR: *Soudobá architektura ČSSR*. Praha 1980
64. Domažlice, restaurace Dubina, původní stav. F. HAAS: *Architektura 20. století*. Praha 1980.
65. Domažlice, restaurace Dubina, stav v 90. letech. P. FRIČ - R. SEDLÁKOVÁ: *20. století české architektury*. Praha 2006.
66. Domažlice, restaurace Dubina, současný stav. Dostupné z: <http://www.dubinadomazlice.cz/> [cit. 19.5. 2012].
67. Domažlice, původní zástavba na místě Dubiny. Z. PROCHÁZKA: *Domažlice na historických vedutách, fotografiích a pohlednicích*. Domažlice 2006.
68. Domažlice, návrh J. Paroubka. *Československý architekt*, 1965, č. 14-15.
69. Domažlice, návrh V. Zoubka. Tamtéž.
70. Domažlice, návrh Z. Vávry. Tamtéž.
71. Mladá Boleslav, celkový pohled na novou výstavbu. J. PECHAR: *Československá architektura 1945-1977*. Praha 1979.
72. Mladá Boleslav, Třída Lidových milicí. O. DÖBERT: *Deset let z tisíce*. Praha 1974.
73. Mladá Boleslav, schéma nové výstavby. *Architektura ČSR*, 1964, č. 10.
74. Mladá Boleslav, schéma historického jádra. J. HRŮZA: *Česká města*. Praha 1960.
75. Mladá Boleslav, současný letecký pohled. Dostupné z: <http://www.mapy.cz/> [cit. 19.5. 2012].
76. Mladá Boleslav, Novoměstské náměstí, letecký pohled z r. 1922. S. MĚSTECKÁ: *Mladá Boleslav (edice Zmizelé Čechy)*. Praha-Litomyšl 2011.
77. Mladá Boleslav, Novoměstské náměstí – východní strana. Tamtéž.
78. Mladá Boleslav, demolice Novoměstského náměstí v pol. 60. let. O. DÖBERT: *Od fantazie ke skutečnosti*. Praha 1965.
79. Mladá Boleslav, současná podoba západní strany Novoměstského náměstí. O. DÖBERT: *Deset let z tisíce*. Praha 1974.
80. Příbram, tzv. Ryneček v 50. letech. J. ČÁKA: *Zmizelá Příbram*. Příbram 2002.
81. Příbram, současná podoba lokality Ryneček. O. BENEŠ - O. ŠEVČÍK: *Architektura 60. let: „zlatá šedesátá“ v české architektuře 20. století*. Praha 2009.
82. Příbram, Plzeňská ulice v meziválečném období. J. ČÁKA: *Zmizelá Příbram*. Příbram 2002.

83. Příbram, současná podoba Plzeňské ulice s výškovými panelovými domy. O. BENEŠ - O. ŠEVČÍK: *Architektura 60. let: „zlatá šedesátá“ v české architektuře 20. století*. Praha 2009.
84. Sokolov, hlavní náměstí, stav na přelomu 50. a 60. let. *Památky a příroda*, 1967 č. 5.
85. Sokolov, hlavní náměstí, stav koncem 60. let. Tamtéž.
86. Klatovy, nerealizovaný plán přestavby historické centra. *Památky a příroda*, 1973, č. 2.
87. Klatovy, současný letecký pohled. Dostupné z: <http://www.mapy.cz/> [cit. 19.5. 1012].
88. Strakonice, letecký pohled z 60. let. *Československá historická města*. Praha 1974.
89. Strakonice, letecký pohled z konce 70. let. *Jižní Čechy z ptací perspektivy*. Praha 1980.
90. Teplice, půdorys centra města před r. 1945. *Architektura ČSSR*, 1988, č. 3.
91. Teplice, půdorys centra města po provedení plošných demolí v letech 1945-72. Tamtéž.
92. Teplice, návrh na přestavbu centra města z 60. let. Tamtéž.
93. Teplice, řešení navržené územním plánem arch. Z. Holuba a F. Abrahama z r. 1977. Tamtéž.
94. Teplice, současná podoba náměstí Svobody. Dostupné z: <http://www.mapy.cz/> [cit. 19.5. 1012].
95. Žďár nad Sázavou, letecký pohled z 60. let. *Československá historická města*. Praha 1974.
96. Ústí nad Labem, okolí děkanského kostela po bombardování v r. 1945. *Zprávy památkové péče*, 2004, č. 3.
97. Ústí n. Labem, centrum města před r. 1945. *Architektura ČSSR*, 1972, č. 7.
98. Ústí n. Labem, centrum města po náletech v dubnu 1945. Tamtéž.
99. Ústí n. Labem, letecký pohled z poč. 50. let. Dostupné z: <http://kontaminace.cenia.cz/> [cit. 19.5. 2012].
100. Ústí n. Labem, mapa zástavby historického jádra na poč. 60. let. *Architektura ČSR*, 1961, č. 7.
101. Ústí n. Labem, asanační plán arch. J. Gabriela a M. Hona z r. 1958. Archiv města Ústí nad Labem, fond Místní (Městský) národní výbor Ústí n. Labem, inv. č. 1933.
102. Ústí n. Labem, návrh přestavby centra města z r. 1965. *Architektura ČSR*, 1964, č. 10.
103. Ústí n. Labem, návrh přestavby centra města z r. 1965. S. TECHNIK: *Města severních Čech*. Liberec 1967.
104. Ústí n. Labem, letecký pohled z 90. let. Dostupné z: <http://www.mapy.cz/> [cit. 19.5. 1012].
105. Ústí n. Labem, současný letecký pohled. Tamtéž.
106. Ústí n. Labem, budova KNV. Archiv autora.
107. Ústí n. Labem, demolice Hrnčířské ulice. *Ústí nad Labem mladýma očima*. Liberec 1965.
108. Ústí n. Labem, Interhotel Bohemia. Archiv autora.
109. Ústí n. Labem, severní strana hlavního náměstí v 60. letech. *Památky a příroda*, 1969, č. 4.
110. Ústí n. Labem, severní strana hlavního náměstí v současnosti. Archiv autora.
111. Ústí n. Labem, areál nových budov v Dlouhé ulici. V. HOUŽVIČKA: *Ústí nad Labem*. Ústí n. L. 1986.
112. Ústí n. Labem, někdejší KV KSČ. Archiv autora.
113. Ústí n. Labem, dostavba KNV. Archiv autora.
114. Ústí n. Labem, budova Pozemních staveb v Dlouhé ulici. Archiv autora.
115. Ústí n. Labem, prostor Dlouhé ulice v 80. letech. V. HOUŽVIČKA: *Ústí nad Labem*. Ústí n. L. 1986.
116. Třebíč, původní podoba severní strany náměstí. *Historický atlas měst České republiky, Svazek č. 9. Třebíč*. Praha 2001.
117. Třebíč, hotel Slavia a Dům obuvi. *Zprávy památkové péče*, 2008, č. 5.
118. Klatovy, sdružený objekt OV KSČ, ROH a SSM. Foto R. Behenská, archiv autora.
119. Klatovy, sdružený objekt OV KSČ, ROH a SSM. Foto R. Behenská, archiv autora.
120. Děčín, budova OV KSČ. Dostupné z: <http://www.mapy.cz/> [cit. 19.5. 1012].
121. Karlovy Vary, hotel Thermal, letecký pohled. Tamtéž.
122. Karlovy Vary, hotel Thermal, detail. Tamtéž.
123. Havlíčkův Brod, jižní strana Havlíčkova náměstí. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Havlickuv_Brod_Havlickovo_namesti.jpg (autor Petr Novák) [cit. 19.5. 2012].
124. Havlíčkův Brod, Česká státní pojišťovna. *Architektura ČSSR*, 1985, č. 8.
125. Normalizační seriál Muž na radnici z r. 1976. *Muž na radnici*, ČST 1976 (screenshot).
126. Znojmo, severní strana dnešního Masarykova náměstí před r. 1945. *Památky a příroda*, 1983, č. 8.
127. Znojmo, severní strana náměstí v 50. letech. Tamtéž.
128. Znojmo, severní strana náměstí v 80. letech. *Znojmo: vzorné hraničářské město*. Praha 1986.
129. Znojmo, obchodní dům Dyje z radniční věže. *Šumná a bezbranná 2003-2009*. Praha 2010.

130. Liberec, obchodní středisko Ještěd. Dostupné z: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Liberec,_OD_Je%C5%A1t%C4%Bd,_pohled_zezadu.jpg?uselang=cs (autor Rawac) [cit. 19.5. 2012]
131. Ústí n. Labem, obchodní dům Labe. P. KLÍMA (ed.): *Kotvy máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha 2011.
132. Olomouc, obchodní dům Prior. Tamtéž.
133. Prostějov, obchodní dům Prior. Tamtéž.
134. Prostějov, obchodní dům Prior – zásobovací trakt. Tamtéž.
135. Jihlava, letecký pohled na hlavní náměstí v 50. letech. V. MENCL: *Města, hrady a zámky*. Praha 1970.
136. Jihlava, Krecl krátce před demolicí v r. 1974. *Jiskra*, 19.4. 1974.
137. Jihlava, návrh obchodního domu Prior od arch. R. Žertové – celkový pohled. *Projekt*, 1969, č. 1-2.
138. Jihlava, návrh obchodního domu Prior od arch. R. Žertové – pohled od jihu. P. KLÍMA (ed.): *Kotvy máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha 2011.
139. Jihlava, návrh obchodního domu Prior od arch. R. Žertové – pohled od severu. Tamtéž.
140. Jihlava, Prior, zásobovací rampy v ploše náměstí. Archiv autora.
141. Jihlava, demolice Kreclu v r. 1974. *Jiskra*, 3.5. 1974.
142. Jihlava, Prior, současný stav, celkový pohled. Archiv autora.
143. Jihlava, Prior, současný stav, pohled od jihu. Archiv autora.
- A. Tabulka.